This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Tiezerakan patmowt'iwn Step'annos vardapeti ...

Step'anos (Taronec'i), Karapet Šahnazareanc'

Digitized by Google

Paris. — Imprimé par E. Thunot et Cᵉ, rue Racine, 26.

Digitized by Google

Digitized by Google

ԿՈՄՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ

COMTE CHRISTOPHE DE LAZAREFF

Digitized by Google

[illegible] Paris

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՏԱՐՕՆԵՑԻՈՅ

ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք

Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանց՝ միաբան սրբոյ Էջմիածնի ։

Ի *պատրիարգութեան Կոստանդնուպօլսոյ* Տ. Տ. ԳԷՈՐԳԵԱՅ Ա*մենապատիւ* Ա*րք* Ե*պիսկոպոսի ։*

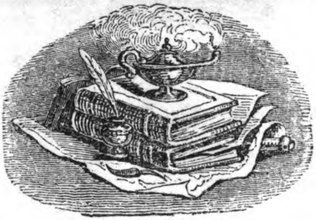

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑ ։

Digitized by Google

ԿՈՄՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ

COMTE CHRISTOPHE DE LAZAREFF

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՏԱՐՕՆԵՑԻՈՅ

ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք

Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանց՝ միաբան սրբոյ Էջմիածնի ։

Ի *պատրիարգութեան Կոստանդնուպօլսոյ* Տ. Տ. ԳԷՈՐԳԵԱՅ Ա*մենապատիւ* Ա*րք* Ե*պիսկոպոսի ։*

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑ ։

Digitized by Google

Digitized by Google

ՆՈՐԻՆ ԲԱՐՁՐ ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹԵԱՆ :

ՏԵԱՌՆ ԽԱՉԱՏՐՈՑ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ Լազարեանց Պայազատի, Սենեկապետի կայսեր ամենայն Ռուսաց, Ներգործական ներքին խորհրդականի Տէրութեանն, Հոգաբարձուի Լազարեանց ճեմարանի Արեւելեան լեզուաց, եւ այլեւայլ նշանաց Ասպետի ։

Ամենախոնարհ ընծայաբերութիւն ։

Կ. Վ. Շահնազարեանց՝
Միաբան սրբոյ Էջմիածնի ։

Avis au lecteur.

Entreprise sous le haut patronage de compatriotes distingués, la *Galerie Historique arménienne* comprendra les écrits de quatorze auteurs dont les œuvres remarquables, entièrement inédites, méritent à juste titre d'être mises au jour.

Nous en publions aujourd'hui le second volume, consacré à STÉPHANOS AÇOGHIX ou Étienne le chanteur.

Stéphanos jouit chez les Arméniens d'une célébrité justifiée autant par l'élégance correcte de son style, la pureté et la richesse de ses expressions, que par ses profondes connaissances en matières historiques.

Écrivain du Xe siècle de notre ère, Stéphanos, après avoir décrit la création du monde, embrasse successivement, sous le double point de vue politique et religieux, les événements principaux de l'histoire des Hébreux, des Égyptiens, des Mèdes, des Assyriens, des Grecs, des Romains, et surtout des Persans sous les dynasties arsacide, sassanide et sous les suivantes. Il parle également des événements du Bas-Empire et continue cette histoire presque universelle jusque vers l'an 1004 de l'ère chrétienne.

G. V. CHAHNAZARIAN,
Rue de l'Ouest, 86.

Digitized by Google

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ։

Երկրորդ է ըստ կարգի պատմագրաց զոր յետ Ղեւոնդեայ վարդապետի ընծայեմք ի լոյս ։ Ստեփաննոս վարդապետ ի սակս ծնեալ գոլոյն ի Տարօն՝ տարօնեցի կոչի՝ յայլոց եւ յաղագս քաջ հմտութեան նորա երաժշտական խազից եւ երգոց՝ ասողիկ մականուանի ։ Զննելով ի մտի կարգել Ներբողս հեղինակացն զորս մուծանեմ ի տիպ՝ հերիք համարիմ ասել թէ Ստեփաննոս վարդապետ է, ա՛նտարակոյս, մի ի յոյժ բանիբուն, բազմահմուտ և յերկխուղած պատմագրաց ազգիս . սմին իրի եւ չէ՞ ինչ զարմանք թէ ի Գրիգոր Մագիստրոսէ, սակաւ մի կրսեր եղելոյ ըստ ժամանակի քան զնա, կոչի « երջանիկ ծայրագոյն ծեր » ։ Բայց յընդարձակ պատմութենէ սորա յերկս գիրս ամփոփելոյ գիտեմք արարեալ Ստեփաննոսի ասողկայ նաեւ զմեկնութիւն Երեմիա մարգարէի, զոր տենչանօք իմն խնդրէր ի ձեռս բերել ի մետասաներորդ դարու պանծալին Գրիգոր Մագիստրոս ։

Ըստ յիշատակարանի գրոցս համարիմք զմեր հեղինակ կեցեալ իսկզբան մետասաներորդ դարուն . և հասուցեալ զթել պատմութեան իւրոյ ց1004 թուա-

Digitized by Google

կան Փրկչին, այն է երեսներորդ ամ Վաղի Բ՝ կայսեր Յունաց, հնգետասաններորդն Գագկայ Ա՝ Շահնշահի՝ արքայի Հայոց, եւ երեքտասաններորդն Տեառըն Սարգսի Ա՝ Հայոց քահանայապետի, որոյ հրամանաւն իսկ գրեաց զոր գրեացն ։ Եթէ յերջանիկ ժամանակին այնմիկ յորում բարգաւաճէր Բագրատունեացն պետութիւն . եւ Հայաստան՝ անդորր յարտաքին արշաւանաց՝ ի ծաղկի էր ի ներքս աստուածպաշտութեամբ , քաղաքական հրահանգօք , վաճառաշահութեամբ , ամփոփ համախմբութեամբ ազգին, եւ գիտութեանց եւ դպրութեանց մշակութեամբ, իրաւացի վարկանէր զանգատ բառնալ Ստեփաննոս վարդապետ « զծանրաւորս եւ զխստապարանոց ազգէս մերմէ, եւ զպարսաւանաց բըղջախոհ մարդկան » զի՞նչ ինչ չասէր եթէ հանդիպէր թշուառութեանց մերում դարու յորում ազգային ինքնիշխանութիւն եղծեալ, ազգ մեր ցիրուցան, երկիր մեր ոտնակոխ օտարաց , անձնասիրութիւն կալեալ զտեղի նուազեալ աստուածպաշտութեան, կեղծ ազգասիրութիւն մինչեւ յամպս բարձրացեալ, եւ սակաւաթիւ բանասէրք մեր տարագիր ի հայրենի երկրէ վարեալ ի սպանդ ապիրատութեան ազգային բռնաւորաց որք չարագոյն եւս են քան զօտարազգիս ։

Հեղինակ մեր, ըստ սովորութեան յառաջագունիցն քան զինքն, ակնանի զպատմութիւն իւր ստեղծագոր֊

ծութեամբ աշխարհի եւ առաջին մարդոյն՝ առաջնորդ ինքեան ունելով զայլ եւ այլ պատմիչս, մանաւանդ զՅունաց՝ Պամփիլեայ Եւսեբիոսի եւ զՄովսէս Խորենացի՝ Բագրեւանդայ եւ Արշարունեաց առաջնորդ, զոր գոգջէր ծաղկաքաղ առնէ ծայրէ ի ծայր յառաջին և յերկրորդ գիրս իւր. և ըսութեամբ անցանէ զսկզբնաւորութենէ ազգի մերոյ ի Հայկայ, եւ զհարստութենէն Հայկազանց որ կալան զաշխարհ մեր յընթացս հազարաւոր ամաց ։ Եւ որ ինչ մթին և թերի մնայքն յիրս Թագաւորաց մերոց Հայկազունեաց եւ Արշակունեաց՝ մանաւանդ յանիշխանութեանն միջոցի որ ի մահուանէ անտի Վահէի սկսեալ՝ տեւեաց ցՎաղարշակ, չառնուն սակաւ զլուսաւորութիւն ինչ ։ Սմին ներհակ Ստեփաննոս ընդարձակագոյնս խօսի զիրաց իւրոյ ժամանակի, զծնանելոյ Բագրատունի պետութեանն, զաշխարհաշէն կարգաց եւ զգործոց երրորդ հարստութեանս, զվերստին ծաղկելոյ Հայաստանի աստուածպաշտութեամբ, զիտութեամբք, վաճառականութեամբ, արուեստիւք և ճարտարապետութեամբ, որոյ հրաշակերտ նշխարք յետ ի վերայ անցանելոյ իբր ինն դարուց, տակաւին ի զարմանս կրթեն զեւրոպացի ուղեւորս ։

Ինչ մի պակասի, ըստ իմոց կարծեաց, երջանիկ ծերոյն Ասողկայ, այն է զի ի պատճառս կրօնական խնդրոյ ինչ ընդ Հայս եւ ընդ Հոռոմս, փոխանակ

գուն գործելոյ իբրեւ վարդապետ եւ իբրեւ աշակերտ խաղաղութեան եւ սիրոյ Քարոզին, առ ի խաղաղել կամ գոնէ մեղմել զառկայծեալ ատելութիւնն՝ մանաւանդ ի դարուն այնմիկ յորում Արարատացւոցն երթալով երթայր եւ վատթարանայր պետութիւն, իսկ մեր դեռ ծնեալ՝ մեծագոյն պէտս ունէր ձեռնտուութեան բիւզանդեան կայսերութեանն, նա ինքն, որպէս տեսանի ի գրոց իւրոց, եւս քանզի գրգռէ եւ բորբոքէ զկորստական թշնամութիւն ընդ երկոսին ազգացն զորոյ զպտուղսն ոչ անագանեաց դառն արտասուօք հանդերձ կթել Հայաստան. իբրեւ Յոյնք զչարեալ ընդ ըմբոստ գնացս մերոց կոկոզաբանիցն՝ կալեալ խարկանօք զչարաբաստիկ Թագաւոր մեր զԳագիկ. եւ միւսանգամ այրիացուցին զերկիր մեր յինքնիշխանութենէ՝ եղծանելով եւ զոր ի նմա միանգամայն զամենայն բարեկարգութեան հրահանգս եւ վայելչութիւնս։ Տա՛ռ լիցի առ այժմ դոյզն ազգարարութիւնս՝ թո՛ղ կենցաղագէտ պանծացեալքն ազգիս յանձն առցեն զհոգս ազգային վերածնութեան. մեք եւս ի շարակարգ բանից մերոց անդրէն դարձցուք։

Տպագրութիւն մատենիս արարաւ համեմատութեամբ կրկին օրինակաց, յորոց մին ելեալ էր ի գրատանէ սրբոյն Յովհաննու Մկրտչի Ամրդլոյ վանաց Բաղէշի, միւսն ի Տաթեւայ՝ մայրավանից Սիւնեաց

նահանգի զոր օրինակեալէի յամի 1843. ի ժամանակի հոգեւոր տեսչութեան մերոյ անդ ։ Աղբիւր երկոցունցն մի գոլով՝ տարբերութիւնքն չնչին իմն էին. այլ դժբաղդաբար յերկոսին եւս պակասէր մասն ինչ երրորդ գլխոյ երկրորդ գրոյն. որ թէ և չէր կարեւորագոյն իմն, նախ՝ զի ո՛չ հայէր յազգային իրողութիւնս, երկրորդ՝ զի մա՛րթ էր լնուլ զայն ի Թովմայէ Արծրունւոյ եւ ի Սեբէոսէ ։ Բայց յամենայնի կատարեալ կամելով տանել զառաջարկեալ զգործ մեր՝ խնդրեցի նամակաւ զպակասորդն ի Վանայ սըրբոյն Ղազարու ուր գտանէր այլ մի եւս օրինակ այոր պատմութեան. և պատասխանի ընկալայ թէ ի նմա եւս պակասէր խնդրելին մեր ։ Ոչ եւս կամեցեալ այնուհետև և սակս դոյզն ինչ թերութեան թողուլ ի խաւարի զկարեւոր մատեանս զայս՝ ընծայեմ ահա ի լոյս ի փառս ազգի մերոյ եւ յօգուտ ուսումնասէր մանկանց նորին, զորս ներողամիտ լինել աղաչեմ ակամայ վրիպակաց մասին, իսկ զառաւելութիւնն, եթէ իցէ, Ամենակալին Աստուծոյ վերագրելով եւ ամենօրհնեալ մօր իւրոյ սրբուհւոյ Աստուածածնի յորոց հաւատացեալ ի պաշտպանութիւն՝ ձեռնամուխ եղէ յայս տարժանելի գործ ։

Կ. Վ. Շահնազարեանց՝
միաբան սրբոյ Էջմիածնի ։

Digitized by Google

Ստեփաննոսի Տարօնեցւոյ պատմութիւն բանի ի պատմագրական տառից առաջին հանդէս ։

ՑԱՆԿ ԱՌԱՋԻՆ ԳԼԽՈՑ ԳՐՈՑՍ ։

Ա. *Յաղագս թէ ո՛յք եղեն պատմագիրք յայլոց ազգաց. և նախաասացութիւն բանի ։*

Բ. *Յաղագս Պտղոմեանց՝ Եգիպտացւոց թագաւորաց ։*

Գ. *Յաղագս իշխանաց Եբրայեցւոց որք ի քահանայից անտի առաջնորդեցին ժողովրդեան ։*

Դ. *Յաղագս թագաւորաց Ասորւոց, Պարսից եւ Մարաց ։*

Ե. *Յաղագս թագաւորաց Հայոց Արշակունեաց ։*

Digitized by Google

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՏԱՐՕՆԵՑԻՈՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա. — Յաղագս թէ ո՛յք եղեն պատմագիրք յայլոց ազգաց. և ժամանակագրութեան բանի։

Որք յաստուածայինն պատուեալ շնորհէ՛ պուետիկոսք եւ հռետորք Հայաստանեայց և այլոց ազգաց, նախանձ բարւոյ ընդ մէջ առեալ ընդ մարգարէական հոգեշարժ լեզուսն, որպէս նոքայն ի սկզբանց արարչութեան Արարչին սկսեալ տալ ցոյցս ապագայից զանցելոցն ներկուս ուղեւորութեամբ՝ անմոլար հետեւմամբ ի նախաստեղծէն մինչեւ ցդարս ժամանակաց իւրեանց։

Որպէս Մովսէս՝ այրն Աստուծոյ՝ հնգագլխեան

Digitized by Google

գրովք զարարչութեանց Աստուծոյ եւ զնախնեացն բարեպաշտութիւն մինչեւ ի ժամանակս իւր ։ Եւ Յեսուայն անուանեալ գիրք ։ Եւ Յէու՝ որդի Անանիայ՝ զերկու գլուխս Թագաւորութեանց ։ Եւ Երեմիա՝ զայլ եւս երկու գլուխսն ։ Եւ գիրք Մնացորդացն ։ Եւ Եզրաս ։ Եւ Նեեմի գյիշատակելոյն ի Բաբելոնէ, զկրկին շինուածն Տաճարին եւ զնորոգումն Երուսաղէմի ։ Որոց զկնի ժամանակօք Մակաբայեցւոյն պատմութիւն հուպ առ գալստեամբն Քրիստոսի ի Յովսեպոսէ ասացեալ (1) ։

Այսպէս եւ բանիւ պատուեալ բանականքս զկնի գալստեան Բանին մարմնով յաշխարհ՝ գրական տառիւք պատմագրեցին զանուանս եւ զժամանակս Թագաւորացն եւ զամենայն գործեալսն ի ժամանակին՝ արժանի յիշատակի ։ Որպէս եւ ճշմարիտ Թուղթն ժամանակաց Եւսեբի Պամփիլեայ սկսեալ ի մարդն առաջին՝ յորժամ եւ նա արտաքս ի վայրէն վայելչութեան, աւարտաբանէ ի քսան եւ ի մի ամն Կոստանդիանոսի Թագաւորի մեծի ։ Եւ զկնի նորա Սոկրատէս . նա եւ այլ եւս անթիւք են ի մէջ Յունաց պատմագիրք. բայց սոքա երկուքս որպէս լուսաւորք մեծամեծ քան զաստեղս առաւելուն պայծառութեամբ ։

Իսկ ըստ հայումս նախ եւ առաջին՝ քաջն Ագաթանգեղոս որ Նորաքանչ հրաշից եւ չարչարանաց

սրբոյն Գրիգորի եւ աստուածածանօթութեանս մե-
րոյ է պատմիչ ։ Եւ զկնի մեծն Մովսէս հանդոյն
Եւսեբեայ, որ քերթողայն անուանի հայր ։ Եւ ապա
Եղիշէ վարդապետ որ վասն Վարդանանց եւ սուրբ
քահանայիցն չարչարանաց և կատարման ։ Եւ զկնի
Ղազարու Փարպեցւոյ ճարտասանի պատմութիւն ։
Եւ Փաւստոս որ եւ Բիւզանդ ։ Եւ պատմութիւն Հե-
րակլի ի Սեբէոսէ եպիսկոպոսէ ասացեալ ։ Եւ պատ-
մութիւն Ղեւոնդ երիցու, որ ինչ վասն Տաճկաց եկին,
եւ անցից Հայոց ի նոցունց բռնութենէ ։ Հուսկ յե-
տոյ ի վերջին աւուրս պատմութիւնք Շապհոյ Բագ-
րատունւոյ, և Տեառն Յովհաննիսի՝ Հայոց կաթողի-
կոսի, որք առ ժամանակօքն Աշոտոյ եւ Սմբատայ՝
առաջին Թագաւորաց Բագրատունեաց ։

Արդ՝ յամենեցունց ի սոցանէ իբր ի լայնալիր մար-
գաց եւ ի հովտային լերանց հաւաքեալ ծաղիկս հեշ-
տալի աչաց հայելոյ՝ գեղեցկագոյն գունովքն եւ ա-
նուշահոտ հոտովքն՝ բերեալ ընծայ մատուցանեմ
աստուածասէր անձինդ եւ հարցասիրական խորհր-
դոց քոց՝ ի հարկեցուցանող հրամանէ քոյ ստիպեալ՝
ո՞վ ամենիմաստդ յիմաստունս աստուածազարդ և ա-
ռաքինազարդ վայելչութեամբ գերապատուեալ քան
զբնաւս Տէր Սարգիս ։ Արդ՝ սկիզբն արասցուք
սկզբանս, յորում Նախահայրն մեր ել արտաքս ի
դրախտէն՝ փշալից երկրի եղեալ ժառանգորդ. ընդ

որ Թուէն զայս ձեւ օրինակի ։ Ցամի հնգերորդի եօթանասներորդի կենացն Աբրահամու յայտնեցաւ նմա Աստուած, եւ զաւակի նորա տալ խոստացաւ զերկիրն Աւետեաց ։ Եւ արդ լինին յառաջին տիոցն Աբրահամու ամք եօթանասուն եւ հինգ, եւ յեօթանասուն եւ հինգ ամէն Աբրահամու մինչեւ ցելսն յԵգիպտոսէ ամք չորս հարիւր երեսուն ։ Զսոյն եւ Առաքեալն ասէ « զկտակն ասէ՝ որ յառաջագոյն հաստատեալէր Աստուծոյ օրէնքն որ յետ 430 ամի եղան, ոչ կարեն խախտել » ։ Ապա յայտ է թէ՝ յառաջին ամէն Աբրահամու մինչեւ ի Մովսէս եւ ցելսըն յԵգիպտոսէ են ամք 505 զոր եւ իսկ Թուէն զայս ձեւ օրինակի ։ Աբրահամ լեալ ամաց 100՝ ծընանի զԻսահակ ։ Իսահակ 60 ամաց՝ ծնանի զՅակոբ ։ Յակոբ ամաց 86՝ ծնանի զՂեւի ․ Ղեւի ամաց 46՝ ծնաւ զԿահաթ ․ Կահաթ ամաց 63՝ ծնաւ զԱմրամ ․ Ամրամ ամաց 70՝ ծնաւ զՄովսէս ի Յովքաբեթ կնոջէ իւրմէ ։ Մովսէս ամաց 80՝ հանէ զժողովուրդն յԵգիպտոսէ ։ Միանգամայն յառաջին ամէն Աբրահամու մինչեւ ցելսն ամք 505 ․ եւ յԱդամայ 3,809 ։ Արժանի հաւատարմութեան առն զժամանակագրութիւնս շրջագայեն յոյժ գեղեցկապէս, քանզի 3,809 ամդ ստուգապէս դիպեցուցանէ տասն երեք Նիսանայ յելիցն յԵգիպտոսէ ։ Իսկ յելիցն յԵգիպտոսէ մինչեւ ցշինումն տաճարին ըստ Ոսոգինեայ եւ

Digitized by Google

Անանիայ Շիրակացւոյ ժողովին ամք 490՝ հանեալ իբրաց զԵբրայեցւոց ծառայութեան ժամանակն զոր այլազգեաց ծառայեցին, մանաւանդ եթէ միանգամայն իսկ յար զժամանակն թուիցեմք՝ զազատութեանն խառն ընդ ծառայութեան, եւ զժամանակ Դատաւորացն առանձինն թուիցեմք՝ ելանէ չափ պատմագրաց ամենեցուն ։

Այս համարեալ լիցի այսպէս ։ Մովսիսի յետ ելիցն 40 ամ ։ Յեսուայ՝ 25 ամ ։ Այլազգեացն ։ Եւ Գոդոնիէլի դատաւորի՝ 40 ամ ։ Այլազգեացն ։ Եւ Աւովդայ եւ Սամէգարայ՝ 80 ամ ։ Այլազգեացն ։ Եւ Դեբովրայ եւ Բարակայ՝ 40 ամ ։ Գէդէոնի՝ ամս 40. Աբիմէլէքի՝ ամս երիս . Թովղայ՝ ամս 22. Յայիրի՝ ամս 22 ։ Այլազգեացն ։ Եփթայեայ դատաւորի՝ ամս 6 . Եսեբոնի՝ ամս 7 . Եղոնի՝ ամս 10 . Ղաբդոնի՝ ամս 8 . Իղիոն քաղաքն առաւ ։ Այլազգեացն և Սամփսոնի՝ ամս 20. Հեղիայ՝ ամս 40. Սամուէլի եւ Սաւուղայ՝ ամս 40. Դաւթի՝ ամս 40. Սաղօմոնի՝ ամս 40 ։ Միանգամայն ի Մովսիսէ եւ յելիցն յԵգիպտոսէ մինչև ցհանդերձանս տաճարին 490 ամք ։ ԶՄովսիսի փոխանորդէն զՅեսուայ անուանակից գիրքն իւր ո՛չ ինչ նշանակեն . բայց միայն ի վախճանին նորա՞ ընդ ամէնն՝ ասեն կեցեալ ամս 110 ։ Իսկ Եբրայեցիքն զվերակացութեան նորա ժամանակն ասեն 27 ամ . որպէս եւս լինել նմա մինչեւ ցՄով-

Digitized by Google

սիսի ելան յԵգիպտոսէ 44 ամաց ։ Իսկ վասն Սամուէլի՝ զի եւ ո՛չ զնորա ժամանակն ասեն յայտնի գիրք, համարիմ թէ՝ որ յաստուածային առաքեալն ասացաւ զՍաւուղայ և Սամուէլէ. քանզի երեւի Սամուէլի բազում ամս լինել առաջնորդ ժողովրդեան. եւ Սաւուղայ միայն զերկեամ մի վկայէ բանն ։ Քանզի ի Թագաւորութեանն գրեալ է այսպէս « որդի տարեւոր Սաւուղ ի Թագաւորելն իւրում ». այս ինքն միամիտ եւ անփորձ ի չարեաց նշանակեաց զառնէն ի ժամանակին, յորում եղեւ սկիզբն Թագաւորութեան, եւ զերկեամ մի կալ յայնպիսի միտս. եւ ապա եղծանիլ եւ լինել նման տարագիր յԱստուծոյ՝ մինչեւ զխուի խեղդել զնա ։ Վասն այսորիկ այլ եւս ամք Սամուէլի համարեալ են ի նմին իրի ։ Իսկ Սամուէլի եւ Սաւուղայ համարեցաք 40 ամ. բայց (ոչ) միայն յառաքելական վկայութենէն այսչափ ամաց ժամանակ գումարի Սաւուղայ. այլեւ ի ստոյգ մանր քննելոյ զգիրս. քանզի յետ մահուանն Սաւուղայ ասէ պատմութիւնն թէ « քառասուն ամաց էր Եփաւսթէ՝ որդի Սաւուղայ, յորժամ թագաւորեաց ի վերայ Իսրայէլի. և երկու ամ թագաւորեաց բայց միայն ի տանէն Յուդայ որ էին զհետ Դաւթի. քանզի յիշատակեն գիրք ի սկզբան Թագաւորութեան Սաւուղայ զերից որդւոյն զՈվնաթամայ (2), և զԵսաւէ եւ զՄէլքսաւէ. եւ զԵփուսթեայ չյիշատա-

Digitized by Google

կեն ինչ՝ որպէս (Թէ) իմանալ մեզ եթէ յետոյ ծնաւ ։ Եւ այսչափ լինել Թագաւորութեան Սաւուղայ՝ որչափ որդւոյ (Իւրոյ) յետ Նորա վախճանելոյն գտանին ամք ։ Այլ ընդ սմին եւ զայս գիտասջիք որ ասէ յերկրորդ գլուխ Թագաւորութեանն Թէ՝ իբրեւ եղեւ 440 ամ յելիցն յԵգիպտոսէ, սկսաւ Սաղոմոն շինել զտունն Աստուծոյ . իսկ Հրէիցն վարդապետք և Եւսեբի ժամանակագիր՝ 480 ամ ասեն յելիցն յԵգիպտոսէ մինչեւ ցշինուած տաճարին . իսկ Որոգինէս եւ Անանիա 490 ամ ասեն համարելով եւ զտասն ամ Եղոնի դատաւորի ։ Եւ վասն ճառելոյ գրոց Թագաւորութեան 440 ամին՝ այսպէս ասէ « եթէ յորժամ զՅորդանանու անց ժողովուրդն, եւ յերկիրն Աւետեաց առկայացաւ՝ զայն ելս կոչէ, որպէս եւ պատգամաւորէին առ միմեանս Թագաւորքն « եթէ ազգ ել յԵգիպտոսէ » ։ Որ համարեալ 40 ամ յանապատին եւ 4 ամ Սաղոմոնի մինչեւ ցշինուած տաճարին՝ լինին ամք 430 . եւ յառաջին ամէն Աբրահամու 997 ամ . և յԱդամայ 4,299 ամք։

Եւ զ7 ամ շինեցաւ տաճարն սատարութեամբ Քիրամայ՝ արքային Տիւրացւոց . 124 ամաց Փիգմաղիոն Թագաւորեաց Տիւրացւոց ։ Ի սորա 7 ամին քոյր սորա հատուածեալ ի Լիբէացւոց աշխարհն՝ շինեաց զԿարքեդոն ։

Բայց որ յառաջիկայ ժամանակագրութիւնս է՝ ժո-

զովէ ի յերրորդ ամէն Սաղոմոնի եւ ի տաճարին շինուածոյ մինչեւ ցտաճարին աւերումն ի Բաբելացւոցն՝ ամս 441 ։ Եւ թուին այսպէս․ Սաղոմոն այլեւս ամս 35 . Ռոբովամ՝ ամս 17 . Աբիա՝ ամս 3 . Ասա՝ (3) ամս 51 . Յովսափատ՝ ամս 25 . Յովրամ՝ ամս 8 . Ոքոզիա՝ ամ մի . Գոթողիա՝ մայրն ամս 7 . Յովաս՝ ամս 40 . Ամասիա՝ ամս 49 . Ոզիա որ և Ազարիա՝ ամս 52 ։ Յովաթամ՝ ամս 16 ։ Ողոմպիադն առաջին ։ Աքազ՝ ամս 16 . Եզեկիա՝ ամս 29 . Մանասէ՝ ամս 55 . Ամոն՝ ամս 12 . Յովսիա՝ ամս 31 . Յովաքազ՝ ամս 3. Եղիակիմ որ եւ Յովակիմ՝ ամս 12. Յովակիմ որ եւ Յեքոնիա՝ ամիս երիս . Մատթանի որ եւ Սեդեկիա՝ ամս 11 . միանգամայն ամք 441 ։

Ըստ այսորիկ գերութիւնն Հրէից ի Բաբելոն ամս 70 . որ գումարեալ կատարին յերկրորդ ամին Դարեհի՝ արքային Պարսից ։ Եւ աստի ուշ եղեալ առիցես եթէ զիա՞րդ իցէ ասացեալ ի սկզբան գրոցն Եզրի « Եթէ յամին յառաջնումն Կիւրոսի՝ Պարսից արքային զարթոյց Տէր զոգի Կիւրոսի արքային . եւ հրաման ետ յամենայն թագաւորութեան իւրում գրով իսկ զազատութիւն Հրէից » . եւ եթէ զիա՞րդ ետ հրաման զտաճարն շինել Կիւրոս ։ Համարեցի՞ս այսորիկ առ Կիւրոսիւ եօթանասնամեայ ժամանակ գերութեանն կատարեալ, եւ ոչ առ Դարեհիւ ։ Ա

այս առեմ եթէ՝ զերկու եօթանասնամեայ ժամանա-
կէ մարգարէական բանքն դուշակեն. մի՝ յաւերածոյ
տաճարին որ ղիպի ի գլուխ ելեալ յերկրորդ ամին
Դարեհի . եւ միւսն՝ յերեքտասաներորդ ամին Յովս-
սիայ , որ է սկիզբն մարգարէութեան Երեմիայ
մինչեւ ցԲաբելոնի առնուլն եւ ցբառնալն Թագա-
ւորութեան Քաղդէացւոց առ Կիւրոսիւ ։ Արդ՝ յե-
րեքտասան ամէն Յովսիայ, որ է սկիզբն մարգարէու-
թեան Երեմիայ մինչեւ ցտաճարին հրձիգ լինելն
են ամք 40 . եւ մինչեւ ցառաջին ամն Կիւրոսի՝ ամք
70 ։ Իսկ յերկրորդ ամէն Յովակիմայ՝ Հրէից Թագա-
ւորի, առ որով զառաջին գերութիւնն արար Նա-
բուգոդոնոսոր որ էր որդի Նաբուպալասարայ, մին-
չեւ ցառաջին ամն Կիւրոսի ժողովին 50 ամք, որ
կոչի յոբելեան ։

Պա՛րտ եւ արժա՛ն էր յայնմ ամի լինել դարձ գե-
րութեան, յորում զծառայիցն ազատութիւն հրա-
մայեալ էր յԱստուծոյ . բայց աւերածոյ տաճարին առ
Կիւրոսիւ 30 ամ էր ։ Եւ յերկրորդ ամին Դարեհի
լնոյր եօթանասուն ամն ։ Եւ ցայն ժամանակս կային,
մնային Հրէայքն առանց Թագաւորի յիւրեանց Թա-
գաւորաց ։ Եւ քահանայապետիւքն իւրեանց իբրեւ
առաջնորդօք եւ իշխանօք՝ վարէին զամենայն ժա-
մանակս Պարսից Թագաւորութեան . եւ ի հնազան-
դութեան նոցա կային ։ Եւ յետ նոցա Մակեդոնա-

ցւոյ ծառայեցին, որ յետ Աղեքսանդրի, մինչեւ ցԵպիփանէսն Անտիոքոս որ թագաւորեաց Ասորւոց. եւ ի հեթանոսութիւն դառնալ զազգն Հրէից նեղէր։

Առ որով Մատաթիա՝ քահանայ Երուսաղէմացւոյ՝ Ամովնայ որդի, եւ նորին որդի Յուդա որ կոչեցաւ Մակաբէոս եւ սոցա պայազատք, զիշխանութիւն Հրէից վերստին նորոգեցին. եւ ձգեալ կացին մինչեւ ցՕգոստոս: Առ որով նախ՝ յայլազգեաց Հերովդէս՝ հրամանաւ Հռոմայեցւոց՝ առ զՀրէից թագաւորութիւն ի ժամանակին յորում Քրիստոս՝ Որդին Աստուծոյ ծնանէր. եւ վախճան առնոյր ասացեալքն ի Մովսիսէ թէ « մի՛ պակասեսցէ իշխան Յուդայ, եւ մի՛ պետ յերանաց նորա մինչեւ եկեսցէն որում կայն պահի. եւ նա է յոյս Հեթանոսաց, » այլ այս այսպէս:

Բայց ժողովի ամենայն ժամանակն ի Սաղոմոնէ եւ յառաջին շինուածոյ տաճարին մինչեւ ցերկրորդամն Դարեհի՝ Պարսից արքայի՝ մինչեւ ցտաճարին նորոգումն ամք 711: Եւ յերկրորդ ամէն Դարեհի մինչեւ ցխաչելութիւն Փրկչին յիննեւտասներորդամին Տիբերեայ եղելոյ ժողովին ամք 501. որք մանր մասամբ այսպէս համարին: Յետ Կիւրոսի որ թագաւորեաց ամս 30՝ առնու զթագն Կամբիւս ամս 8. ապա Մոգքն՝ ամիսս 7. ապա Դարեհ (Ա) որ թագաւորեաց ամս 36: Առ Դարեհիւ Զօրաբաբէլ վե-

րակացու եղեւ Եբրայեցւոց հանդերձ Եսուաւ քահանայապետիւ. եւ կատարէր զշինուած տաճարին: Եւ մարգարէանային Անգէ եւ Զաքարիա: Քսերքսէս Դարեհեան՝ ամս 21 (4): Արտաւան՝ ամիս 7: Արտաշէս երկայնաձեռն՝ ամս 40 (5): Առ նովաւ Եզրաս ելեալ յԵրուսաղէմ՝ ուսուցանէր զՕրէնս: Եւ ի քսաներորդ ամին նորին թագաւորութեան Նէեմաս՝ տակառապետն արքայի, խնդրեալ յարքայէ՝ եւ յԵրուսաղէմ, շինեաց զպարիսպս եւ կազմեաց զհրապարակս նորա: Քսերքսէս Բ՝ ամիս 2: Սուգդիանոս՝ (6) ամիս 2: Դարեհ խորդ՝ ամս 19: Արտաշէս ուշեղ ամս 40 (7): Արտաշէս որ և Ովգոս՝ ամս 26 (8): Արտաշէս Ովքայ՝ (9) ամս 4: Դարեհ Արշամայ՝ ամս 6: Զսա սպանեալ Աղեքսանդրի ի վեցերորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ՝ եբարձ զՊարսից թագաւորութիւն, որ և տևեաց ամս 230: Եւ թագաւորեաց այլ ևս 6 ամ եւ ամիս 7 յետ ունելոյ զԲաբելոն. եւ կեցեալ ընդ ամենայն ամս 32՝ վախճանի:

Բ. — Յաջորդք Պտղոմեանց՝ Եգիպտացւոց թագաւորաց:

Յետ նորա թագաւորէ Աղեքսանդրիոյ եւ Եգիպտոսի Պտղոմէոս լագիոս ամս 23 (10): Պտղոմէոս փիղադելփոս՝ (եղբայրասէր) ամս 38: Առ նովաւ

Եբրայեցւոց գիրք սուրբ ի յոյն լեզու թարգմանեցան. և յԱղեքսանդրիա քաղաքի ի մատենից տունս եդան: Առ սովաւ թագաւորէ Պարթևն Արշակ քաջ: Յետ սորա Պտղոմէոս Եւերգետէս՝ ամս 26: Պտղոմէոս Փիղոպատոր՝ (Հայրասէր) ամս 12: Առ սովաւ թագաւորեաց Անտիոքոս որ կոչեցաւ Եպիփանէս. առ որով որ ի Մակաբայեցւոց գիրսն գործք գործեցան. որ զազգն Հրէից ինքնիշխանութիւն դաւանալ բռնադատէր: Առ սովաւ Անտիոքաւ Մատաթիա՝ ուստր Ասամոնեայ (11), Նախանձ վասն հայրենի կրօնիցն առեալ՝ լինէր զօրավար ժողովրդեան: Յետ որոյ որդի նորին Յուդա, որ կոչեցաւ Մակաբէոս: Իսկ յետ Փիղոպատորայ (12) Պտղոմեայ թագաւորեաց Եգիպտոսի Պտղոմէոս, որ երկրորդ Եւերգետէս՝ (13) ամս 29: Պտղոմէոս Փիւսկոն՝ ամս 17: Պտղոմէոս Աղեքսանդրի՝ ամս 10: Պտղոմէոս որ մերժեցաւն՝ ամս 30: Պտղոմէոս Դիոնիսիոս՝ ամս 30: Պտղոմէա՝ դուստր Կղէոպատրայ, թագաւորեաց ամս 2 յառաջքան զԳայիոսի թագաւորելն եւ զտիրելն Հռոմայեցւոց Եգիպտոսի. եւ 20 ամ հրամանաւ Հռոմայեցւոց թագաւորեաց: Բայց մեզ պարտ է զերկուսն ընդունել ի կանոն. եւ անտի յառաջ զՀռոմայեցւոցն՝ թուել զիշխանութիւն: Յետ երկուցն Կղէոպատրայ թագաւորեաց Գայիոս Յուլիոս՝ առաջին կայսր Հռոմայեցւոց միապետեան՝ ամս 4:

Digitized by Google

Յետ նորա Սեբաստոս Հոգտաւիոս որ եւ Օգոստոս՝ ամս 56 ։ Յետ սորա Տիբերիոս՝ ամս 24 ցխաչելութիւն Փրկչին ։ Արդ՝ ժողովի ամենայն ժամանակն յերկրորդ ամէն Դարեհի, յորում եղեւ երկրորդ շինութիւն տաճարին մինչեւ ցիննեւտասներորդն Տիբերեայ՝ մինչև ցխաչելութիւն Փրկչին ամք 501 . իսկ ի Սողոմոնէ եւ յառաջին շինուածոյ տաճարին՝ ամք 1,012 . եւ ի Մովսիսէ եւ յելիցն յԵգիպտոսէ ամք 1,501 ․ եւ յառաջին ամէն Աբրահամու ամք 2,006. և ի ջրհեղեղէ՝ ամք 3,068. և յԱդամայ՝ ամք 5,310 ։ Իսկ ըստ Եւսեբեայ՝ յԱդամայ մինչեւ ցիննեւտասներորդ ամն Տիբերեայ յորում խաչեցաւ Փրկիչն՝ ամք 5,232 ։

Գ. — *Յաղագս իշխանաց Եբրայեցւոց որք ի քահանայից անտի առաջնորդեցին ժողովրդեանն ։*

Յետ դարձին ի Բաբելոնէ Յեսու՝ (14) որդի Յովսեդեկեայ հանդերձ Զօրաբաբէլիւ էր առ Կիւրոսիւ թագաւորաւ Պարսից ։ Յակիմոս՝ (15) որդի Յեսուայ ։ Եղիարոս՝ (16) որդի Յակիմայ։ Յովդայէ՝ որդի Յասերայ ։ Յովհաննէս՝ (17) որդի Յովդայ՝ Յեայուդոս՝ որդի Յովհաննու. առ որով Աղեքսանդրոս զԱղեքսանդրիա շինեաց. (և) եկեալ յԵրուսաղէմ՝ Աբ-

Digitized by Google

սուծոյ երկիր եպագ։ Ոնիաս՝ որդի Յադդայ։ Եղիազարոս (18). առ որով Եօթանասունքն զաստուածեղէն գիրս թարգմանեցին։ Ոնիաս՝ (19) որդի Սիմոնի՝ եղբայր Եղիազարու ։ Սիմոն . առ որով Յեսու Սիրաք ճանաչէր ։ Ոնիաս . առ որով Անտիոքոս զՀրէայսն պաշարէր, (եւ) ի հեթանոսութիւն դառնալ բռնադատէր ։ Յուդա՝ որդի Մատաթեայ՝ ամս 3 ։ Սա սրբեաց յամբարիշտ ազգացն զաշխարհն ։ Յովնաթան՝ եղբայր նորին՝ ամս 19։ Սիմոն՝ եղբայր Յովնաթանու՝ ամս 8 ։ Հիւրկանոս Յովհաննէս՝ ամս 26 ։ Արիստաբուլոս՝ ամ 1 . որ նախ՝ թագ եդ թագաւորական առ քահանայապետութեամբն զոր ունէր ։ Յաննէս որ եւ Աղեքսանդրոս՝ ամս 27 ։ Սա թագաւոր միանգամայն եւ քահանայապետ մինչեւ ցօծեալքն ի Կիւրոսէ իշխանք եղեն՝ տեւեալ ամս 483 ։ Որ լինին եօթներորդք ամաց 69 որք առ Դանիէլիւ ասացան զայս օրինակ. և « գիտասցե՛ս, ասէ, և իմասցի՛ս յելից բանին տալ պատասխանի ։ Եւ ի շինելն Երուսաղէմի մինչեւ ցօծեալ առաջնորդն եօթներորդք եօթն եւ եօթներորդք 62 » ։

Առաջին եօթներորդքն թուին ի Կիւրոսէ առ Դարեհ . առ որով շինուած տաճարին կատարեցաւ. իսկ այլեւս 62 եօթներորդքն ձգին յառաջիկայս . և յայտնէր տեսիլ եօթներորդացս այսոցիկ Դանիէլի յառաջնում ամին Դարեհի՝ որդւոյ Արշաւրի . և

սատանօր կատարի ի Ցանէս որեւ Աղեքսանդրոս օծեալն առաջնորդ, որ և քահանայապետ և Թագաւոր : Առ որով սպառեցան որք ըստ յաջորդութեան քահանայիցն առաջնորդք եւ օծեալք ի մարգարէութենէն անուանեցան։ Յետ որոյ Թագաւորէ Սաղին՝ կինն Աղեքսանդրի : Յետ սորա հակառակութիւն եղեալ ընդ միմեանս որդւոց սորա Արիստոբուլայ եւ Հիւրկանոսի, Պոմպէոս՝ զօրավար Հռոմայեցւոց պաշարեալ զքաղաքն Երուսաղէմ՝ ունի, եւ մտանէ ի տաճարն : Յայնժամ ամենայն ազգք ընդ հարկօք եղեն Հռոմայեցւոց : Եւ տայ Պոմպէոս զքահանայապետութիւնն Հիւրկանոսի, եւ զԱնտիպատրոս ասկաղոնացի ի Պաղեստինի վերայ կացուցանէ։ Առ որով Հռոմայեցւոց նախ՝ միահեծան Գայիոս Յուլիոս կայսր Թագաւորեաց ամս 4 եւ ամիս 7։ Օգոստոս՝ ամս 56 եւ ամիս 6 :

Զեբրայեցւոց Թագաւորութիւնն նախ՝ ի հեթանոսաց յութերորդ ամին Օգոստեայ առնու Հերովդէս՝ որդի Անտիպատրոսի ասկաղոնացւոյ . որոյ զՀիւրկանոս սպանեալ՝ ոչ եւս ըստ յաջորդութեան. այլ գծուծ ոմանց զվարդապետութիւնն բաժանէր :

Առ որով ծնեալ Տեառն եւ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ լնու մարգարէութիւն Յակոբայ թէ « մի՛ պակասեսցի իշխան ի Յուդայ, եւ մի՛ պետ յերանաց նորա մինչեւ եկեսցէ այն որոյ իւրն է Թագա֊

տրութիւն . եւ նա է յոյս հեթանոսաց »: Ծնանի Փրկիչն մեր Տէր Քրիստոս ի քառասուն երկու ամին Օգոստեայ թագաւորութեան եւ յերեսուն երկու ամին թագաւորութեան Հերովդեայ՝ որդւոյ Անտիպատրոսի, որ թագաւորեաց ամս 37 այլազգի: Եւ զկնի սորա Արքեղայոս՝ որդի իւր, ամս 9: Հերովդէս չորրորդապետ՝ եղբայր Արքեղայոսի՝ ամս 24: Ի հընգետասաներորդ ամին Տիբերեայ եւ ի հնգետասան (ամին) Հերովդեայ գայ Յիսուս ի Յորդանան առ Յովհաննէս մկրտիլ ի նմանէ . եւ անդ սկիզբն առնէ աւետաւոր վարդապետութեան իւրոյ արդեամբք եւ բանիւք : Եւ յիննեւտասաներորդին Հերովդեայ եւ յիննեւտասաներորդն Տիբերեայ կայսեր Յիսուս՝ Օծեալն Աստուծոյ, ըստ մարգարէութեանցն որ զնմանէ, գայ ի չարչարանս :

Եւ զկնի Հերովդեայ չորրորդապետի թագաւորէ Ագրիպպաս ամս 7. և Ագրիպպաս՝ նորին որդի ամս 26 : Առ սովաւ Երուսաղէմի վերջին աւերն ի Վեսպասիանոսէ եւ ի Տիտոսէ : Ի խաչելութենէ Փրկչին մերոյ, ի տասնեւիննն ամէն Տիբերեայ մինչեւ ի Կոստանդիանոս (20) ժողովին ամք 291 . որ թուեն զայս ձեւ օրինակի : Յետ խաչելութեան Փրկչին նոյն ինքն Տիբեր ի վերայ 19 ամացն այլեւս ամս 4 : Գայիոս՝ ամս 4 : Կղօդիոս՝ ամս 13 : Ներոն՝ ամս 14 : Վեսպասիանոս՝ ամս 10 : Տիտոս՝ ամս 2 : Դո-

մետիանոս՝ ամն 16 ։ Ներուաս՝ ամ 1 ։ Տրայանոս՝ ամն 19 ։ Անդրիանոս՝ ամն 21 ։ Տիտոս Անտոնինոս՝ ամն 23 ։ Աւրելիոս՝ (21) ամն 19 (22) ։ Կոմոդոս՝ ամն 13 ։ Եղիոս Պերտինաքս՝ ամ մի ։ Սեւերոս՝ ամն 18 ։ Անտոնինոս առաջին՝ ամն 4 ։ Աղեքսանդրոս Մարեայ՝ ամն 14 ։ Մաքսիմինոս՝ ամն 3 ։ Գորդիանոս՝ ամն 6 ։ Փիլիպպոս՝ ամն 7 ։ Դեկոս՝ ամ մի ։ Գալոս՝ ամն 2 ։ Վաղերիանոս՝ ամն 15 (23) ։ Կղոդիոս՝ ամն 2 ։ Աւրելիանոս՝ (24) ամն 6 ։ Տակիտոս՝ ամիս 6 ։ Փլորիանոս՝ աւուրս 88 ։ Պրոբոս՝ ամն 6 ։ Կարոս՝ ամն 2 ։ Դիոկղետիանոս՝ ամն 20 ։ Կոստանդիանոսի քսանեւմեակն որ է առաջին խաղաղութիւն Եկեղեցւոյ ։

Դ. — *Յաղագս թագաւորաց Ասորւոց, Պարսից և Մարաց ։*

Վասն երկուց որդւոյն Նոյի Յաբեթի եւ Սեմայ նախկին հատուցաք զբան . իսկ վասն ազգին Քամայ եւ որ ի նմանէ Թագաւորք՝ սակաւ ինչ ասացեալ՝ այն կայ առաջի ասել ։ Յետ ջրհեղեղին յերից արանց ընդ բնաւ իսկ տիեզերս ազգ մարդկան սերեցան . քանզի ի Յաբեթէ Եւրոպէ ամենայն յեմաւոն լեռնէ մինչեւ յարեւմտեայ Ովկիանոս ասեն զազգացն բնակութիւն . եւ ի Քամայ՝ զԵգիպտոս

եւ զՆիքէացւոց աշխարհն եւ եւս անդր յարեւմտեայ կողմանս։ Եւ ի Սեմայ, որ երէց եղբայրն էր՝ զԱսորեստանեայց եւ յամենայն կողմանս Արեւելից ։ Եւ զԲաբելոնի զառաջին շինուածն Նեբրովթայ համարին Եբրայեցւոց գիրք, եւ առաջին թագաւոր քան զամենեսեան զնա ասեն լինել զայս ձեւ օրինակի ։ Եթէ Քուշ ծնաւ զՆեբրովթ, Քուշ եթէովպացի որ ծնաւ զՆեբրովթ զորմէ գիրն ասէ « Եթէ նա սկսաւ լինել հսկայ ի վերայ երկրի ։ Եւ եղեւ սկիզբն թագաւորութեան Բաբելոնի ։ Եւ Որեք եւ Աքադ եւ Քաղանէ յերկրին Սենէար ։ Յերկրէն յայնմանէ ել Ասուր, եւ շինեաց զՆինուէ » (25) որ է առաջին քաղաք Ասորւոց, զոր շինեաց Ասուր ։ Եւ էր յորդւոյն Սեմայ, զորմէ ասացաք ունել զամենայն կողմանս Արեւելից ։ Ասեն լինել որդի Սեմայ զԵլամ և զԱսուր եւ զԱրփաքսադ եւ զԱրամ եւ զԼուդ ։

Եւ յԵլամայ լինին Ելամացիք՝ առաջին ազգ Պարսից, յորոց եւ Ելամայիս քաղաք շինէր ։ Եւ յԱսուրայ՝ Ասորեստանեայք. եւ յԱրփաքսադայ՝ Արփաքսացիք որ եւ Քաղդէացիք կոչեցան ։ Եւ յԱրամայ՝ Արամացիք որ և Ասորիք անուանին . և ի Լուդայ՝ Լուդացիք ։ Եւ Ասուր շինէ զՆինուէ քաղաք զոր երկրորդ շինէ Նինոս՝ արքայ Ասորեստանեայց, և յիւր անուն անուանէ Նինուէ ։ ԶՆինոս զայս ասեն յորդւոյն Քամայ լինել վեցերորդ ի Նեբրով֊

Digitized by Google

թայ որ առաջին թագաւոր Ասորեստանեայց առ Աբրահամու եկաց ամենայն Ասիացւոց բաց ի Հնդկաց՝ ամս 52: Ցետոյ Շամիրամ՝ կին Նորա ամս 42 : Զամեսէ որ եւ Նինուաս՝ ամս 38 : Արիոս՝ ամս 30: Արաղիոս՝ ամս 2 : Քսերքսէս որ եւ Բաղիոս՝ ամս 35 : Արմա Միթրէս՝ ամս 38 : Բելիքոս՝ ամս 30 : Սպերոս՝ ամս 20 : Մամեղոս՝ ամս 10 : Սպարեղոս՝ ամս 3 : Ասկատադէս՝ ամս 20 : Ամիւնդէս՝ ամս 7 : Բելիքոս միւս՝ ամս 35 : Բարեսրոս՝ ամս 30 : Ղաբեղէս՝ ամս 32 : Մուարէս՝ ամս 10 : Ղամբարէս՝ ամս 22 : Պաննիաս՝ ամս 45 : Սօսարմաս՝ ամս 19 : Միթրէոս՝ ամս 27 : Տեւտամոս՝ ամս 51 :

Առ սովաւ Իլիոն (այսինքն Տրոյիա) քաղաք առաւ : Տեւտէոս՝ ամս 40 : Թինէոս՝ ամս 30 : Դերկիոս՝ ամս 40 : Եպաղմէս՝ ամս 38 : Ղաւոսթենէս՝ ամս 45 : Պերտիեստէս՝ ամս 30 : Ոփրատ՝ ամս 32: Ոփրատանէս՝ ամս 50 : Ոկռազանէս՝ ամս 42 : Սարդանապալլոս՝ ամս 20 (26): Մինչեւ ցսա թագաւորք Ասորեստանեայց թագաւորեցին ամենայն Արեւելից եւ մասին ինչ Հիւսիսոյ եւ Հարաւոյ եւ Արեւմտից . եւ եղեն բռնակալուք յոյժ մինչեւ ցԹոնոս Կոնկոռեղոս որ յունարէն կոչի Սարդանապալլոս, որ մատնեալ ի պարտութիւն ի Վարբակայ Մարէ եւ ի Բելիսիոսէ՝ ինքն զանձն ի հուր մատնեաց :

ԶԱսորեստանեայց գիշխանութիւնն Վարբակ

թարձեալ՝ զԲելխիտոս կացուցանէ արքայ Բաբելացւոց. և ինքն ի Մարս փոխեալ զԱսորեստանեայց իշխանութիւնն որ ձգեցաւ զայսչափ ժամանակս՝ թուեալ զայս ձեւ օրինակի : Թագաւորեաց ամենայն Արբուելից Վարբակէս՝ ամս 28 (27) : Մադաւկէս՝ ամս 20 : Հակադխմոս՝ ամս 30 : Դեկոս՝ ամս 54 : Փրաւորդէս՝ ամս 24 : Կուարկսարէս՝ ամս 32 : Աժդահակ՝ ամս 38 . զոր ընկեցեալ Կիւրոսի՝ եբարձ զիշխանութիւն Մարաց. եւ ոչ միայն զՄարաց այլեւ զՔաղդէացւոց եւ զԲաբելոնի : Սոյնպէս եւ զԿրեսոս սպանեալ Կիւրոսի՝ եբարձ զիշխանութիւն Լիւդացւոց . եւ թագաւորեաց Կիւրոս ամս 30 : Կամբիւսոս՝ ամս 8 : Դարեհ Վշտասպայ՝ ամս 36 : Քսերքսէս՝ ամս 41 : Արտաշէս երկայնաբազուկ՝ ամս 40 : Դարեհ հարճորդին՝ ամս 19 : Արտաշէս՝ ամս 40: Արտաշէս որ և Ովքոս՝ ամս 26: Արտաշէս Ովքոսայ՝ ամս 4 : Դարեհ Արշեսեայ՝ ամս 6 : Զսա սպանեալ Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ՝ Փիլիպպեայ (որդւոյ), միանգամայն Պարսից և Ասորեստանեայց թագաւորութեանց տիրեաց ամս 6 :

Յետ սորա վախճանին ի բազում անկաւ իշխանութիւնն, որպէս յառաջագոյն իսկ ասացաք. և ամենեցուն տէրութիւն ի Մակեդոնացւոց անուանէր անուն : Թագաւորէ Եգիպտոսի Պտղոմէոս Ղագոսեայ, եւ Բաբելոնի եւ Ասորեստանի եւ ամենայն

Digitized by Google

Պարսից Սելեւկոս Նիկանովր . իսկ Ասիացւոց եւ Ասորւոց թագաւորեն Անտիգոնոս եւ Դեմետրիոս՝ նորին որդի որում Պաշարիչ անուն կոչեցաւ յորջորջմանաց ։ Եւ պատերազմին ընդ միմեանս Սելեւկոս եւ Դեմետրիոս ի վերայ Ասորւոց ։ Յայնժամ գայր, հասանէր Պտղոմէոս առաջին որ և Լագոսեայ՝ արքայ Եգիպտացւոց, ի Հին Գազայ . եւ ի մարտ պատերազմի գումարէր ընդ Դեմետրիոսի Անտիգոնեայ, եւ յաղթէր . եւ թագաւոր զՍելեւկոս կացուցանէր Ասորւոց եւ Բաբելոնի եւ վերնոյ կողմանցն եւ Պարսից ։

Իսկ Պարսք եւ Պարթեւք եւ ամենայն Արեւելեանք ոչ կամէին մնանել ընդ ծառայութեամբն Մակեդոնացւոց . Բայց Սելեւկոս զօրօք բազմօք շրջեալ ի մէջ նոցա, եւ պատերազմունս եւ յաղթեաց . եւ անուն կոչէր Նիկանովր որ է յաղթող՝ եւ թագաւորէր ամս 31 . եւ կեայր ընդ ամենայն՝ ամս 75 ։ Զսա սպանանէր որդին որդւոյ Անտիոքոս որ կոչեցաւ Սովտեր յԱպամայ (28). որ եղեալ ի Պարսկաստանէ՝ կեցեալ ամս 64 . եւ թագաւորեալ ամս 19 ։ Յետ սորա յաջորդէ զիշխանութիւնն Անտիոքոս որ կոչեցաւ թէոս՝ տիրեալ ամս 15 ։ Եւ եղեւ ի 11 ամին սորա եւ ի 60 ամի զկնի վախճանին Աղեքսանդրի ապստամբեցին Պարթեւք ի ծառայութենէ Մակեդոնացւոց . եւ թագաւորէ ի վերայ նո-

Digitized by Google

ցա Արշակ քաջ ի Բահլ շահաստանի յերկրին Քուշանաց. եւ թափէ զամենայն կողմանս Արեւելից. եւ տայ պատերազմ սաստիկ յոյժ ։ Հալածէ ի Բաբելոնէ զՄակեդոնացւոց իշխանութիւնն. եւ թագաւորէ ընդ ամենայն՝ ամս 57։ Եւ յետ նորա որդի նորա Արտաշէս՝ ամս 31 ։ Եւ յետ սորա թագաւորէ սորին որդի Արշակ որ կոչեցաւ մեծ ։ Ի վերայ սորա եկեալ Դեմետրիոս՝ արքայ Մակեդոնացւոց ի Բաբելոն, եւ պարտեալ՝ ի գերութիւն ըմբռնեցաւ ի նըմին Արշակայ. զոր առեալ տարաւ ի Պարթեւս. ուստի եւ Սիդերիտէսն կոչեցաւ. քանզի գերի չոգաւ եւ յերկաթս կապեալ կայր ի պահեստի ։ Էր Դեմետրիոսի եղբայր կրսեր որ կոչէր Անտիոքոս ի Սիդէ քաղաքի սնեալ, որ յայն սակս սիդեցի կոչեցաւ ։ Իմացաւ թէ եղբայրն ի կապանս է, գնայր ի Սիդէ քաղաքէ եւ գայր, ունէր զԱսորիս ։ Սա նըուաճեալ էր զՀրէաս ընդ ձեռամբ. եւ ի պաշարմանէն զպարիսպ քաղաքին Երուսաղէմի քակէր, եւ զընտիր ընտիրս ի նոցանէ կոտորէր ։

Իսկ արքայն Պարթեւաց Արշակ մեծ՝ երկոտասան բիւրօք գայր, հասանէր. եւ սա խաբ կամէր գործել. արձակէր զեղբայր իւր զԴեմետրիոս որ ի գերութեանն էր. բայց Անտիոքոս, քանզի ձմեռն եկեալ հասեալ էր, յանձուկ տեղիսն եկեալ ի վերայ Արշակայ զօրացն՝ սատակայուցանէր զպատերազմն.

Digitized by Google

եւ խոցեալ անկանէր եւ մեռանէր, որոյ 37 ամ էր ի ծննդենէ ։ Իսկ զնորին որդի Սեղեւկոս որ եկեալէր զհետ հօրն՝ կալեալ Արշակայ՝ տանէր գերի եւ թագաւորաբար պահէր։ Յայնմ ժամանակի Արշակ մեծ՝ թոռն Արշակայ քաջի՝ թագաւորեցոյց զեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց ։ Թողու ի նա և զամենայն աշխարհս յարեւմտից որ ընդ ձեռամբ սորա իշխանութեան էին հնազանդեալք . եւ ինքն չուեալ գնաց ի Բահլ ։

Արդ՝ այսպէս զատուցեալ երեւին երկրորդ ցեղքն թագաւորութեանց Պարսից եւ Հայոց ։ Արշակ քաջ նախնեայ երկուց ցեղից թագաւորեցելոց Պահլաւկանին և Արշակունւոյն՝ ամենայն քաջութեամբ թագաւորի ամս 57 ։ Արշական՝ 30 ։ Արշանակ՝ ամս 32 ։ Արտաշէս՝ ամս 20 ։ Արշաւիր՝ ամս 46 ։ Արտաշէս՝ ամս 31 ։ Դարեհ՝ ամս 30 ։ Արշակ՝ ամս 19 ։ Արտաշէս ամս 20 ։ Պերող՝ ամս 33 ։ Վաղարշակ՝ ամս 50 ։ Արտաւան՝ ամս 36 ։ Զսա սպանեալ Ստահրացւոյն Արտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ, եբարձ զտէրութիւն Պահլաւկաց յերկրորդ ամին Փիլիպպեայ՝ թագաւորին Հռոմոց ։ Աստանօր դադարէ թագաւորութիւն Պարթեւաց յազգէն Պահլաւկաց, սկսեալ յ30 ամի թագաւորութեան Փիլադելփոս Պտղոմէոսի , կալեալ սոյա ընդ ամենայն՝ ամս 457 ։ Յետ որոյ նուաճեալ Ստահրացւոյն՝ որդւոյն

Սասանայ զամենայն Արիս եւ զԱնարիս եւ զբազում ի նոյն ազգէ թագաւորութեան Պարթեւաց եւ Պահլաւկաց՝ թագաւորէ ինքն . եւ յետ նորա պայազատք նորին զնոյն ձեւ օրինակի ։

Ե. — Յաղագս թագաւորաց Հայոց Արշակունեաց ։

Բայց մեք անդրէն ի կարգն առաջին դարձցուք ։ Որպէս ասացաք, յետ 60 ամի մահուանն Աղեքսանդրի թագաւորէ ի վերայ Պարթեւաց Արշակ քաջ ի քաղաքին որ կոչի Բահլ Ապառատին յերկրին Քուշանաց ։ Եւ յետ նորա որդին նորա Արտաշէս ամս 31 ։ Զսա պայազատէ սորին որդի Արշակ որ կոչի մեծ . եւ տիրէ երրորդ մասին աշխարհի, որպէս յերականաց պատմութեանց Հերոդոտեայ է ուսանիլ ի չորրորդէն որ յաղագս բաժանելոյ զբոլոր երկիր յերիս մասունս, եւ կոչել զմին Եւրոպէ, զմին՝ Լիբիա եւ զմին՝ Ասիա, որում եւ տիրեաց Արշակ ։

Եւ ի ժամանակին յայնմիկ թագաւորեցուցանէ զՎաղարշակ՝ զեղբայր իւր՝ մերոյ աշխարհիս, զհիւսիս եւ զարեւմուտս տալով նմա սահմանս ։ Որ ի թագաւորելն միաբանէ զօրս բազումս ի Հայոց մօտ յԱրմաւիրն բլուր . եւ չուեալ հասանէ ի սահմանս Խաղտեաց. պատերազմի ընդ Մորփիլիկաց (29) որ

բռնացեալ ունէր զսահմանս Մաժակայ եւ Պոնտոսի ։ Եւ պատահէն միմեանց առ բարձրաւանդակ քարագագաթ բլրին Կողոնիոյ ։ Եւ մեռանի Մորփիլիկ ի ձեռն քաջացն որ յազգէն Սենեքերիմայ եւ որ ի տոհմէն Հայկայ ։ Եւ զօրքն փախստեայ եղեալ՝ երկիրն նուաճի ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ . եւ Մակեդոնացւոց դադարէ գոռ ։

Եւ թագաւորն չուեալ ի Մծբին՝ յօրինէ զտուն թագաւորութեան իւրոյ ։ Եւ զկոչեցեալն ի Հրէից Բագարատ պատուէ զտանուտէրական պատիւն ազգին պարգեւելով . եւ թագադիր թագաւորին լինել , այլ եւ ասպետ . եւ առանց ոսկւոյ եւ ականց զկրսեր մարգարիտն երեքտակեան վարսակալ ածել յորժամ յարքունիս թագաւորի շրջիցի ։ Եւ զգեցուցանողս զՋեռէս ի զաւակէ Քանանացւոց և Քանիդայ որ ի ժամանակս Յեսուայ ի Քանանացւոց փախուցեալ եկին ի Հայս . եւ անուն կոչէ ազգին Գնթունիս . եւ թիկնապահս իւր զինու հանդերձ ի զաւակէ Խոռայ հայկազնոյ զՄաղխազ ոմն բարի՝ այր ուժեղ եւ սրտեայ . եւ անուն ազգին զնախնականն պահէ զԽոռւոյ ։ Իսկ զԴատն (30) ի զաւակէ Գառնկայ որ ի Գեղամայ ի վերայ որսոց արքունական կարգէ, որոյ որդի եղեալ Վարաժ՝ յանուն Նորա անուանի ազգն Վարաժնունիք ։ Եւ զԳաբաղ ոմն՝ ի վերայ կուտից ; եւ զԱբէլ՝ սպասաւոր եւ գահա-

3

տոր․ եւ չէնս պարգեւէ նոցա յորոց անուն կոչի նախարարութիւն Առէլեան և Գարեղեան ։ Եւ զԱրծրունիս․ որք զարծուիս առաջի նորա կրէին ։ Եւ ըզ Գնունիս․ որք զարժանիս թագաւորին պատրաստէին զըմպելիս ։ Եւ են այս երկու տունս ի զաւակէ Սենեքերիմայ Արծրունիք և Գնունիք ։ Եւ Սպանդունիս․ ի վերայ զենարանացն. և զՀաւունիս՝ բազէակիրս. եւ զՋիւնակիրս ընդ ամարանոցաց պահակս եւ ձիւնակիրս ։

Եւ երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ՝ Մարաց թագաւորին, որ այժմ Մուրացան կոչին․ բանզի ասի Մուրացան տէր ։ Եւ թողու ի վերայ նորա զամենայն չէնս որ ի գերութենէն Մարաց ։ Եւ արեւելեան կողմնակալս բիւրաւորս՝ զերկուս ի ցեղից տանց նահապետութեանց զՍիսականն եւ որ ի տանէն Կադմեայ ։ Եւ յարեւելեան ի հիւսիսոյ կողմանէն կարգէ կողմնակալ զԱռան առ Կուր գետով որ հատանէ զդաշտն մեծ․ Զի ի Սիսակայ ցեղէն էր գունդն որ ժառանգեաց զդաշտն Աղվանից եւ զլեռնակողմն նորին դաշտի՝ ի գետոյն Երասխայ մինչեւ ցՀունարակերտ․ եւ աշխարհն յանուն նահապետին նոցա անուանեցաւ Աղվանք․ զի աղու ձայնէին զնա վասն քաղցրութեան բարուցն ։ Եւ ի սորա ծննդոց այս Առան անուանի եւ քաջ կարգեցաւ բիւրաւոր կողմնակալ ի Վաղարշակայ ։ Ի

սորա ծննդոց սերեցան ազգք Ուտէացւոց և Գարդմանացւոց և Ծովդէացւոց և Գարգարացւոց :

Իսկ Գուշարայ, որ յորդւոյն Շարայի ժառանգեաց զլեառն մթին (31) որ է Կանգարք եւ զկէս մասն Ջաւախայ, զԿողբ եւ զԾոփ եւ զՁորն մինչեւ յամուրն Հունարակերտ : Բայց զտէրութիւնն Աշոցաց եւ Տաշրայ կարգէ ի զաւակէ Գուշարայ Հայկազնոյ։ Իսկ ընդդէմ լերին Կովկասայ կողմնակալ Հիւսիսոյ կարգէ զմեծ եւ զհզօր ազգն . եւ նահապետութեան անուն կարդայ բդեաշխ Գուգարացւոց, որ եղեալ ի զաւակէ Միհրդատայ՝ Դարեհի նախարարի, թողեալ իշխան ի վերայ գերւոյն Իվերիացւոց ազգին զոր էած Նաբուգոդոնոսոր : Զի Նաբուգոդոնոսոր ուժգնագոյն քան զՀերակլէս ի Լիբէացւոց յԻվերիացւոց աշխարհն զօրաժողով լեալ՝ ընդ ձեռամբ նուաճէ՝ մասն մի ի նոցանէ յաջակողմն Պոնտոսի ծովուն տարեալ բնակեցուցանէր (32)։ Եւ յԻվերիոյն անցեալ յեզերս երկրի յարեւմուտս, եւ ի հովտին մեծի Բասենոյ կարգէ նախարարութիւն զՈրդունին անուանեալ որ ի զաւակայն Հայկայ :

Իսկ զՏուրք անուն, որ վասն ժահադիմութեան կոչէր անգեղեայ, ի զաւակէ Պաքամայ՝ ի Հայկակայ թոռանէ, հաստատէ կուսակալ արեւմտից . եւ յերեսացն անպիտանութենէ կոչէ զանուն ազգին Անգեղտուն (33)։ Զսմանէ երգեն 120 փղի ոյժ ունել,

եւ բուռն հարկանել զործաքար մխմաց եւ հերձուլ ըստ կամաց, եւ գրել եղնգամբ արծուիս կամ այլ ինչ ։ Որ եւ յեզերս ծովուն Պոնտոսի դիպեալ նաւուց թշնամեաց՝ վէմս բլրաձեւս ձգեալ զկնի նաւուցն ի ծովն . եւ ի պատառմանէ ջուրցն բազում նաւք ընկղմեցան . եւ այլքն բազում մղոնս յալեացն վարեցան։ Այլ այս թէպէտեւ առասպել, այլ արժանի գրուցացս էր այրն այն ։

Իսկ զՇարաշան ի տանէն Սանասարու հաստատէ բդեաշխ մեծ եւ կուսակալ յարեւելս հարաւոյ՝ յեզեր սահմանաց Ասորեստանի առ ափն Տիգրիս գետոյ, գաւառս պարգեւելով զԱրզն եւ որ շուրջ զնովաւ եւ զլեառն Տօրոս որ է Սիմ։ Իսկ զՄոկացին ի նոյն գաւառէ գտեալ այր, որ ունէր ընդ իւրեաւ սրիկայս բազումս, ի նախարարութիւն հաստատէ ։ Սոյնպէս եւ զԿորդացին և զԱնձեւացին եւ զԱկէացիսն ի նոյն գաւառէ ։ Իսկ զՌշտունին եւ զԳողթնեցին գտի պատմեալ ի Սիսականէն արդամ՛րեւ հատուած ։

Եւ յետ այսր ամենայնի մեհեան շինեալ յԱրմաւիր՝ անդրիս հաստատէ արեգական եւ լուսնի ։ Եւ ազերսեալ որ ի Հրէից Շամբատայ Բագարատայ, որ էր թագադիր և ասպետ, հանդերձ հարկեցուցանող բանիւ թողուլ զօրէնս հրէութեան եւ պաշտել զմեհեանս . զոր ոչ առեալ յանձն՝ ըստ կամաց թողու զնա արքայն Վաղարշակ ։

Digitized by Google

Կարգէ եւ երկուս յիշեցուցանողս ի ձեռն գրոյ՝ ոմն զբարւոյ յիշողութիւնս առնելով, եւ այլ ոմն զվրէժխնդրութեանց ։ Բարւոյ յիշեցուցանողին հրաման տայ՝ ի բարկութեան արքայի յիշեցուցանել զիրաւն և զմարդասիրելն ։ Եւ կարգեաց օրէնս՝ զմի յորդւոց թագաւորացն առ ինքեան պահել ի համար թագաւորաց, եւ զայլսն ի կողմանս Հաշտենից առաքել ։ Այսպէս եւ զիւր որդին կարգեաց զԱրշակ առ իւր պահելով հանդերձ Արտաշիսիւ՝ Նորին որդւով ․ և զայլսն ի Հաշտէնս առաքեաց ։ Եւ ինքն մեռանի ի Մծբին՝ թագաւորեալ ամս 22 ։

Եւ ապա Արշակ՝ որդի Նորա թագաւորէ ի վերայ Հայոց ամս 13 ։ Եւ պատերազմեալ ընդ Պոնտացիս՝ Նշան եթող յեզր ծովուն մեծի զնիզակն բոլորատէգ, զոր արեամբ ասեն օձից եւ գազանաց մխեալ, ձգեալ ի հետեւակուց՝ խորագոյնս Նստոյց յերկայնաքար (34) արձան զոր կանգնեաց ի ծովեզերն ։ Զայս արձան պատուեցին Պոնտացիքն իբրև զաստուածոյ գործ, զոր ի գոռալն Արտաշիսի միւսանգամ ընդ Պոնտացիսն՝ ի ծով ընկեցին զարձանն ։ Ի սմանէ նեղեալ որդիք Բագարատայ վասն զկուռս պաշտելոյ՝ երկուք ոմանք սրով կատարեցան արխաբար նմանեալ Անանեանց եւ Եղիազարեանց ։

Իսկ զկնի այսորիկ Արտաշէս թագաւորէ Հայոց փոխանակ Արշակայ՝ հօր իւրոյ ի քսանև չորրորդ ամի

Արշականայ՝ Պարսից արքայի ։ Եւ յառաջադէմ եղեալ՝ ոչ զերկրորդականն ունի զգահ, այլ զաւագութեան թեկն ածէ , դրամ առանձին եւ զիւր պատկերն հարկանէ ։ Եւ հրաման տայ Արտաշէս զօր բազում յարուցանել մինչ ոչ գիտել նմա զհամար . այլ յանցս եւ յէջս եւ յիջեւանս քար ըստ մարդաթուի կարկառ ինչան բազմութեան թողուլ։ Խաղայ յԱրեւմուտս . եւ ձերբակալ արարեալ զԿրասոս՝ (կարդա՛ Կրեսոս) Լիւդացւոց թագաւորն (35), եւ նուաճեալ զցամաք միջոցաց ծովուցն երկոցունց՝ ընդ զովկիանոս (իմա՛ զՄիջերկրականն) բազմութեամբ նաւուց ծառայեցուցանել կամելով զբոլոր Արեւմուտս ։ Եւ ոչ գիտեմ յո՛րպիսի ազդմանէ աղմկեալ բազմութեան զօրացն՝ զմիմեանս կոտորեալ ։ Իսկ Արտաշէս փախուցեալ մեռանի, որպէս ասեն, յիւրոց զօրացն՝ թագաւորեալ ամս 25 ։ Բայց եւ յԵլլադայ առեալ զպատկերսն Դիոսի, զԱրտեմիդեայ, զԱթենայ, զՀեփեստոս և զԱփրոդիտեայ՝ տայ բերել ի Հայս , որք ոչ ժամանեալ մինչամուխ լինել յաշխարհս մեր՝ լուեալ զբօթ մահուանն Արտաշիսի փախուցեալ անկանին յամուրն Անի ։

Յետ Արտաշիսի Ա. թագաւորէ Տիգրան՝ որդի նորա յիննևտասներորդ ամի (36) Արշականայ՝ թագաւորի Պարսից ։ Եւ ընդդէմ երթայ զօրացն Յունաց, որք յետ մահուան հօր նորա Արտաշիսի և ցըր-

Digitized by Google

ունելոյ զօրացն՝ հետամուտ լեալ դիմեալ գային յաշխարհս մեր · որոյ ընդդէմ պատահեալ Տիգրանայ՝ արգելեալ ի վերջ նահանջէ ։ Եւ ի քեռայր իւր Միհրդատ հաւատայ զՄաժակ եւ զհողս Միջերկրեայց ։ Եւ զօր բազում գումարեալ ընդ նմա՝ դառնայ յաշխարհս մեր. եւ իջանէ ի Միջագետս երթեալ յաշխարհն Պաղեստինացւոց, եւ առեալ բազում գերի ի Հրէից՝ դառնայ այսրէն ։

Յայնմ ժամանակի Պոմպէոս՝ Հռոմայեցւոց զօրավար, զօրօք բազմօք եկեալ հասանէ ի Միջերկրեայս · եւ ոչ հանդիպեալ Տիգրանայ՝ պատերազմի ընդ Միհրդատայ, եւ փախստական ի Պոնտոս անկանի ։ Եւ առեալ զՄաժակ քաղաք, եւ կալեալ զորդին նորա զՄիհրդատ՝ ինքն փութով ի Հրէաստան հասանէ ։ Իսկ թագաւորն Հայոց Տիգրան լուեալ զայն խաղաց, գնայ յԱսորիս ի վերայ զօրացն Հռոմայեցւոց ։ Եւ Գաբինոս՝ զօրավար Հռոմայեցւոց գայ ընդդէմ նորա ի պատերազմ, զի Պոմպէոսի ի Հռոմ դարձեալ էր · և ոչ կարացեալ Գաբինոսի պատերազմել՝ գաղտ հաշտութիւն խօսեցեալ ընդ Տիգրանայ՝ տայ զքեռորդին նորա զպատանին Միհրդատ ։ Չկասկած առեալ Հռոմայեցւոց՝ զԳաբինոս փոխեն եւ զԿրասոս փոխանակ նորա առաքեն · որոյ եկեալ եւ առեալ զամենայն գանձս գըտեալ ի տաճարին Աստուծոյ որ յԵրուսաղէմ՝ խա֊

ղայ ի վերայ Տիգրանայ . և անցեալ ընդ Եփրատ՝
սատակի ամենայն զօրօքն ի պատերազմեն ընդ
Տիգրանայ . զորոյ զգանձս ժողովեալ Տիգրանայ
դառնայ ի Հայս :

Զայսու ժամանակաւ պատանին Միհրդատ ապս֊
տամբեալ ի քեռւոյն իւրմէ Տիգրանայ՝ գնայ առ Կե֊
սար, և իշխանութիւն գտեալ ի նմանէ զՊերգեայ
քաղաքի՝ շինէ զՄաժակ ընդարձակագոյն և պայ֊
ծառ շինուածովք, և անուանէ Կեսարիա ի պատիւ
Կեսարու: Եւ յայնմհետէ բարձեալ լինի իշխանու֊
թիւն Հայոց ի քաղաքէն յայնմանէ : Իսկ Տիգրանայ
յԱրտաշէսայ՝ Պարսից արքայէ զօր յօգնականու֊
թիւն առեալ , և զՀայոց զօրս տայ՝ սպարապետ նո֊
ցա կացուցանէ զԲարզափրան՝ Ռշտունեաց (37)
նահապետ . և առաքէ յԵրուսաղէմ : Որոց երթեալ՝
զՀիւրկանոս՝ Հրէից քահանայապետ կալեալ , և մը֊
տեալ յԵրուսաղէմ՝ առեալ զինչս նորա աւելի քան
զ300 քանքար, և զՍամարացւոց քաղաքն գերեալ՝
թագաւոր կացուցանելով զԱնտիգոնոս: Եւ զՀիւր֊
կանոս կապեալ ածեն Տիգրանայ, և հանդերձ գերու֊
թեամբն նստուցանեն ի քաղաքին Տամիրամայ : Եւ
Տիգրանայ ոչ աւելի բաւեալ քան զերկեամ յետ
այնորիկ՝ վախճանի թագաւորեալ ամս 33 (38): Իսկ
Անտոնինոս ամենայն զօրօքն Հռոմայեցւոց հասեալ
ի Տամշատն՝ լսէր զմահն Տիգրանայ . և առեալ զքա֊

զաքն զառնալ յԵգիպտոս . և սպանեալ զԱնտիգոնոս՝ թագաւորեցուցանէ զՀերովդէս ամենայն Հրէաստանի և Գալիլեայ ։

Իսկ Հայոց թագաւորէ Արտաւազդ՝ Տիգրանայ որդին . և ղեղքարս և զքորս ժառանգեցուցանէ ի գաւառին Աղիովտայ եւ Առբերանոյ, որպէս զայլ Արշակունիսն ի Հաշտէնս և ի Ձոր։ Եւ ինքն հանեալ զխուրաւորսն Ատրպատական նահանգին եւ զբնակիչս լերինն Կովկասու հանդերձ Աղվանօք և Վրօք խաղայ, իջանէ ի Միջագետս, եւ հալածական առնէ զզօրս Հռոմայեցւոց ։ Եւ մռնչեալ առիւծաբար Անտոնինոս, եւ առեալ զբազմութիւն զօրացն դիմէ ի վերայ Արտաւազդայ , եւ անցեալ ընդ Միջագետս՝ կոտորէ անհնարին զզօրս Հայոց, եւ ձերբակալ առնէ զարքայն նոցա . և դարձեալ յԵգիպտոս պարգեւէ Կղէօպատրայ զԱրտաւազդ բազում ընչիւք (39)։ Եւ ի քսաներորդի կատարման աւուրց կենացն Արտաշիսի թագաւորէ Հայոց Արջամ որ է Արշամ՝ որդի Արտաշիսի՝ եղբայր Տիգրանայ՝ հայր Աբգարու ։ Բայց ի նմին ամի փախճանեցաւ Արտաշէս . եւ թագաւորէ Պարսից Արշաւիր՝ մանուկ փոքր տղայ յոյժ. եւ ոչ ոք էր որ օգնէր Արշամայ ։ Խօսի ընդ Հռոմայեցիս զխաղաղութիւն՝ հարկս տալով ի Միջագետաց և ի կողմանցն Կեսարիոյ (40) ։

Այս եղեւ սկիզբն Հայոց մասնաւոր մտանել ընդ

Digitized by Google

հարկաւ Հռոմայեցւոց ։ Իսկ Հերովդէս յետ բազում գործոց արութեանց ձեռնամուխ լինի ի բարեգործութիւնս՝ շինուածս բազումս առնելով բազմաց քաղաքաց սկսեալ ի Հռոմայ մինչեւ ցԴամասկոս ։ Խնդրեալ յԱրջամայ բազմութիւն արանց անարուեստից . և զի ոչ առեալ յանձն Արջամայ՝ զօրս ժողովէ ընդդէմ նորա . և հրեշտակս առաքէ առ կայսր զի ի բաց արասցէ յիշխանութենէ Հերովդէսի ։ Իսկ կայսր ոչ միայն զԱրջամ, այլեւ զամենայն Միջերկրեայս հաւատայ ի Հերովդէս ։ Ցայնժամ Արջամայ կամաւ հնազանդեալ Հերովդէսի՝ տայ զգործաւորսն զոր խնդրէր, որով լցեալ զհրապարակն Անտիոքացւոց քսան վտավանաւ երկայնութեամբ յատակեալ սալիտակ կճեայ սալօք ։ Բայց Արջամայ վարեալ զթագաւորութիւն ամս քսան՝ վախճանեցաւ ։

Եւ թագաւորեաց Աբգար՝ որդի Արջամայ ի քսան և (41) հինգերորդ ամի Արշաւրի՝ թագաւորի Պարսից ։ Ի սորա երրորդ ամի թագաւորութեան հարկին բոլորովին Հռոմայեցւոց ամենայն կողմանք Հայոց . զի հրաման ել յՕգոստոս կայսերէ աշխարհագիր առնել ընդ ամենայն տիեզերս, որպէս ասի ի Ղուկասու աւետարանի ։ Եւ ի Հայս առաքէ գործակալս որք եկեալ զպատկերն Օգոստեայ յամենայն տեղիս կանգնէին ։ Զայսու ժամանակաւ լինի ծնեալ Փրկիչն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ Որդին Ա֊

Digitized by Google

տուծոյ՝ օրհնեալն յաւիտեանս . ամէն ։ Իսկ Հերովդէս հրամայէ զիւր պատկերն կանգնել ի մեհեանս Հայոց, զոր չառեալ յանձն Աբգարու՝ Հերովդէս զօր յարուցանէ ի վերայ Աբգարու ի ձեռն քեռորդւոյն իւրոյ, որ եկեալ ի Միջագետս՝ պատահի Աբգարու ի զօրանիստ գաւառին Բուգնան ։ Եւ մարտուցեալ՝ մեռանի, և զօրն փախստական լինի ։ Նոյնհետայն վախճանի եւ Հերովդէս . եւ Հրէից ազգապետ զԱրքեղայոս՝ նորին որդի, Օգոստոս կացուցանէ ։ Եւ զկնի ոչ բազում ինչ աւուրց վախճանի Օգոստոս Կայսր . եւ փոխանակ նորա Թագաւորէ Տիբեր ։

Յայնժամ Աբգար շինէ քաղաք ի պահպանութիւն գնդին Հայոց, ուր յառաջագոյն զգուշանային Եփրատաւ ի Կարիոսէ, որ կոչի Եդեսիա . եւ փոխէ ի նա զարքունիս իւր ի Մծբնայ եւ զկուռս իւր եւ զմատեանս մեհենից վարժարանին ։ Յետ այսր մեռեալ Արշաւիր, Թագաւորէ ի վերայ Պարսից Արտաշէս՝ որդի նորա ։ Եւ երթեալ Աբգարու յարեւելս՝ խաղաղութիւն առնէ ի մէջ նոցա . զի Արտաշէս խորհէր ազգաւ Թագաւորել . եւ եղբարք նորա ընդդիմացան նմա, Կարէն եւ Սուրէն եւ քոյրն Կոշմ ։ Եւ Արտաշիսի պաշարեալ զնոսա՝ յոյժ անմիաբանութիւն էր ի մէջ զօրացն Պարսից ։ Իսկ Աբգարու համոզեալ զնոսա ի խաղաղութիւն՝ սահմանէ Արտա-

Digitized by Google

չիսի իւրովք ծննդօք թագաւորել. եւ զեղբարսն անուանել Պալհաւս յանուն քաղաքին իւրեանց և աշխարհին մեծի եւ քաջարերոյ (42)՝ որպէսզի լինել նոցա առաջինս քան զամենայն նախարարս Պարսից որպէս արդա՛րև զարմս թագաւորաց ։ Եւ դաշինս երդմամբ ի միջի հաստատեալ զի թէ դէպ լինիցի Արտաշիսի սպառիլ պատանեացն՝ նոքա մատիցեն ի թագաւորութիւն։ Եւ արտաքոյ ցեղից նոցա թագաւորելոց ցեղս որոշեալ երեք կողմամբ՝ Կարենի Պալհաւ, Սուրենի Պալհաւ և զքոյրն՝ Ասպահապետի Պալհաւ յառն տանուտէրութենէ զանուն նորա որոշեալ, որ էր կին զօրավարին ամենայն Արեաց ։ Եւ ասեն զսրբոյն Գրիգորէ ի Սուրենեան Պալհաւայ, եւ զԿամսարականէն ի Պալհաւ Կարենեանէն։

Իբրեւ դարձաւ Աբգար յարեւելից եւ եկն ի քաղաքն իւր յԵդեսիա՝ միաբանեալ ընդ արքային Պատրիացւոց սատարս զօրաց նմա տալով զի պատերազմէր ընդ Հերովդէսի վասն անարգանաց դստերն, յորում սաստկապէս սատակեցան զօրքն Հերովդէսի յօգնականութենէ քաջացն Հայոց, որպէս թէ աստուածային տեսչութիւնն վրէժս պահանջեալ ըսպանման Մկրտչին ։ Ընդ այն ժամանակս եկաց ի գործ հազարապետութեան կայսեր ի վերայ Փիւնիկեցւոց, Ասորւոց եւ Միջագետաց Մարինոս՝ որդին Ստորգեայ ։ Առ որ առաքեաց Աբգար զերկուս ի

գլխաւորաց իւրոց զՄար-Իհար՝ բդեաշխ Աղձնեաց և զՇամշագրամ՝ Նահապետ Ապահունեաց և զԱնան հաւատարիմ իւր ի քաղաքն Բեղքուբին (43) զգացուցանել զպատճառս երթալոյ իւրոյ յարևելս որ վասն խաղաղութեան ընդ Արտաշէս եւ ընդ եղբարս իւր։ Եւ եկեալ գտին զնա յԵլեւթերոպօլիս, որոյ ընկալեալ զնոսա մեծարանօք՝ առնէ պատասխանի Աբգարու մի՛ կասկածել ի կայսերէն սակս այնր։ Եւ նոքա դարձեալ՝ ելին յԵրուսաղէմ տեսանել զՓրկիչն մեր Քրիստոս վասն լրոյ համբաւոյ սքանչելագործութեան. որում ականատես եղեալ պատմեցին Աբգարու։ Ընդ որ զարմացեալ Աբգար հաւատայ ճշմարտապէս իբրև յՈրդի Աստուծոյ, եւ ետ տանել նմա թուղթ աղաչանաց գալ եւ բժշկել զնա ի ցաւոյ, որ ի մարդկանէ չեղեւ հնար բժշկութեան։ Զայս վկայէ աւետարանական բանն «եթէ էին ոմանք ի հեթանոսաց ելելոց առ նա»։ Որում եւ պատասխանի հրամայէ Փրկիչն գրել Թովմայի Առաքելոյն։ Եւ եբեր զայս թուղթ Անան՝ սուրհանդակ Աբգարու, ընդ որում եւ զկենդանագրութիւն փրկչական պատկերին որ կայր յԵդեսացւոց Ուրհայ քաղաքին մինչեւ յաւուրս Նիկիփորայ՝ Յունաց արքայի, զոր նա ի ձեռն Աբրահամու մետրապօլտի տարաւ ի Կոստանդնուպօլիս։

Բայց յետ համբառնալոյ Փրկչին մերոյ Թադդէոս՝

մի յեօթանասնից, հրամանաւ Թովմայի Առաքելոյն եկն առ Աբգար, եւ բժշկեաց զնա. որ եւ հաւատաց յԱստուածն կենդանի ինքն եւ ամենայն քաղաքն Եդեսացւոց ։ Թագաւորեալ (Աբգարու) ամս 38՝ վախճանի ։ Եւ Անանուն՝ որդի նորա թագաւորեալ յԵդեսիա՝ սպան զԱդդէ որ էր կացուցեալ յԱռաքելոյն փոխանակ իւր յԵդեսացւոց քաղաքին, որով զերկոսին ոտսն հատեալ մինչ նստէր յաթոռ վարդապետութեան ։ Իսկ առաքեալն Թադդէոս անցեալ առ Սանատրուկ՝ կատարեցաւ ի նմանէ յԱրտազ գաւառի ։ Բայց վիճակեցան Հայոց եւ Թովմաս Առաքեալն եւ Բարդուղիմէոս որ եւ կատարեցաւ առ մեզ յԱրաբիոն (44) քաղաքի ։ Եւ խնդրեցաւ վրէժ մահուանն Ադդէի յորդւոյն Աբգարու. քանզի սիւն կճեայ անկաւ ի վերայ եւ խորտակեաց զոտսն և սատակեաց ։ Եւ իսկոյն տիրէ Սանատրուկ Ուռհայոց, որ էր քեռորդի Աբգարու, զոր էր յառաջագոյն թագաւոր կացուցեալ Հայոց ։ Քանզի զշինուած Մծբին քաղաքի խարխալեալ ի շարժմանէ, քակեաց եւ վերստին շինեաց պայծառագոյն, եւ պարսպեաց կրկին պատուարաւ ։ Սա թագաւորեալ յերկոտասան ամի Արտաշիսի՝ Պարսից արքայի, կեցեալ ամս 30 մեռաւ՝ նետի ուրուք դիպեալ փորոտւոյն իբրեւ վրէժս հատուցանել չարչարանաց սրբոյ դստերն ։

Իսկ յետ մահուանն Սանատրկոյ Թագաւորէ Հայոց Երուանդ յեօթներորդ ամի Դարեհի վերջնոյ՝ Պարսից արքայի . եւ սատակէ զամենայն որդիսն Սանատրկոյ, բայց միայն մնաց Արտաշէս մանուկ, զոր առեալ ստնտուի նորա և Սմբատ դայեկի նորա՝ անցանեն առ Դարեհ՝ արքայ Պարսից սնուցանել ըզ մանուկն։ Յայսմ կասկածէ երկուցեալ Երուանդ՝ Թիկունս իւր առնելով զՀռոմայեցիս ոչ ինչ վտանգել ի Թագաւորութեան Վեսպասիանոսի եւ Տիտոսի Թողլով ի նոսա զՄիջագետս ։ Եւ յայսմհետէ բարձաւ իշխանութիւն Հայոց ի Միջագետաց . և հարկս աւելադոյնս տայր ի Հայոց Երուանդ ։ Իսկ գործակալսն Հռոմայեցւոց մեծապէս հանդերձեալ զքաղաքն Եդեսիա՝ ի նա հաստատեն զտունս գանձուց, եւ ժողովեն զամենայն դիւանս, եւ կարգեն երկուս դպրոցս մի՝ զասորին և մի՝ զյոյն ։

Յաւուրս սորա փոխին արքունիքն յԱրմաւրայ յարևմուտս կոյս ի քարակտուր մի բլուր զորով պատառեալ Երասխայ՝ ընդդէմ Ախուրեանն հոսեալ գետոյ, պարսպեալ զբլուրն որ այժմ ասի Երուանդաքար ։ Եւ փոխեալ անդ զամենայն ինչ յԱրմաւրայ բայց ի կռոցն, զորս իբր 40 ասպարիզաւ հեռագոյն ընդ հիւսիսոյ՝ քաղաք փոքր շինեալ ի վերայ Ախուրեան գետոյն . և անուանեաց Բագարան ։ Եւ անդ բագինս եդեալ՝ զեղբայր իւր զԵրուազ քրմապետ կա-

ցուցանէ ։ Ի զարգանալ մանկանն Արտաշիսի հայցէ Սմբատ յարքայէն Պարսից զօր յօգնականութիւն գալ թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս Հայոց ։ Զոր լուեալ Երվանդ՝ կուտէ առ ինքն զզօրս Հայոց եւ Վրաց . և պատերազմին ի տեղին որ Մարաց մարգ֊ ասեն, ի վերայ Ախուրեան գետոյ, որ է բացագոյն ի քաղաքէն Երվանդայ 300 ասպարիզաւ ։ Եւ պար֊ տեալ Երվանդայ՝ փախստական անկանի ի քաղաքն իւր Երվանդաքար. զորոյ զհետ մտեալ Արտաշիսի և զօրացն՝ սպանանեն զնա յամրոցին իւրում ։

Եւ թագաւորէ Արտաշէս ի քսան և իններորդ ամի Դարեհի՝ Պարսից արքայի ։ Եւ երթեալ Արտաշիսի ի տեղի մի ուր խառնին Երասխ և Մեծամօր, և հա֊ ճեալ ընդ բլուրն՝ շինէ քաղաք, և յիւր անուն անուա֊ նէ Արտաշատ (45). Զեռնտու լինի նմա եւ Երասխ փայտիւք մայրեաց ։ Եւ զամենայն վայելչութիւն քաղաքին Երվանդայ զոր տարեալէր յԱրմաւրայ եւ զոր իւր արարեալէր, փոխէ յԱրտաշատ . և ապա հրամայէ զսահմանս գեղից եւ ագարակաց որոշել ։ Քանզի բազմամարդացոյց զաշխարհս Հայոց եկա֊ մուտս բազումս ածելով ազգս և բնակեցուցանե֊ լով ի լերինս եւ ի դաշտս . եւ նշանս սահմանացն հաստատէ այսպէս՝ հրաման տալով քարինս կոփել չորեքկուսիս և պնակաձև փոսել զմէջսն՝ ծածկելով յերկրի, և չորեքկուսի ի վերայ յարուցանել ամբար֊

Digitized by Google

տակս սակաւ ինչ բարձրագոյն յերկրէ ։ Ընդ որ նախանձեալ Արտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ, զնոյն նման հրամայէ առնել և ի Պարսից աշխարհին, եւ յիւր անուն անուանել զի մի եւս յիշեսցի անուն Արտաշիսի ։

Բայց աստ ի ժամանակս Արտաշիսի ոչ միայն երկիր անգործ յաշխարհիս Հայոց, ո՛չ լեռնային եւ ո՛չ դաշտային յաղագս շինութեան երկրիս, Ցաւուրս սորա կարգեցան աւուրք շաբաթուց և ամսոց և տարեաց բոլորմանց. և ի ծովակս աշխարհիս նաւագնացութիւնք եւ կամուրջք և գործիք որսոց ձկանց յաւուրս սորա յօրինին ։ Եւ ոչ յամենայն տեղիս երկրագործութիւնք էին մինչև ցսա, այլ ըստ օրինակի հիւսիսականացն շաղղակերութեամբ կեցեալք ։ Սորա թագաւորեալ ամս 41՝ վախճանի. եւ թագաւորէ Արտավազդ՝ որդի նորա. որ յետ սակաւ ինչ աւուրց անցեալ ընդ կամրջով Արտաշատ քաղաքի որսալ կինճս եւ իշավայրիս. և աղմկեալ ի ցնորից իմն խելագարանաց՝ ընդ վայր ածելով երիվարին՝ անկանի ի խոր մի մեծ, եւ խորասուզեալ անհետի ։

Եւ թագաւորէ Տիրան՝ որդի Արտաշիսի յերրորդ ամի Պերոզի Ա. Պարսից արքայի ։ Սորա ձիոց երկուց լեալ թեթև առաւել քան զՊիգասոս երագութեամբ անբաւ, զորս ոչ երկրակոխս այլ օդագնացս համարէին ։ Սա ի գնալն իւրում ի կողմանս Եկե-

ղեալ՝ մեռաւ ի ճանապարհի ձեան հիւսոյ կալեալ, որ թագաւորեաց ամս 21 ։ Եւ փոխանորդէ զՏիրան եղբայր իւր Տիգրան վերջին ի քսանեւչորրորդ ամի Պերոզայ՝ արքայի Պարսից. և երկայնակեաց եղեալ ամս 42՝ մեռանի։ Եւ թագաւորէ Վաղարշ՝ որդի նո-
րա յերեսուն ամի հոմանուան իւրոյ Վաղարշայ՝ (46) Պարսից արքայի ։ Սա շինէ աւան մեծ ի գաւառին Բասենոյ, ուր Երասխ և Մուրց ի միասին խառնին. և անուանէ Վաղարշաւան յիւր անուն, զի յայնմ տե-
ղւոջ ծնաւ զնա մայր իւր յորժամ երթայր ի ձմերոց յԱյրարատ։ Սա պատեաց պարսպաւ և զհզօր աւանն Վարդգէսի որ ի վերայ Քասախ գետոյ. զի Վարդ-
գէս քեռայր էր Երվանդայ Ա. սակաւակեցիկ, որ ի Հայկազանց, որ զսա աւան շինեաց ։ Եւ այժմ Վա-
ղարշ պատեաց պարսպաւ հզօր պատուարաւ, եւ անուանեաց Վաղարշապատ որ եւ Նոր քաղաք ։ Եւ թագաւորեալ ամս 20՝ մեռաւ ։

Բայց ասեմ եւ կեալ յետ մահուանն յաղագս բա-
րի անուանն քան զթուլագոյնս ի թագաւորացն. վասնզի ի սորա աւուրս միաբանեալ ամբոխութիւն հիւսիսականաց զԽազրաց ասեմ և զԲարսղաց՝ ար-
տաքս քան զդուռն Ճորայ ելանեն առաջնորդ և թա-
գաւոր ունելով իւրեանց զՎնասեպ ոմն սուրհապ (47). որք անցեալ ընդ Կուր գետով վտարին այսր ։ որոց պատահեալ Վաղարշ՝ բանակեն ամբոխիւ մե-

Digitized by Google

ծաւ և արամբք մարտիկօք ։ Եւ ձիգ զհետ առեալ անցանէ ընդ կապանն Ճորայ ։ Ուր միւսանգամ միաբանեալ Թշնամեաց՝ յօրինեցին ճակատ ․ զորս Թէպէտ վանեալ քաջաց Հայոց փախստական առնէին ․ սակայն Վաղարշ մեռանի ի ձեռաց կորովեաց աղեղնաւորաց ։ Եւ առնու զԹագաւորութիւնն Խոսրով՝ որդի նորա յերրորդ ամի Արտավանայ՝ Պարսից արքայի ։ Եւ նոյնհետայն միաբանեալ զզօրս Հայոց՝ անցանէ ընդ լեառն մեծ՝ վրէժս պահանջելով զմահուան հօրն ։ Եւ վանեալ սրով եւ գեղարդեամբ զհզօրսն զայնոսիկ ազգս՝ մի ի հարիւրոց յամենեցուն ի պատանեացն առնու պատանդս․ եւ զիւրոյ տէրութեան նշանակ արձան հաստատէ հելլենական գրով։

Ցայսմ ժամանակի սպանանէ Արտաշիր՝ որդի Սասանայ զԱրտավան՝ Պարսից արքայ ․ եւ Թագաւորէ ինքն ։ Զոր լուեալ Խոսրովու՝ Հայոց արքայի, ազդէ Փիլիպպոսի՝ կայսեր Հոռոմայեցւոց օգնականութիւն ի նմանէ խնդրելով ։ Եւ տայ նմա յօգնականութիւն զօրս բազումս յԵգիպտոսէ և յանապատէն մինչև ցծովեզրն Պոնտոսի ։ Որոյ գտեալ զայնչափ բազմութիւն՝ խաղայ ի վերայ Արտաշրի ․ և ճակատ տալով ի փախուստ դարձուցանէ Թափելով ի նմանէ զԱսորեստան եւ զայլ արքայանիստ աշխարհն ։ Եւ փախուցեալ ի Խոսրովայ Արտաշրի մերձ յաշխարհն Հնդկաց, եւ նեղեալ յոյժ՝ բազում

խոստմունս նախարարացն առնէ եթէ ոք բուժեսցէ զնա յայնմանէ եթէ Փարիւք դեղոց, եթէ խողխողմամբ սրոյ. պէսպէս պարգեւս տալ խոստանայր. եւ զհասարակ Արեայն ընդ իւրով ձեռամբ երկրորդ իւր լինել: Յոր հրապուրեալ Անակ, որ էր ի ցեղէն Սուրենեան Պալհաւէ՝ յանձն առնու սպանանել ըզ Խոսրով. եւ հատուածի պատճառաւ փախստական լինի յԱրտաշրէ եւ գայ առ Խոսրով: Եւ իջնալն Անակայ ի դաշտն Արտազու՝ պատահի նմա օթարանիլ մօտ առ դուրս սրբոյ Առաքելոյն Թադդէոսի որպէս թէ ներքսագոյն սրսկապանի խորանին: Եւ անդ ասեն լինել զյղութիւն մօր սրբոյ մեծի մերոյ Լուսաւորչին:

Եւ յետ անցանելոյ երկու տարեաց Անակայ ի Հայս՝ յերրորդումն սպանանէ զԽոսրով որ թագաւորեաց ամս 48: Եւ այնուհետեւ համարձակաբար արշաւեալ ի մեղ Արտաշրի, եւ զզօրս Յունաց փախստական արարեալ գերելով զյոլով մասն աշխարհիս՝ յաւեր դարձուցանէր. եւ ապա ընդ իւրով ձեռամբ նուաճեալ զաշխարհս սանհմանադրութեամբ փոսս գործելով: Իսկ յետ մեռանելոյ Խոսրովու Արտաւազդ՝ նախարար յազգէն Մանդակունեաց, առեալ զՏրդատ՝ որդի Խոսրովու փախստեայ անկանի յաշխարհն Յունաց: Եւ կին ոմն հաւատացեալ Սոփիա որ էր ստնտու մերոյ Լուսաւորչին, առեալ

զմանուկն Գրիգոր զնաց փախստեայ յաշխարհն Գամրաց ի քաղաքն Կեսարացւոց . անուանէին զմանուկն պաղհաւիկ, եւ Քրիստոսի ընծայէին հաւատով ։

Իսկ Արտաշիր յետ սպանանելոյ զԽոսրով կալեալ զաշխարհս Հայոց ամս 26՝ վախճանի թողլով զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրոյ Շապհոյ որ թարգմանի արքայի մանուկ ։ Իսկ Տրդատ ի Հռոմայեցւոց սնեալ յաշխարհին՝ բազում գործս արութեան ցուցանէր . որ զերկուց ցլուց վայրենեաց միով ձեռամբ կալեալ զեղջերայն թափեաց հանդերձ ընդվզեալ ջախջախմամբ ։ Եւ ի ձիընթացս մեծի կրկեսիոսի վարել կամելով՝ ի հմտութենէ հակառակորդին ոստուցեալ յերկիր անկաւ, և բուռն հարեալ արգել զկառս . ընդ որ ամենեքեան զարմացան ։ Այլ որ ինչ ի թագաւորութենէ Արշակայ քաջի մինչեւ ցայսր, ի մեծէ պատմագրէ Մովսիսէ Տարօնեցւոյ՝ Բագրեւանդայ և Արշարունեաց Եպիսկոպոսէ է, որ է աւարտումն աշխարհիս մերոյ մահն Խոսրովու՝ Հայոց արքայի ։

Ստեփաննոսի Տարօնեցւոյ պատմութիւն քանի պատ֊մագրական տառից երկրորդ հանդէս :

ՑԱՆԿ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼԽՈՑ ԳՐՈՑՍ :

Ա․ *Ցաղագս թագաւորութեան Տրդատայ եւ որ ի նմանէ թագաւորք Արշակունիք . եւ լուսաւորութեանս Հայոց ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի եւ որ ինըմանէ հայրապետք Հայաստանեայցս :*

Բ․ *Ցաղագս իշխանաց Հայոց որք զկնի թագաւորաց Արշակունեաց . և հայրապետաց Հայոց որք զկնի տոհմին սրբոյն Գրիգորի :*

Գ․ *Թագաւորք Պարսից սասանականք . անուանք և ժամանակք նոցա :*

Դ․ *Ամիր-Ալ-մումինիք Տաճկաց . եւ որ ինչ յաւուրս նոցա գործեցան :*

Ե․ *Ցայժմէ օրինակէ յաղագս Ամիր-Ալ-Մումինեայն Տաճկաց եւ երկանուն կոչմանց :*

Զ․ *Կայսերք Յունաց . անուանք եւ ժամանակք նոցա ի Կոստանդիանոսէ եւ այսր :*

Digitized by Google

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՏԱՐՕՆԵՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա. — *Յաղագս թագաւորութեանն Տրդատայ եւ որ ի նմանէ թագաւորք Արշակունիք․ եւ լուսաւորութեանս Հայոց ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի եւ որ ի նմանէ հայրապետք Հայաստանեայցս ։*

Սկզբն սկզբան պատմութեանս ի նախաստեղծ մարդոյն նախահօրն մերոյ Ադամայ սկսեալ՝ քաղուածոյս յաստուածայնոց գրոց կարճ ի կարճոյ համառօտիւ ընդ բնաւս անցեալ, զժամանակս ճշգրտութեամբ եւ զթիւսն նշանակեալ՝ ածեալ հասուցաք մինչեւ ի ժամանակս թագաւորութեան Տրդատայ, որ

Digitized by Google

առաջին ի Քրիստոս հաւատով պայծառացեալ թագաւոր։ Իսկ երկրորդ գրոյս գլուխս դիցուք և սկիզբն զերկրորդ հայրն մեր և զառաջին լուսաւորիչ Հայաստանեայցս կարգաւ մինչև ի ժամանակս մեր, և զթագաւորսն Արշակունիս մինչեւ ցբառնալ նոցին ։ Եւ զկնի զիշխանսն կարգեալ մինչեւ ցԲագրատունեաց թագաւորութիւն, եւ զթագաւորս Պարսից զՍասանեանս մինչեւ ցբառնալ նոցին ի Հերակլէ (48) ։ Եւ ապա զԱմիր-ալ-Մումնիսն Տաճկաց՝ թէ ո՛րչափ տեւեցին, և որինչ յաւուրս նոցին գործք արութեան քաջացըն գործեցան, ամենայն ճգնազգեցիկ արք որք ըստ Աստուծոյ պայծառացան ։ Եւ թէ ո՛ր վարդապետք յո՛րում ժամանակի երեւեցան ճարտասանք կամ պըռետիկոսք պայծառք ։ Եթէ ո՛ր ժամանակք եղեն խաղաղութեան եւ խռովութեան հանդիպեալ մեզ ։

Արդ՝ խնդրելով զառաջին ամն Տրդատայ՝ գտաք թագաւորեալ յերրորդ ամին Դիոկղետիանոսի եւ յերկրորդ ամին Շապհոյ՝ Պարսից արքայի ։ Որոյ հասեալ ի Կեսարիա՝ յոլովք ի նախարարացն Հայոց ընդ առաջ ելանէին ։ Եւ յառաջին ամի թագաւորութեանն Տրդատայ սուրբն Գրիգոր անտանելի չարչարանացն տարեալ վասն Քրիստոսի հաւատոցն՝ վիրապընկէց լինէր ։ Իսկ քաջին Տրդատայ արագապէս բազում ճակատս տուեալ նախ՝ ի Հայս և ապա ի Պարս ․ զորոյ զփորձ առեալ կորովեացն Պարսից

զսաստկութեան հսկային, բազում վիրօք զձին սատակեցին նետաձգութեամբ, որ զարկուցեալ յերկիր ընկենոյր զարքայն։ Իսկ նորա յարուցեալ, եւ ի հետի յարձակեալ՝ փոխանակ իւր զբազումս ընկենոյր ի թշնամեացն. եւ զմիոյ ուրումն ձի կալեալ՝ աշտանակեաց արիաբար։ Դարձեալ յերկրորդումն միւսանգամ կամաւոր լեալ ի հետի՝ սուսերաւ զփղուցն զերամակս [illegible]։ Եւ այսպիսի նահատակութեամբ յամեալ ի Պարսս եւ յԱսորեստան՝ անդր եւս քան զՏիգրոն յարձակի։

Եւ ի հնգետասաներորդ ամին Տրդատայ սուրբ կուսանքն Հռիփսիմեանք և Գայիանեանք վասն աստուածպաշտութեան հալածեալք ի Դիոկղետիանոսէ, եկեալ ի Վաղարշապատ քաղաք՝ զմարտիրոսական չարչարանս ընկալան ի Տրդատայ արքայէ. յորում աստուածատուր պատուհաս ի վերայ Տրդատայ և աշխարհիս Հայոց. և ի նմին աստուածահրաշ յայտնութեամբ ելեալ ի վիրապէն սուրբն Գրիգոր՝ լուսաւոր վարդապետութեամբ սկիզբն առնէ եւ բժշկութեան հարուածոցն. որ ի հինգ օր անսուաղ մնացեալ ամենայն բազմութեան ունկն դնելով վարդապետութեան սրբոյն Գրիգորի, որ են առաջաւոր պահք յամենայն ամի պահեալք մինչեւ ցայժմ. թող զայլ եւս 60 օր վարդապետութեան նորա։

Այլ ի գնալն Տրդատայ ի Հռոմ առ սուրբն Կոս-

տանդիտնոս Նիւթէ չարիս Շապուհ ի վերայ մերոյ աշխարհիս . եւ ի խորհրդէ նորա եղեալ բազմութիւն հիւսիսային ազգացն յաշխարհս մեր ։ Ի նորին բանս հրապուրեալ նահապետ ազգին Ալկունեաց՝ ապըս-տամբեալ յարքայէ ամրանայ յամուրն Ողական ։ Եւ այն ինչ ընդ հուպ եկեալ մեծին Տրդատայ յարեւմը-տից՝ առաքէ առ Ալկունն զձեռնադրեանն Մամգոն ո-րոյ եկեալ պատրողական բանիւք խաբեաց զնա ։ Եւ յորժամ որսայր նա երէս՝ հարեալ նետիւ սպան զնա ։ Զոր լուեալ արքայի կարգէ զնախարարն Մամգոն ի տեղի ապստամբին անուանելով զՏարօն յանուն իւր Մամգոնեան տուն ։

Իսկ Թագաւորն Տրդատ ամենայն Հայաստանեօք իջեալ ի դաշտն Գարգարացւոց՝ պատահէ հիւսիսա-կանացն ճակատու պատերազմի . եւ ի խռնիլ եր-կուց կողմանցն՝ յերկուս ճեղքէ զամբոխ թշնամեացն ակայաբար շահատակելով երագութեամբ ձեռին ։ Եւ ամբաւք ի նմանէ յերկիր անկեալ թաւալգլոր խաղային, զօրօրինակ գեղեցիկ ցանցորդի լի ձկամբք յերկիր թօթափեալ ի ցանցոյն կայտռէին ի վերայ երկրին ։ Զոր տեսեալ թագաւորն Բարսղաց՝ մօտ հասանէ առ արքայն, եւ ձգեալ զպարանն կորովու-թեամբ յետուստ կողմանէ՝ ճահ դիպեցուցանէ յուս ձախ կողմանն զի էր վերացուցեալ ումեք սուսերան։ Եւ ինքն փառեալ վերստ պահպանակօք, ուր ոչ գծէին

նետք։ Եւ քանզի ոչ կարաց ձեռամբ շարժել զհսկայն՝ զլանջօք երիվարին առեալ, եւ ոչ այնչափ ինչ շուտափեաց մտրակել զերիվարն քան թէ ահեակ ձեռամբն ի Ներգեայ պարանն առձապարեալ հսկային, եւ սաստկութեամբ ուժոյն զիւրեաւ ցանցեալ՝ ի ճահ դիպեցուցանէ զերկայրին, եւ ընդ մէջ կտրէ զայրն ։ Եւ ընդ զոյգ պարանոյին զգլուխ երիվարին հատանէ ։ Իսկ զօրացն ամենեցուն զայս տեսեալ՝ ի փախուստ դառնային ։ Սակայն Տրդատ աւարաւ մեծաւ դառնայ. անդրէն միաբանեալ զամենայն հիւսիս խաղայ յաշխարհն Պարսից դիմեալ ի վերայ Շապհոյ՝ որդւոյ Արտաշրի, չորս յիւրոյն ածելով զօրավարս զՄիհրան՝ առաջնորդ Վրաց վստահացեալ վասն քրիստոսական հաւատոյն. զի յայսմ ժամանակի հաւատացին Վիրք յԱստուած կենդանի առաջնորդաւն իւրեանց Միհրանաւ ի ձեռն Նունեայ, որ էր յընկերաց սրբոյն Հռիփսիմէի, եւ զԲագարատ ասպետ և զՄանաճիհր՝ նահապետ Ռշտունեաց ։

Յեօթն եւ տասներորդ ամի արքայութեան Տրդատայ եկաց յաթոռ հայրապետականն Հայոց սուրբն Գրիգոր. եւ զ30 ամ պաշտեաց ի նմա. և ի 47 ամի տէրութեան Տրդատայ զՌստակէս՝ կրսեր որդին Գրիգորի հանդերձեալ կազմեաց և առաքեաց ի քաղաքն Կեսարացւոց ի ձեռնադրութիւն հայրապետութեան Հայաստան աշխարհիս. որ պաշտեաց զաթոռ

Digitized by Google

հայրապետութեան ամս 7։ Սա չինեաց զմեծ եկեղեցին յաշխարհին Տուխաց ի գիւղաքաղաքին Թոզան։ Որոյ լուեալ զանուանկ գնացս Արքեղայոսի՝ Զորրորդ Հայոց իշխանի՝ յանդիմանէր զնա հանապազ։ Եւ նորա սպասեալ դիպող ժամու՝ եգիտ զսուրբ հայրապետն Յուստակէս ի ճանապարհին Տուխաց՝ սուսերահար արարեալ յերկիր ընկենոյր ։ Եւ ինքն զանգիտեալ ի Թագաւորէն՝ փախստեայ անկանի ի Տարսոն Կիլիկեցւոց։ Զոր բարձեալ սարկաւագայն տարեալ Թաղեցին յԵկեղեաց գաւառի ի գիւղն Թորդան։ Եւ ի 54 ամին Տրդատայ զՎրդանէս՝ զերէց որդին Գրիգորի կաթողիկոս կացոյց Հայոց մեծաց, որ պաշտեաց զաթոռ հայրապետութեանն ամս 15 ։

Իսկ Տրդատ՝ արքայ Հայոց յետ հաւատոյն որ ի Քրիստոս՝ ամենայն առաքինութեամբ բացափայլեալ, զամենայն Հայաստանեայս քրիստոնական կրօնիւքն կամէր զարդարել։ Իսկ բարձրայօնակ եւ խրոխտափրտ, չարաբարոյ ազգին մերոյ յընդդիմանալ կամաց Թագաւորին՝ ընկեցեալ զերկրաւորպսակն՝ զհետ երթայր երկնաւորին արագ հասանելով ի տեղի սուրբ ճգնաւորին Քրիստոսի որ Մանեայ այրն կոչեն, ծածկամուտ, լեռնակեցիկ լինէր ։ Եւ զհետ առաքեալ նախարարացն կոչեն զնա, խոստանան սուրբ լինել ըստ կամաց նորա, և ունել նմա զթագաւորութիւնն։ Իսկ յոչ հաւանել սրբոյն տան նմա արբուցին մահու որ֊

Digitized by Google

ոչս Սոկրատայ զմոլեխինդ կամ որպէս կատաղեալ Երրայեցիքն՝ ըմպելի լեղեաւ խառնեալ Աստուծոյ մերոյ ։ Եւ զայս արարեալ չիջուցանեն յինքեանց ըզ բազմափայլ ճառագայթ աստուածպաշտութեան , եւ զրկեցան ի լուսոյ շնորհաց ճառագայթից նորա, որ թագաւորեաց ամս 56 ։ Եւ ի հասանել համբաւոյ վախճանի Տրդատայ (առ) երանելի հայրապետն Վրթանէս ի Տարօն գաւառի յեկեղեցւոջն Աշտիշատի ի հակման տօնի զատկին . եւ ժողովեալ բնակիչք լերինն ի սադրելոյ տիկնայ տիկնոջ վասն հանապազորդ յանդիմանելոյն, կամելով սպանանել զնա ։ Եւ ելեալ հայրապետն ետես կապեալ զամենեսեան աներեւոյթ կապանօք . եւ հարցեալ զպատճառն արձակեաց զնոսա. և ինքն անցեալ գնաց յԵկեղեաց գաւառն ։

Ի նոյն համբաւոյ մահուան Տրդատայ զԳրիգորիս՝ զերէց որդին Վրթանիսի, որ էր եպիսկոպոս կողմանցն Աղվանից, ի դաւելոյ Սանատրկոյ որ էր իշխան աշխարհին յազգէն Արշակունեաց, սպանին բարբարոսք ընդադրեալ ձիօք ի Վատնեան դաշտին մերձ ի ծովն Կասպից . զոր բարձեալ սարկաւագաց նորին եւ բերեալ (հանգուցին) ի փոքր Սիւնիս յԱմարաս աւանի ։ Իսկ Սանատրկոյ թագաւորեալ՝ յինքն ունի զքաղաքն Փայտակարան, խորհէր տիրել բոլոր Հայոց ։ Զայն տեսեալ մեծ իշխանն Բակուր

որ էր բդեաշխ Աղձնեաց, զնոյն եւ ինքն խորհեցաւ.
և ձեռն ետ յՈրմիզդ՝ Պարսից արքայ ։ Այլ նախա֊
րարք Հայոց ժողովեցան առ մեծն Վրդանէս · եւ
առաքեցին զերկուս ի պատուաւոր իշխանացն առ
կայսրն Կոստանդիոս՝ որդի Կոստանդիանոսի որ֊
պէսզի առաքեսցէ զօր յօգնականութիւն եւ թա֊
գաւորեսցուսցէ Հայոց զԽոսրով՝ որդի Տրդատայ ։
Որոյ լսող եղեալ առաքեաց զԱնտիոքոս զօրու ծա֊
նու ։ Եւ նորա եկեալ թագաւորեցոյց զԽոսրով · և
զՄանաճիհր հարաւային զօրօքն եւ կիլիկեցի գըն֊
դաւն առաքէ ի վերայ Բակուր բդեաշխի ։

Եւ իբր առեալ Անտիոքոս ընդ իւր զայլ զօրս Հա֊
յոց միահամուռ ամենայն յունականաւն՝ խաղայ ի վե֊
րայ Սանատրկոյ ։ Իսկ նորա պարսկական զօրօքն լը֊
ցեալ զքաղաքն Փայտակարան՝ ինքն առ արքայն
Պարսից փախուցեալ անկանի հանդերձ Աղվանից
նախարարօքն ։ Եւ զօրն Հայոց զաշխարհն նոցա յա֊
ւարի առեալ դառնան այսրէն ։ Իսկ Մանաճիհր եր֊
թեալ զհարաւով՝ սատակէ զԲակուր բդեաշխ եւ
զզօրս նորա, եւ հալածեաց որ ի Պարսից օգնականք
նորա էին ։ Եւ բազում գերի ածէ ի Մծբնայ, ընդ
որս եւ զսարկաւագունս Յակոբայ մեծի եպիսկոպո֊
սի · որոց զհետ եկեալ Յակոբ խնդրէր արձակել ըզ
գերիսն · եւ յոչ հաւանելն՝ զէմ եղեալ Յակոբայ
երթալ առ արքայ ։ Ընդ որ չարացեալ Մանաճիհր՝

Digitized by Google

զութեսին սարկաւագունան հրամայէ ի ծով ընկենուլ ։ Զոր լուեալ մեծին Յակոբայ՝ դառնայ ի տեղի իւր բարկութեամբ որպէս Մովսէս՝ յերեսաց Փարաւոնի. և ելեալ ի լեառն ինչ յորմէ երևէր գաւառն, անէծ զՄանաճիհր եւ զգաւառն ։ Եւ ոչ յամեցին դատաստանքն Աստուծոյ . այլ Մանաճիհր նման Հերովդէսի արադապէս սատակեցաւ . եւ աշխարհն յանպտղութիւն դարձաւ՝ եղեալ ի վերայ նորա երկինք պղնձի . եւ ծովն հակառակեալ՝ յինքն ընդունէր զսահմանս անդաստանացն . զոր լուեալ արքային Խոսրովու՝ ցասուցեալ հրամայէ արձակել զգերիսն ։ Այլ յետ ելիցն Յակոբայ յաշխարհէ՝ ժառանգորդի Մանաճհրի գեղեցիկ ապաշխարութեամբ, ուժգին արտասուօք և հառաչմամբ՝ նորին բարեխօսութեամբ գտեալ բժշկութիւն ինքեան և գաւառին ։

Արդ՝ յերկրորդ ամի Որմզդի՝ Պարսից արքային և յութերորդ ամի ինքնակալութեան Կոստանդեայ՝ յօգնականութենէ նորին թագաւորեաց Խոսրով . և ոչ ինչ արութիւն քաջութեան ցուցեալ որպէս զհայրն. զի թէպէտեւ էր մարմնով փոքր, այլ ո՛չ որքան Մակեդոնացին Աղեքսանդր որ միայն երից կանգնոց ունէր զչափ հասակին . այլ միայն զի շինեաց քաղաք առ ստորոտով լերինն Գեղամայ . և զարքունիսն փոխադրէ յոստ մի՝ ապարանս հովանաւորս շինեալ, որ ըստ պարսկական լեզուին Դուին կոչի, որ թարգմա֊

Digitized by Google

նի բլուր ։ Քանզի ի ժամանակին յայնմիկ արէս ուղեկցեալ արեգական, եւ օդք ջերմայինք պղտորեալ՝ ժանտահոտութիւն փչէին . վասն որոյ բնակիչք Արտաշատու կամաւ յանձն առին զփոխումն ։

Յաւուրս սորա միաբանեալ հիւսիսոյ բնակիչք Կովկասու արշաւանօք ի միջոց աշխարհիս մեծաւ ամբոխիւ որպէս թէ երեք (49) բիւրօք. եւ հասեալ ի դրունս Վաղարշապատու պաշարէին։ Որոյ յանկարծակի ի վերայ անկեալ զօրայն Հայոց՝ պատերազմեցան ընդ նոսա առ Օշական առապարաւն։ Եւ անարի ոմն հսկայ վառեալ թաղեաւ կճեայ բոլոր ամենեւին պարածածկեալ՝ շահատակէր ի մէջ զօրայն , մինչ ոչ կարէին զօրել նմա, քանզի հարեալ նիզակաւ ճախր առնոյր կճեայն ։ Յայնժամ քաջին Վահանայ Ամատունւոյ հայեցեալ յեկեղեցին կաթողիկէ ասէ « օգնեա ինձ Աստուած՝ որ զդաւթեան պարսաքարն դիպեցուցեր ճակատուն Գողիաթու, ուղղեա և զնիզակս իմ հսկայ հզօրիս այսորիկ » ։ Եւ ոչ վրիպեցաւ ի խնդրոյն . և ընդ գաւակ ձիոյն յերկիր կործանեաց զահագին վիրագն . յորմէ զարհուրեալ թշնամեացն ի փախուստ դառնային ։ Եւ անտի դարձեալ յաշխարհն Ծոփաց՝ Բագարատ վկայ հաստատուն առանց նախանձու լինի արքայի ։ Վասընորոյ պարգեւէ նմա արքայ զտեղի ճակատուն զՕշականն ։

Բայց արքայ ոչ երկարեաւ զկեանս իւր՝ վախճանի թագաւորեալ ամս 9 . Եւ բարձեալ զնա եդին յԱնի առ հայրն ։ Եւ յեօթն և ի տասներորդի ամի ինքնակալութեան իւրում Օգոստոս Կոստանդիոս թագաւորեցուցանէ զՏիրան՝ որդի Խոսրովու. և առաքէ ի Հայս ։ Իսկ յետ ընդ հնգետասան ամի եպիսկոպոսութեանն մեծին Վրթանիսի փոխի յաշխարհէս յերրորդ ամին Տիրանայ ։ Եւ յետ նորա զորդի Վրթանիսի զՅուսիկ առաքեն ի քաղաքն Գամրաց ի ձեռնադրութիւն հայրապետութեան Հայոց . որ պաշտեաց զաթոռ հայրապետութեան ամս 6 ։

Իսկ Տիրանայ ոխացեալ ընդ երանելոյն Յուսկայ վասն հանապազորդ յանդիմանութեան իւրոյ եւ վասն պատկերին Յուլիանոսի, զոր արքայ կանգնեաց յեկեղեցւոջ ի գաւառին Ծոփաց, զոր կոխեալ մանրեաց երանելին Յուսիկ ։ Եւ հրամայեաց ջաղոտիւք հարկանել զնա՝ մինչեւ ի գանելն աւանդեաց զհոգին ։ Եւ յետ այնորիկ նզովեալ Տիրանայ ի Դանիէլէ ծերունւոյ՝ քորեպիսկոպոսէ , որ էր աշակերտեալ սրբոյն Գրիգորի ։ Ընդ որ չարացեալ Տիրան՝ հրամայեաց խեղդամահ առնել զնա ։ Եւ թաղեցին զնա ի մենարանին որ կոչի Հացեաց դրախտ ։ Իսկ զմարմին երանելոյն Յուսկայ տարան առ հայրն իւր ի գիւղն Թորդան ։

Եւ յերկրորդ ամին Տիրանայ յաջորդէ զաթոռ

Փառներսէհ որ էր յԱշտիշատայ Տարօնոյ՝ այր գովելի, ամս 4 ։ Եւ ընդ այն ժամանակս զօրավար եկեալ արքային Պարսից Շապհոյ զօրու ծանու ի Հայս. եւ խաբկանօք կոչեալ առ ինքն զՏիրան՝ խաւարեցոյց զաչս նորա յԱպահունեաց գաւառին ի գիւղն որ Արձկաղն (50) կոչեն, որպէս պատմէ Բիւզանդ՝ փոխանակ զի խաւարեցոյց զերկուս լուսաւորս Հայոց ։

Եւ յետ Տիրանայ թագաւորեաց Արշակ՝ որդի իւր ամս 7 ։ Սա ի չորրորդ ամի տէրութեան իւրոյ պատրաստեաց, կազմեաց զՆերսէս՝ որդի Աթանագինեայ՝ որդւոյ Յուսկայ՝ որդւոյ Վրթանիսի՝ որդւոյ սրբոյն Գրիգորի. եւ զօրու ծանու առաքեաց յաշխարհն Գամրաց ձեռնադրիլ ի հայրապետութիւն Հայոց, որ պաշտեաց զաթոռ հայրապետութեան ամս 34 ։ Իսին յաւուրս նորա սպարապետ զօրուն Հայոց Վասակ՝ որդի Վաչէի որ զՎասակակերտ շինեաց յԵկեղեաց գաւառին. և քաջն Մուշեղ՝ որդի Վասակայ ի Մամիկոնեան տոհմէն ։ Սա սպանանէ զԳնէլ՝ եղբօրորդի իւր վասն նախանձու Փառանձեմայ կնոջ նորա ի քսութենէ Տիրիթայ վատախորհրդի, որ էր դուստր Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի ։ Վասն այսր աղէտի նզովեալ սրբոյն Ներսիսի զԱրշակ եւ զաշխարհս Հայոց. եւ իւր խոյս տուեալ չոգաւ յաշխարհն Յունաց՝ փոխանակ իւր թողեալ զԽադ եպիսկոպոս Բագրեւանդայ որ լեալ էր ի Կարին գա֊

ւառէ ի գեղջէն Մարգայ, որոյ չտեմարանք աղխիւլուցան ըստ նմանութեան մեծին Եղիայի ։

Ընդ այն ժամանակս եկեալ Շապհոյ՝ Պարսից արքայի յԱտրպատական՝ առ ինքն կոչէ զԱրշակ ։ Եւ կալեալ կապեաց զնա . եւ ետ տանել ի Խորատան ։ Զոր զգացեալ Փառանձեմայ՝ կնոջ նորա, փախստեայ անկանի յամուրն Արտագերից ։ Իսկ արքային Պարսից զՄեհրուժան Արծրունի Հայոց իշխան հաստատեալ՝ ինքն դառնայ ի Պարս ։ Եւ պաշարեալ Մեհրուժանայ զամուրն Արտագերից՝ առնու զնա, եւ հանէ զՓառանձեմ, ըստ պարսկական օրինաց, ընդ ցից սայլի ։ Զայս ամենայն լուեալ մեծին Ներսէսի, եւ աղաչեալ զինքնակալն Թէոդոս չառնել անտես զաշխարհն Հայոց ։ Զորոյ զպատատանս ընկալեալ մեծին Թէոդոսի՝ կոչեաց զորդին Արշակայ զՊապ որ էր ի պատանդի ի դրան արքունի, եւ թագ եդեալ նմա, եւ զԱնատոլիս զօրավար օգնական նմա (տուեալ) եւ զՆերսէս՝ հայրապետ Հայոց, հանէ զօրու ծանու ի Հայս ։ Եւ եկեալ հալածական առնէին զՄեհրուժան և զզօրս Պարսից ։ Եւ յայնմհետէ հաստատեցաւ երկիրս ընդ ձեռամբ Պապայ ամս 7 ։

Յայնմ ժամանակի Անատոլեայ զօրավարի ընկալեալ զհրամանն արքունի, եւ եկեալ յաշխարհն մեր, եւ շրջեալ ընդ բազում կողմանս՝ հաճի ի դաւառին

Կարնոյ շինել զքաղաքն արդաւանդահող, շատա-
ջուր եւ բերրի՝ իբրեւ միջոյ վարկուցեալ զվայրն՝ ո՛չ
կարի ի բացեայ ի տեղեացն ուր Եփրատայ մասին
ինչ բղխեն աղբիւրք, եւ հանդարտագնայ յառաջա-
նան ծովացեալ մօրատար երեւութիւք ։ Յորում
անդաւութիւնք ձկանց եւ ղանազանութիւնք հաւուց
ճարակաւորաց յորոց ի ձուոց միայն կերակրեալ լի-
նէին բնակիչքն ։ Եւ զեղերբք մօրին շամբք եւ բազ-
մութիւնք եղեգանց . եւ դաշտն ունի զթանձրու-
թիւն խոտոյ և քաջաբերութիւն սերմանաւոր պտ-
ղոց . եւ լերինքն լի են էրէօք կճղակաբաշխիւք եւ
որոճայնօք ։ Նաեւ զանազան պաճարս բազմացուցա-
նեն մեծահասակս, քաջամարմինս եւ յոյրս մնուցա-
նեն համակեալս ի գիրութիւն ։ Եւ առ ստորոտով
մի գեղեցկանիստ լերին գտեալ բազում աղբիւրս
ականակիտս և մանունս բղխեալ, անդ տեղագրեաց
զքաղաքն զորով չրջափակեալ խոր փոսիւ՝ անդըն-
դալիր հաստատեաց զհիմունս պատուարին. և ի վե-
րայ բարձրաբերձ աշտարակս ահագինս շինեաց, յորոց
զառաջինն Թէոդոս անուանեաց ի պատիւ Թէոդո-
սի ։ Եւ ի նմանէ եւ անդր շինեաց աշտարակս ժայ-
ռաւորս իբրեւ զնաւացուկս եւ առանցս գոգաւոր
խորշիւք որ ընդդէմ լերինն հային . սապէս եւ ընդ-
դէմ դաշտին հիւսիսոյ, ընդդէմ արեւելից եւ արեւ-
մտից կանգնեաց աշտարակս բոլորաձեւս ։ Ի մէջ

Digitized by Google

քաղաքին ի բարձրաւանդակ վայրի՝ մթերանոցս շինեալ բազմապատիկս եւ օգոստին անուանեալ ի պատիւ Օգոստեայ . եւ այլ ջուրս ընդ յոլով տեղիս ածեալ մտոյց անյայտ գնացիւք . եւ ելից զինու եւ պահպանական գնդիւ զքաղաքն. և անուանեաց Թէոդուպօլիս զի յիշատակաւ քաղաքին անմահ լիցի անուանն : Եւ ի վերայ ջերմ բղխեալ աղբերացն յարկս ի վիմատաշ քարանց շինեալ :

Իսկ Պապ ամօթալի ախտիւ զազրագործէր. և բազում անգամ յանդիմանեալ լինէր ի սրբոյն Ներսիսէ: Ընդ որ չարացեալ Պապայ՝ դեղ մահու արբուցանէ նմա յԵկեղեաց գաւառի, ի գիւղն Խախ. եւ բառնայ ի կենացս կալեալ զաթոռ հայրապետութեան ամս 34 : Զոր լուեալ մեծ հայրապետին Կեսարացւոց սրբոյն Բարսղի՝ նզովէ զՊապ եւ զիւրսն ամենայն. երդմամբ հաստատէ այլ ոչ եւս ձեռնադրել կաթողիկոս Հայոց յաթոռն Կեսարու . որոյ նզովքն արագ կատարեալ : Իսկ Պապ կաթողիկոս Հայոց կացոյց զՇահակ ոմն ի գաւառէ Ապահունեաց առանց հրամանի մետրապօլտին Կեսարու, ի Մանազկերտ գեղջէ, որ եկաց ամս 4 : Այլ քաջ զօրավարին Անատօլեայ նոյնժամայն ըմբռնեալ զՊապ՝ կապեաց երկաթի կապանօք . եւ ետ տանել առ կայսր : Եւ ոչ տեսութեան արժանի արար . այլ հրամայեաց ընկենուլ ի ծով (51) : Եւ նոյնժամայն զկնի նորա

թագաւորեցոյց զՎարազդատ ամն Արշակունի՝ մանուկ տիօք, որ թագաւորեաց ամս 4 ։ Սա կացոյց կաթողիկոս Հայոց զԶաւէն՝ եղբայր Սահակայ որ տեւեաց ամս 4 ։

Իսկ զկնի Վարազդատայ թագաւորեցին որդիքն Պապայ Արշակ եւ Վաղարշակ ամս 5 ։ Եւ ի վերջերորդ ամի սոցա բաժանեցաւ թագաւորութիւնս Հայոց ․ Արշակայ առեալ զկողմն Յունաց․ իսկ Վաղարշակայ առեալ զկողմն Պարսից զԱրարատեան աշխարհն ։ Յաւուրս սորա զկնի Զաւենայ եկաց կաթողիկոս Հայոց Ասպուրակէս՝ եղբայր Նորին, ի Նմին գեղջէ՝ ամս 5 ։

Իսկ յետ Վաղարշակայ թագաւորէ մասինն արեւելից Խոսրով Արշակունի հրամանաւ Շապհոյ՝ Պարսից արքային՝ ամս 3։ Սա կացոյց կաթողիկոս Հայոց զսուրբն Սահակ՝ զորդի մեծին Ներսիսի, որ պաշտեաց զաթոռ հայրապետութեան ամս 50 ։ Իսկ զկնի 'երից ամաց մերժի ի տէրութենէն Խոսրով ի ձեռն չարախօսաց ի Նոյն Շապուհ արքայէ ։ Եւ յաջորդէ ի տեղի Նորա Վռամ-Շապուհ՝ եղբայր Նորա որ թագաւորեաց ամս 15 ։ Եւ գտաք հանդիպեալ յերկրորդ ամին Արտաշրի՝ արքային Պարսից զհինգերորդ ամն Վռամ-Շապհոյ՝ արքայի Հայոց․ յորում Մաշտոցն երանելի որ էր ի գաւառէն Տարօնոյ, ի գեղջէն Հացեկաց՝ ի ձեռն Վռամ-Շապհոյ եւ մեծի

Հայրապետին Սահակայ դանիէլեան նշանագրօք ըզ-
դպրութիւն ըստ հայումս յօրինէր ընկերօք ումամբք
տուեցելովք նմա ի Սահակայ ։ Յետ որոյ դարձեալ
եւս ի վեցերորդումն նորին Վռամ-Շապհոյ, որ է ա.մ
առաջին Վռամ-Կրման արքայի, վերստին աստուա-
ծատուր նշանագրօք զնոյնս յեղանակեալ յօրինէր ։
Որովք եւ դպրութիւնք եւ Գիրք Աստուածաշունչք
ուղղեալ թարգմանիւն, որպէս պատմեն Կորիւն եւ
Ղազար ։ Եւ սկիզբն դպրութեանս Հայոց եղեւ ըս-
կիզբն մեծ գիտութեան եւ անպայման խնդութեան
բազում աշխարհաց ։ Զի ոչ միայն Հայոց . այլեւ
Վրաց եւ Աղվանից տուաւ գիր ի խնամոցն Աստու-
ծոյ ի ձեռն երանելւոյն Մեսրոպայ վարդապետի ։

Վռամ-Շապուհ բարւոք վախճանեալ . յորոյ տե-
ղին թագաւորեցուցեալ Կրման արքայի զՇապուր՝
եղբայր նորին զմերձեալն, որ եկաց ի կրկնումն ամ
մի ։ Յետ որոյ Յազկերտ ոչ ի նոցունց . այլ զՇա-
պուհ՝ զորդի իւր թագաւորեցուցեալ Հայոց . որ յետ
մահուան հօրն սպանաւ ի նոցունց ի մեծամեծացն .
և մնայր աշխարհս Հայոց առանց թագաւորի ի հա-
րուստ ամս ։ Զոր խնդրեալ գտաք լեալ զժամանակ
անիշխանութեանն ամս 11 ։ Յովսէփ և Եզնիկ՝ ար-
բանեակք Սահակայ, զայսու ժամանակաւ առաքեալք
յԱսորիս . ուստի եւ ի Յոյնս ի գրաւորութիւնս գը-
րոց վարդապետականաց ։

Digitized by Google

Յետ որոյ թագաւորէ Արտաշէս որ եւ Արտաշիր հրամանաւ Վռամայ՝ արքային Պարսից, ամս 6 ։ Մեսրոբ որ և Մաշտոց՝ այր սքանչելի, քահանայ նախագիտող և վարդապետ ըստ հայումս նշանագրութեան և դպրութեան, զայսու ժամանակօք յաւէտ եւս երեւեալ պայծառանայր ։ Իսկ մեծ քահանայապետն Սահակ որ ի զաւակէ սրբոյն Գրիգորի, զգիրըս սուրբս դարձեալ ի յոյն լեզուէն ի հայ լեզու թարգմանէր հանդերձ Եզնկաւ ի ստոյգ օրինակացն բերելոց սրբոյն Ղեւոնդի եւ այլոցն ի կոստանդիական քաղաքէն ։ Սա նորոգեաց զտաճար սուրբ կուսանացն զկործանեալն ի Շապուհ թագաւորէ . եւ անգէտ տեղւոյ ոսկերացն սրբոյն Հռիփսիմեայ՝ խընդրըւածովք յԱստուծոյ գտակ եղեւ ։ Սա որ նախքան զքահանայապետութիւնն ետես ի գիշերի տեսլեան զբառնալ թագաւորութեան Արշակունեաց և զդադարելն քահանայապետութեան յազգէ սրբոյն Գրիգորի, և այլոց ոմանց զկարգն վիճակեալ. իսկ ի վախճան ժամանակի անդրէն ասաց դարձեալ զյառնել թագաւորութեան եւ զնորոգել քահանայապետութեան ի նոցունց ազգաց սահմանեալ ժամանակաւ ։

Զայսու ժամանակաւ միաբանեալ նախարարք Հայոց՝ եկին առ սուրբն Սահակ շարախօսել զԱրտաշրէ վասն անառակ ցանկութեանցն ի բաց ընկենուլ ըզ թագաւորն, եւ պարսիկ ածել ունօղ աշխարհիս ։

Այլ նա ասէ « խնձ քա՛ւ լիցի զոչխարն իմ մատնել անօրէն գայլոյն, եւ փոխանակել զհիւանդոտ զառն ընդ առողջ գազանի որոյ առողջութիւնն մեծ վը-նասուց է պատճառ »։ Ընդ որ զայրացեալ ազատա-գունդն Հայոց՝ դէմ եդեալ գնացին առ Վռամ՝ ար-քայ Պարսից չարախօսել զԱրտաշրէ՝ զիւրեանց թա-գաւորէն, և զսրբոյն Սահակայ սակս մախանաց հայ-րապետութեան ։ Եւ հաւանեալ Վռամայ՝ արքայի Պարսից նախարարացն Հայոց՝ նոյնժամայն ի դրունն արքունի կոչեալ զթագաւորն Հայոց եւ զսուրբն Սահակ. եւ զԱրտաշիր կալեալ եւ կապեալ՝ ի Խու-ժաստան յուղարկեաց. եւ զսուրբն Սահակ հրա-մայեաց ընկենուլ յաթոռոյ հայրապետութեան. եւ ի խնդրոյ նախարարացն եդ նոցա կաթողիկոս զԱր-դիշոյ ոմն Ասորի Ցակոբիկ չարագործ, որ ոչ տեւեաց տարի մի ։ Եւ յետ նորա զՇմուէլ ոմն ի նոյն ցեղէ՝ վատթար քան զնա, որ եւ նա յետ երկու ամի վախ-ճանեցաւ ։ Եւ յետ նորա զՍուրմակ ոմն անվեհեր որ չարախօսն էր զսրբոյն Սահակայ, ի գաւառէն Բզնու-նեաց, ի գեղջկէն Արծկէոյ՝ ամս 7 ։ Սա անկաւ ի թիւ հայրապետաց. իսկ Արդիշոյ եւ Շմուէլ ոչ թը-ուեցան ։

Զոր տեսեալ մեծ վարդապետին Մովսիսի քեր-թողահօրն եւ զաղաղակ բարձեալ թէ « ողբամ զքեզ Հայոց աշխարհ՝ զի բարձաւ ի քէն թագաւոր եւ քա-

հանայ . ողբա՛մ զքեզ եկեղեցի Հայաստանեայց՝ զի բարձաւ ի քէն մարգարէ եւ խորհրդական « որպէս ժիր մանուկ մարգարէն Երեմիա ողբայր զկործանումն ազգին Հրէից եւ զանապատանալն Տաճարին ։ Եւ եկեալ սուրբն Սահակ դոյզն ժամանակ անցուցանել ի գաւառին Բագրեւանդ, ի գիւղն Բլուր՝ ի կամս Աստուծոյ վախճանեցաւ ի կենացս ։ Եւ զնշխարս ոսկերաց նորա առեալ Թոռին նորա Մամիկոնէից տիկնոջ որ Դխտրիկն (52) անուանէին՝ տարեալ հանգոյց ի Տարօն գաւառի, ի գիւղն Աշտիշատ. որ կալաւ զաթոռ հայրապետութեան ամս 50 ։ Եւ յետ սակաւ աւուրց անցելոց մեծ վարդապետն Հայոց Մեսրոպ վախճանեցաւ ի քաղաքուղաշտի ի Վաղարշապատ, զոր հանգուցին ի գիւղն որ Օշական կոչի ։

Աստանօր դադարէ Թագաւորութիւն Հայոց յազգէն Արշակունեաց, սկսեալ յերկոտասան ամէ երկրորդ Եւերգետէս Պտղոմէոսի՝ Թագաւորի Եգիպտացւոց, և դադարեալ ի 24 ամին Թէոդոսի՝ Թագաւորի Յունաց, կացեալ ընդ ամենայն Թագաւորութեան Հայոց ամս 559 ։

Digitized by Google

Բ. — *Յաղագս իշխանաց Հայոց, որք զկնի թագաւորացն Արշակունեաց. և հայրապետաց Հայոց, որք զկնի տոհմին սրբոյն Գրիգորի ։*

Իսկ յետ մահուանն Արտաշրի՝ Հայոց թագաւորի ժողովեալ նախարարաց Հայոց՝ զսուրբն Վարդան իւրեանց սպարապետ կացուցանէին, որ էր ի Մամիկոնէից տոհմէն, թոռն սրբոյն Սահակայ ։ Եւ էր երբեմն զի ի հնազանդութեան կային Պարսից թագաւորացն, և երբեմն՝ յապստամբութեան, որպէս ուսուցանէ պատմութիւն Եղիշէի վարդապետի ։ Եւ յետ մահուանն Սուրմակայ ժողովեալ հայրապետացն Հայոց՝ խնդրեալ գտին քահանայ մի Յովսէփ անուն, որ լեալ էր աշակերտ մեծին Մեսրոպայ, ի գաւառէն Վայոց ձորոյ, ի գեղջէն Հողոցիմայ ։ Եւ հրամանաւ Վարդանայ նստուցին յաթոռ կաթողիկոսութեան ամս 2։ Սա արար ժողով ի Շահապիվանի, ուր զտուգանօք կանոնսն կարգեցին ։ Իսկ սուրբն Վարդան միաժողով կալեալ զնախարարս Հայոց ամս 19. պատերազմեալ ընդ Յազկերտի՝ Պարսից արքայի, մեռանի ի վերայ սուրբ ուխտի եւ քրիստոնէական հաւատոյ ի դաշտին Աւերայրի, ի գաւառին Արտազու ։

Եւ յետ պատերազմին Վարդանայ՝ զկնի երկուց

ամաց սուրբ Ղեւոնդեանք Յովսեփաւ հայրապետաւ կատարեցան յամսեանն հրոտից, որ օր 26 էր ամսոյն նոյն յուլիսի՝ յաւուր կիւրակէի ։ Ըստ որում ստուգեալ մեր զամս Թագաւորացն՝ գտաք հանդիպեալ ի 15 ամի Յազկերտի եւ յ3 ամի Մարկիանոսի անիծելոյն ։ Իսկ յետ մահուանն Վարդանայ անիշխան եղեալ երկիրս Հայոց ամս 10. հալածանք եւ խռովութիւնք բազմանային. Թէեւ սակաւ ինչ Յազկերտ ի սպառիչ խորհրդոյն դադարեալ՝ զմնասն զուրացեալ զՎասականն արկանէր, եւ զնա մեծապէս անարգանօք քարշել հրամայէր ։ Եւ ապա Պերոզ՝ որդի նորա Թագաւորեալ՝ զնախարարս Հայոց արձակէր ի կապանաց ։ Եւ առնու զսպարապետութիւն Հայոց Մանդնոս՝ (53) որդի Վարդանայ ամս 20 ։

Իսկ զկնի Տեառն Յովսեփայ կալաւ զաթոռ հայրապետութեան Տէր Գիւտ ամս 10. որ էր ի գաւառէն Վանանդայ, յՈւթմսոյ գեղջէ ։ Եւ յայսմ ժամանակի էր մեծ փիլիսոփայն Հայոց Մովսէս որ ըզ ճարտասանական արուեստ ի գործ առնու ի Հայս ։ Եւ ճգնազգեացն Անտոն որ եւ Թաթուլ։ Առ սոքօք ասի Թողեալ զամենայն վասն Քրիստոսի հանդերձ Վարոսիւ՝ եղբարբ իւրով երիցաւ . եւ երթեալ ի վայրս դժնդակս՝ ընդ գազանաց եւ ընդ վիշապաց բնականայր ի տեղին՝ որ այժմ ասի Գազանածակք կամ Թաթլոյ վանք ։

Digitized by Google

Եւ յամին քսան և հինգերորդի Պերոզի Հայք ի Պարսից ապստամբեալ՝ ընդդէմ կային խիստ մարտիւք ի ձեռն Վահանայ՝ որդւոյ Հմայեկի՝ եղբօր Վարդանայ։ Եւ էին սորա եղբարք Վասակ քաջ և Արտաշէս եւ Վարդպատրիկ, զոր ուսուցանէ քեզ Ղազար Փարպեցի. որոյ առաջնորդէր խրատու և պաշտպանութեամբ ինքն իսկ առլցեալ իմաստնական հանճարով երանելի հայրապետն Յովհան Մանդակունի, որ զկնի Տէր Գիւտի պաշտեաց զաթոռ հայրապետութեան ամս 6։ Յայսմ ժամանակի երանելին Տեառնթագ որ էր ի գաւառէն Արշարունեաց, ի ի Կալոց գեղջէ՝ վկայեալ վասն Քրիստոսի քաջութեամբ՝ կատարեցաւ ի Ջառ Միհրան Հազարաւուխտայ՝ ի զօրավարէն Պարսից։ Իսկ Վաղարշ՝ արքայ Պարսից լուեալ եղեալ բարի խրատտուացն իւրոյ՝ բարերարութեամբ զՀայս անդրէն նուաճեաց, եւ մեծապատիւ մեծարեալ հաշտութիւն արար։ Առ որս նշանս հաշտութեան, մուրհակս մոռացութեան կընքէր։ Եւ տուեալ եւս յարգեալ զՎահան ի ձեռն Անդեկանայ՝ զաշխարհս Հայոց ի նա հաւատայր մարզպանութեամբ որ պետանայր ամս 30 (54)։

Յայնմ ժամանակի Մամբրէ՝ եղբայր Մովսէսի, զորմէ ասեն երրորդ գտեալ փիլիսոփայ, դատնայր ի Հայս. եւ Դաւիթ՝ աշակերտ Մովսէսի ի Հարք գաւառէ, ի Հերեան գեղջէ։ Զայսու ժամանակաւ ե֊

5.

բանեւլին Յովհան Մանդակունի որ էր ի գաւառէն Արշամունեաց, ի գեղջէն Ծախնատայ, զՀայոց բազում կարգս ուղղութեան կատարեաց, զքարոզս գիշերի եւ տունջեան, զկարգս մկրտութեան, զսարկաւագի, զքահանայի եւ զեպիսկոպոսի եւ զօրհնութեան եկեղեցւոյ եւ զխորհուրդ զպատարագամատոյցն զոր Աթանասի ասեն լինել: Եւ ինքն հանգեաւ ի կամս Աստուծոյ: Եւ յետ նորա եկաց կաթողիկոս Տէր Բաբկէն ի գաւառէն Վանանդայ, յՈւթմսայ գեղջէ ամս 3: Եւ զկնի նորա Տէր Սամուէլ ի գաւառէն Բզնունեաց, ի գեղջկէն Արծկէոյ ամս 10: Եւ յետ նորա Տէր Մուշէ ի գաւառէն Կոտայից, ի գեղջէն Աւլարերդից՝ ամս 8: Եւ յետ նորա Տէր Սահակ ի գաւառէն Հարքայ, ի գեղջէն Եղեգականայ՝ ամս Ծ: Եւ յետ նորա Տէր Քրիստափոր փիլիսոփայ ի գաւառէն Բագրեւանդայ, ի գեղջէն Տիրառճայ՝ ամս 6:

Իսկ Վահան զեկեղեցիս Աստուծոյ լուսազարդեալ նորոգէր զպաշտօնեայս ուխտին մեծարելով՝ բարեշէն զաշխարհս ունելով: Նոյնն եւ ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ զմեծ կաթողիկէ եկեղեցին որ ի Հայս վերստին մեծապէս նորոգեաց՝ զդասս կրօնաւորացն՝ բազմացուցանելով, որ Սուրենայ անապատն ասի՝ վերակացու նոցա կարգեալ զՂազար Փարպեցին՝ ճարտասան եւ պատմագիր: Սա և զԱ-

Digitized by Google

չանս արգելականս արար ։ Ցաւուրս յայսոսիկ արեգակնդ ամենեւին կորեաւ ։ Ցետ որոյ եղեւ սով սաստիկ ։ Իսկ Վահան թարուք վճարեալ՝ Թողու փոխանակ իւր զՎարդպատրիկ ամս 4։ Իսկ յաւուրս Վահանայ յայտնեցան նշխարք սուրբ Առաքելոյն Թադդէոսի եւ Սանդխտոյ և սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ ։

Իսկ զկնի Տեառն Քրիստափորի յաւուրս յայսոսիկ եկաց հայրապետ Հայոց սուրբն Ղեւոնդ ի գաւառէն Առբերանւոյ, ի գեղջէն փոքր Առեստու՝ ամս 21 ։ Եւ ապա զկնի Վարդպատրկայ՝ եղբօրն Վահանայ, մարզպանք պարսիկք տիրեցին Հայոց ամս 11 ։ Յորում ժամանակի Եզրաս Անդեղացի՝ աշակերտ ճարտասանին Մովսիսի՝ եպիսկոպոսի Բագրեւանդ գաւառի, զգաստ ճարտասանիւն բազմացուցանէր ։ Եւ ապա եկաց իշխան Հայոց Մժէժ Գնունի ամս 30 ։ Եւ ի սորա եօթներորդ ամին եկաց կաթողիկոս Հայոց Տէր Ներսէս ի գաւառէն Բագրեւանդայ, ի գեղջէն Աշտարակայ ամս 9 ։ Սա ի չորրորդ ամի հայրապետութեան իւրոյ եւ ի տասներորդ ամի իշխանութեան Մժէժայ արար ժողով ի քաղաքն Դըուին։ Եւ էին գլխաւորք ժողովոյն Պետրոս եպիսկոպոս քերթող Սիւնեաց եւ Ներշապուհ ի Տարօնոյ ։ Եւ կարգեցին զԹուականն Հայոց ի 14ն Յուստիանոսի կայսեր որ զաւուրբն Սոփիա շինեաց, եւ ի 24ն

Digitized by Google

(58) Խոսրովայ՝ որդւոյ Կաւատայ՝ Պարսից արքային։ Ցորում ամի սուրբն Եզիտբուզիտ կատարեցաւ ի Քրիստոս ։ Եւ Հայք յայդմ ամի եւ յայդմ ժամանակի ի բաց կացին ի Յունաց հաղորդութենէ ։ Եւ էր Յունաց Թուականն 304՝ յ7 ամէն Փիլիպպոսի կայսեր ։

Ժողովի ամենայն ժամանակն ի ծննդենէ Փրկչին մինչեւ ցժողովն Դունայ եւ ցԹուականն Հայոց ամք 553 ։ Եւ ի լուսաւորութենէ սրբոյն Գրիգորի, որ է սկիզբն աստուածածանօթութեան աշխարհիս Հայոց ամք 252 ։

Եւ զկնի Տեառն Ներսիսի եկաց կաթողիկոս Հայոց Տէր Յովհաննէս ի գաւառէ Գաբեղենից, ի գեղջէ Սիւնձեզնոյ՝ ի վանականութենէ Թաթլոյ վանից՝ ամս 15։ Եւ զկնի սորա Տէր Մովսէս ի գաւառէ Արագածոտոյ, ի գեղջէն Եղիվարդայ՝ ամս 30 ։ Այս Մովսէս զԿիւրիոն՝ սրբոյ կաթողիկէի վանաց երէց, ձեռնադրէ կաթողիկոս Վրաց․ որ մերժ ի վախճանն Մովսիսի երկուացեալ Կիւրիոն յուղղափառ հաւատոյ՝ ընդունի զժողովն Քաղկեդոնի ։ Եւ Տեառն Մովսիսի բազում անգամ աստուածային խրատու կշտամբեալ զնա, եւ ոչ ինչ օգտեալ՝ ինքն վախճանի։ Իսկ ըստ իշխանաց կարգի՝ յետ Մժէժին Գնունւոյ սպարապետ մարզպանք եկին ի Հայս ։ Նախ՝ Դենշապուհ որ դշնմոլութիւնն շատացոյց . եւ զորմզդա֊

կան հուրն վառեաց ի Ռշտունիս . եւ ստիպէր ըզ Քրիստոնեայս կրակի երկիր պագանել. յաղագո որոյ բազումք մեռան ։ Եւ յետ նորա (56) Վարազդատ ոմն պարսիկ ի նմին տոհմէ ։ Յորում ժամանակի մարզպանացն սաստիկ հանդերձ չարչարանօք ։ Եւ ապա Նշան ահեղ հրատիպը եւ արիւնաթեւակ յերկնէ սկսաւ երեւիլ, որ յոլովագոյն ընդ կողմն հիւսիսոյ յարեւմտից մինչեւ յարեւելս յամենայն գիշերի սիւնաձեւ ցոլացեալ գնայր ամիսս 8 ։

Եւ ապա Խոսրով՝ արքայն Պարսից զՍուրէն ոմն ազգական իւր, որում անունն էր Ճիհովր-Վշնասպ հանէ ի հազարապետութիւն Հայոց ։ Որ եկեալ կալաւ զերկիրս մեր յոյժ հարստահարելով զնախարարս Հայոց . զի չնայր ընդ կամայս ազատաց ոչ առնելով զայրն տէր կնոջ իւրոյ ։ Ընդ որ զայրացեալ Վարդանայ բդեշխի՝ որդւոյ Վասակայ որ էր յազգէն Մամիկոնէից, սպասեալ դիպող ժամանակի՝ ուսերահար առնէր զՍուրէն մարզպան, (եւ) յերկիր կործանէր յամի քառասուն եւ միերորդի թագաւորութեան Խոսրովու, որ էր ամ եօթներորդ թագաւորութեան Յուստինիանոսի՝ յամսեանն արեգի քսաներկուան ամսոյն, որ է փետրուարի յաւուր երեքշաբաթւոջ ։ Եւ իշխանքն Հայոց համօրէն ապստամբեալ ի Պարսից՝ ձեռն ետուն ի Յունականն՝ Նոքօք ընդդէմ կալով սաստիկ մարտիւ ։ Իսկ Վարդանայ առեալ

Digitized by Google

զընտանիս իւր և զայլ պայազատսն՝ փախստեայ անկանի յաշխարհն Յունաց ի Թագաւորեալ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս ։ Եւ երթեալ յանդիման լինէր Թագաւորին Յուստինիանոսի որ զդուստրն Սոփիա չինեաց . եւ հաղորդի ընդ նմա օրհնաց . եւ յիւր անունն անուանէ զաւագ դուռն սուրբ Սոփիայ, որ մինչեւ ցայսօր կոչի դուռն Հայոց ։

Եւ այս են ժամանակք մարտից, երկպառակութեանց, անթիւ սպանմանց, գերութեանց, առից, խռովից, կապանաց, նեղութեանց, պակասութեանց, լխատ սովու, սրոյ եւ մարդամահու, աւերելոյ աւանից, հրդեհից շինուածոց եւ ամենայն վնասուց բազում աշխարհաց յերկուց կողմանց հասանէր. մոռացեալ աստուածպաշտութեան ։ Իսկ զկնի Տեառն Մովսիսի եկաց կաթողիկոս Հայոց Տէր Աբրահամ ի գաւառէն Ռշտունեաց, ի գեղջէ Աղբաթանից հրամանաւ Սմբատայ Բագրատունւոյ որ էր մարզպան Հայոց ի Խոսրովու հրամանէ ։ Այս Սմբատ երթեալ յաշխարհն Վրկանի պատերազմաւ . և գտեալ անդ ազգս գերեալս ի Հայոց և բնակեալ ի Թուրքաստան անապատին որ Սագաստան անուանի , մոռացեալ զլեզու և զդպրութիւն հայերէն։ Զոր տեսեալ Սմբատայ, և ուրախացեալ յոյժ՝ երէց մի Հաբէլ անուն՝ վարդապետ նոցա կարգէ . յորմէ ուսեալ զդպրութիւն հայերէն՝ կան մինչեւ ցայսօր վիճակ սրբոյն Գրիգորի։

Իսկ հայրապետն Աբրահամ բազում ջանիւ հոգ տարեալ վասն Վրաց աշխարհին՝ ոչ կարաց դարձուցանել յուղղութիւն . ապա հատեալ աստուածային սրով նզովեաց ամենայն Հայոց միաբանութեամբ ։ Իսկ կայսրն Մաւրիկ զՅովհան ոմն նստուցանէ կաթողիկոս մասին Յունաց ։ Եւ Աբրահամ նստէր ի Դուին ։ Եւ Աշոտ ոմն առաքեալ յարքայէն Պարսից Խոսրովու, հարեալ զՅոյնն՝ էառ ըզԿթուրճ քաղաք Հաշտենից, նոյնպէս եւ զքաղաքն Կարնոյ . և գերեաց զՅովհան կաթողիկոս ամենայն սպասուք եկեղեցւոյն եւ տարաւ ի Համատան. որ կալաւ զաթոռն ամս 16 ։ Այլ Աբրահամայ կալեալ զաթոռն ամս 23՝ վախճանի ։

Իսկ յետ սուսերահարն լինելոյ Սուրենայ ոչ եւս պարսիկ մարզպան առաքէր ի Հայս թագաւորն Պարսից . այլ ի խնդրոյ նախարարացն իշխան հաստատէ Հայոց զԴաւիթ Սահառունի, որ կալաւ զհազարապետութիւն Հայոց ամս 30 հրամանաւ Որմզդի՝ որդւոյ Խոսրովու՝ Պարսից արքայի ։ Ի սորա երկոտասան ամին երեւեցաւ Մահմէտ՝ որդի Աբդլլայի ի 68 թուին ։ Եւ սկիզբն լինի թագաւորութեան Իսմայելի յ72 թուականին ։ Եւ զկնի Տեառն Աբրահամու եկաց կաթողիկոս Հայոց Տէր Կոմիտաս ի գաւառէ Արագածոտոյ, ի գեղջէ Աղցից՝ ամս 8 ։ Սա շինեաց զհանգստարան սրբոյն Հռիփսիմեայ գե-

դեցկադիր շինուածով. քանզի խարխալեալ էր առաջին շինուածն սրբոյն Սահակայ ։ Եւ ի սորա ժամանակս փայլէր վարդապետութեամբ Յովհան մայրագոմեցի որում զկաթողիկոսութիւնն հաւատայեալ էր Կոմիտաս ։ Սա գրեաց զերիս գիրս. եւ զանուն իւր ոչ վերագրեաց ի նոսա վասն չընդունելոյ ժողովըրդեանն. անուն միոյն խրատ վարուց, եւ անուն միւսոյն հաւատարմատ, եւ անուն միւսոյն եռյեակ ։

Եւ ապա Տէր Քրիստափոր ազատ յաբրահամեան բարձէն յԱպահունեաց գաւառէն՝ ամս 6 ։ Զսա ընկեցին յաթոռոյն՝ զի խռովութիւն առնէր ի մէջ իշխանացն. յետոյ եւ այլ ինչ պատճառ ասացին ։ Տէր Եզր ի Նգայ գաւառէ, ի գեղջէ Փառաժնակերտոյ՝ ամս 10 ։ Սա հանդիպեալ Հերակլի ի Կարնոյ քաղաքի, ոչ տանելով ընդ իւր զՅովհան՝ փակակալ սըրբոյն Գրիգորի, որ յայնմ ժամանակի կատարեալ էր աստուածային գիտութեամբ, այլ զոմն կիսակատար գիտութեամբ ընդ իւր առնոյր ։ Եւ հասեալ ի ժողովն՝ խնդրէ ի նմանէ Հերակլ ձեռնարկ հաւատոյ։ Իսկ նոքա իբրեւ տգէտ գոլով աստուածային գրոց՝ խաբեալ խորամանկութեամբն Յունաց՝ նզովեալ զամենայն հերձուածողս բաց ի ժողովոյն Քաղկեդոնի, հաղորդեալ նոցա ըստ օրինաց՝ մեծապարգեւ փառօք դառնային. զԿողբ ժառանգեաց փոխան հաւատոյն ։ Որոյ ընդ առաջ ելեալ նմա ուխտ եկե-

Digitized by Google

ղեկւոյն . իսկ Յովհան ոչ եղ . եւ մեղադրեալ Եզրի՝ ծանուցանէ նմա . որոյ ասացեալ « քա՛ւ լիցի ինձ հաղորդել այնմ որ քակեաց զցանկ հաւատոյ » ։ Եւ ապա բռնութեամբ մածեալ ի սենեակն՝ ասաց Եզր « զի՞ ընդվզեալ եւ խորոխտացեալ ոչ տեսանես ըզ մեղ » ։ Եւ նա ասէ « խորոխտումն ոչ գոյ յիս . այլ Ջատագով ճշմարտութեան կամիմ լինել . բայց դու յիրաւի կոչեցար Եզր . զի յեզր հանեալ տրոհեցեր զՀայաստանեայս քակեալ զսահմանս հաւատոյ հարցն եւ խրամատեալ զառաքելական զցանկն՝ կործանեալ ի մարդադաւան տօմարն Լեւոնի » ։ Եւ զայս ասացեալ՝ գնաց յերեսաց նորա անարգանօք ։ Եւ երթեալ բնակեցաւ ի Մայրոյ վանս . ուստի հալածեալ զնա Եզրի՝ կոչէ զտեղին Մայրագոմ, և զՅովհանն՝ Մայրագոմեցի ։ Իսկ նորա գնացեալ ի Գարդման՝ անդ կատարէ զկեանս իւր առաքելաջան հանդիսիւ ։ Զմանէ համբաւի հերձուած մուծանել յեկեղեցի, որ ոչ է սորա . այլ այլ ումն Սարգիս անուն յաշակերտաց նորա արար զայն, զոր հալածեաց Յովհան յիւրմէ ։

Իսկ զկնի Դաւթի Սահառունւոյ եկաց իշխան Հայոց Թէոդորոս Ռշտունի ամս 25 ։ Եւ զկնի Եզրի յաջորդէ զաթոռն Ներսէս՝ եպիսկոպոս Տայոց։ Սա շինեաց զվկայարան սրբոյն Գրիգորի ի վերայ վիրապին յԱրտաշատ , և զմիւս եւս հրաշալոյ-

Digitized by Google

ծառ եկեղեցին զորոյն Գրիգորի Վաղարշապատու տուապարին զանազան յօրինուածով ։

Յայսմ ժամանակի ամիրապետն Տաճկաց Ելիմին անապատէն զօրու ծանու, և անցեալ ընդ ծով ի հարաւակողմն յարևելս ի Սինդ, ի Պարս, ի Սագաստան և ի Արման և ի Հնդիկս. և աւերեալ գերեաց բազնալով զամենայն թագաւորութիւնս ազգացն բաց ի Հռոմէացւոցն ։ Զոր տեսեալ ապա Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեառն, որ էր զօրավար՝ Հայոց և այլոց համախորհից (միաբանութեամբ) ի բաց կացեալ ի կայսերէ՝ Հնազանդին Տաճկաց ։ Իսկ կայսրն Կոստանդին՝ թոռն Հերակլի մեծաւ ցասմամբ դիմէ ի Հայս, խորհուրդ ջնջել ի միջոյ։ Որում ընդ յառաջ ելեալ Հայրապետն Ներսէս՝ համոզէր ի խաղաղութիւն . և ի միասին հասեալ ի Դուին քաղաք, հրամայէ կայսր հռոմ երիցանց մատուցանել պատարագ յեկեղեցին . և ի միասին հաղորդեցան օրինաց կայսրն և կաթողիկոսն ։ Յորմէ գայթակղեցան բազումք զի ութ օր ի խորհրդի եկաց կայսրն ըստ սովորութեան։ Եւ ի ժամ ճաշուն արհամարհեալ լինէին ազատքն Հայոց առաջի նորա ։

Իսկ կայսրն գնացեալ ի Կոստանդնուպօլիս թողու ի զօրաց իւրոց վերակացուս աշխարհիս Հայոց . եւ ապա վիշապն ապստամբ, ամենաչար դեւն՝ աստուածամարտ գաղանն ոչ լռէր յիւրոց խորամանկ

խորհրդոյ չարութենէ, այլ անքուն ական երկնէր յանձն իւր յարուցանել հալածանս ի վերայ եկեղեցեացն Աստուծոյ որ ի Հայաստան աշխարհիս. քանզի յայսմ թագաւորութեան Կոստանդնի՝ որդւոյ Կոստանդեայ Թոռին Հերակլի, արկ նա ի գործ զբնիկ կախարդութեան իւրոյ զչարութիւն պղտորել զհաւատս մանկանց եկեղեցւոյ. և որբանեակս իւր կալաւ զզօրըս Յունաց որ ի Հայաստան աշխարհիս: Քանզի ոչ երբէք ընդունէին Հայք զՀոռոմս ի հաղորդութիւն մարմնոյ և արեան Տեառն:

Եւ արդ՝ գրեն նոքա ամբաստանութիւն ի Կոստանդնուպօլիս առ Կոստանդին թագաւորն և առ Հայրապետն թէ՝ իբրև զանօրէնս համարեալ եմք յաշխարհիս այսմիկ, զի անարժանս համարին Քրիստոսի Աստուծոյ զժողովն Քաղկեդոնի և զտօմարն Լեւոնի, և նզովեն զնոսա և զամենեսին որք ըստ նոցա խորհին ի հաւատս: Յայնժամ հրաման ետ թագաւորն հայրապետաւն գրել ի Հայս հրովարտակ առ սրբասէր կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս, եւ առ եպիսկոպոսունսն ամենայն և առ մեծն Թէոդորոս՝ Ռշտունեաց տէր, որ էր իշխան աշխարհիս և զօրավար զօրացն, եւ առ ամենայն իշխանս աշխարհիս զի միաբանութիւն հաւատոյ արասցեն ընդ Հոռոմոց, եւ մի խոտեսցեն զժողովն զայն և զտօմարն. և թէ զտցի ոք յիշխանացն, որ ընդդիմասցի հրա-

մանին , ի պատուոյն և յիշխանութենէն ի բաց ըն-
կեսցի . և զինչ նորա զամենայն յարքունիս կալցեն, և տարեալ զնա ի գրունս Թագաւորաց՝ անդ արտացեն պատասխանի : Եւ էր անդ այր մի ի Բագրևանդ գաւառէ, ի Բագուան գեղջէ, որ էր ուսեալ զարուեստ փիլիսոփայութեան, և էր անուն նորա Դաւիթ. զնա հրամայեաց արձակել ի Հայս . զի երթեալ ի բաց հատցէ զհակառակութիւն և արասցէ միաբանութիւն:

Եւ ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսունք և ամենայն իշխանք աշխարհին ի Դուին քաղաքի առ քրիստոսասէր եւ ճշմարտապատում կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս և առ բարեպաշտ իշխան աշխարհին և զօրավարն Հայոց Թէոդորոս Սահառունի պատրիկ, որ էր Ռշտունեաց տէր. և տեսին զհրաման Թագաւորին. եւ լուան բանս ի փիլիսոփայէն, որ ուսուցանէր բաժանմամբ զերկուց բնութեանցն վարդապետութիւն ըստ ժողովոյն Քաղկեդոնի: Եւ իբրև լուան՝ ոչ առին յանձն փոխել զճշմարիտ վարդապետութիւն սրբոյն Գրիգորի ըստ տօմարին Լևոնի : Արդ հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն առնել բանիցն պատասխանի և ցուցանել զհաստատութիւն հիմնադրութեան ճշմարիտ հաւատոյն իւրեանց, զոր ունէին յառաջին և ի բուն վարդապետացն իւրեանց: Զաղաղակ բարձեալ ամենեցուն ասէին թէ « լա՛ւ լիցի մեռանել քան թէ փոխանակել զվարդապետութիւն

սրբոյն Գրիգորի ընդ ժողովոյն Քաղկեդոնի և տօմարին Լևոնի, (որ) յոյս ճշմարիտ թուի մեզ ամենեցուն. իսկ որ զուղիղն կամիցին պարագիտել ճանապարհ, ասացեալն յառաքելոյն։ Արդ՝ աղաչեմ նախքան զամենայն առնել աղօթս, խնդրուածս, պաղատանս, գոհութիւնս վասն ամենայն մարդկան, մանաւանդ վասն թագաւորաց և ամենայն իշխանաց. զի խաղաղութեամբ և հանդարտութեամբ վարեսցուք զկեանս մեր ամենայն աստուածպաշտութեամբ եւ սրբութեամբ։

Արդ թէպէտև անարժանութիւնս մեր յոլովագոյն է, բայց զհրամայեալսն մեզ՝ յոյժ փութամբք կատարել առնելով աղօթս ի վերայ ամենայն մարդկան. բայց ևս առաւել ի վերայ աստուածընկալ փառաց թագաւորութեանդ և ամենայն իշխանաց և զօրաց և բոլորովին իսկ աստուածապահ պալատանդ, յոր սէրն Աստուծոյ լիով հանգուցեալ է, և շնորհք աստուածային պարգևացն ամենեցուն իսկ յայտնի են ի վերայ ձեր, զի ահա թագաւորութիւն մեծ և հզօրագոյն քան զամենայն թագաւորութիւնս. որ ոչ մարդկային ձեռամբ. այլ աստուածային աջովն է պսակեալ, զոր ոչ ոք երբէք կարասցէ փոխանորդել, բայց միայն Քրիստոսի թագաւորութիւնն. քահանայապետութիւն սուրբ և ճշմարիտ՝ լի աստուածային շնորհիւ. Նախարարք և զօրք քրիստոսասէրք, և բազմու֊

Digitized by Google

թիւն ամենայն ժողովրդոյդ՝ ժողովուրդ Քրիստոսի Աստուծոյ . և մեք պանծայեալ ի լոյս փառաց ձերոյ աստուածասէր թագաւորութեանդ՝ անշարժելի հաւատով կացեալ մնացաք ի մէջ դառնաշունչ և դժընդակ և անօրէն թագաւորացն Պարսից : Զի յորժամ բարձին զթագաւորութիւնն, կորուսին զամենայն նախարարս և զզօրս աշխարհիս, կոտորեցին սրով զարս և զկանայս, և ի գերութիւն վարեցին զբազմութիւն քաղաքացն եւ գիւղից։ Իսկ մնացեալոցն սուր ի վերայ շողացուցեալ՝ բազում անգամ ջանացան դարձուցանել ի մոլորութիւն. բայց ոչ կարացին շարժել։ Նաև ամաչեցին անօրէնքն յունայնութեան իւրեանց զի նշան քրիստոնէական հաւատոյ հզօրագոյն է քան զամենայն թագաւորութիւնս հեթանոսաց . մինչև հրաման տալ անօրէն թագաւորացն Կաւատայ, եւ յետ նորին՝ որդւոյ նորին Խոսրովու թէ՝ իւրաքանչիւր ոք զիւր հաւատ կալցի . եւ յայսմհետէ մի՛ ոք իշխեսցէ նեղել զՀայս. ամենեքեան մեր ծառայք են, մարմնով մեզ ծառայեսցեն . վասն հոգւոց, որ զհոգին դատէ՝ նա գիտէ և նոքա :

Ապա դարձեալ յաւուրս Խոսրովու՝ որդւոյ Որմիզդի յետ գերութեանն Երուսաղէմի, հրաման ետ արքայն Խոսրով ժողովել ամենայն եպիսկոպոսաց կողմանց արևելից և Ասորեստանեայց ի դուռն արքունի « լսեմ , ասէ, թէ երկու կողմանք են քրիստո-

նէից, և մին զմիւսն նզովէ վասնզի չհամարի իրաւ-
ւացի. արդ՝ միաբանութեամբ ամենեքեան ի մի վայր
ժողովեսցին » ։ Եւ ժողովեցան անդ ամենայն եպիս-
կոպոսունք և երիցունք եւ ամենայն հաւատացեալք
կողմանցն այնոցիկ ։ Եւ կացոյց ի վերայ նոցա ոստի-
կանս զՍմբատ Բագրատունի՝ զանուանեալն Խոս-
րովշնում և զբժշկապետն արքունի ։ Էր անդ ի գե-
րութեան և Զաքարիա՝ հայրապետն Երուսաղէմի և
այլ իմաստասէրք բազումք զորս գերեալ էր յԱղեք-
սանդրեայ քաղաքէն ։ Որոց հրաման ետ արքայ
Խոսրով արդարութեամբ ի վերայ հասանել, և զու-
գիղն և զճշմարիտն ծանուցանել արքայի ։ Եւ ժողո-
վեալ ամենեքեան ի դահլիճն արքունի՝ եղեւ վէճ եւ
աղաղակ մեծ . քանզի ոմանք էին յուղղափառու-
թեան՝ հաւատով և գրով և կնքով հին թագաւորացն
միաւորեալք և միաբանեալք ընդ հաւատոյ աշխար-
հին Հայոց ։ Եւ ոմանք Նեստորականք և Սեւերիտք
և այլ բազմութիւն խառնիճաղանճ աղանդոյն ։ Նաև
հայրապետն եւս իւրովք համազգեօք յառաջ մատու-
ցեալ՝ առնէր ամբաստանութիւն ըստ իւրոց բնիկ սո-
վորութեանց ։ « Մի՛ կոչեսցի, ասեն , աստ (57)
այրն այն» ։ Եւ ծանուցին զբանս թագաւորին ։ Ասէ
թագաւորն « ո՛յր հրամանաւ եկն նա ի տեղին յայն.
արդ՝ գանալի՛ց լիցի և գնասցէ ի տեղի իւր » ։ Նոյն-
պէս և զայլ աղանդոյն բազմութիւն . բայց միայն

զՆիկիականն և զԿոստանդնուպօլսին և զԵփեսոսին եւ զՔաղկեդոնին հրամայեաց քննել ։

Դիպեցան անդի ժամանակին յայնմիկ արք երկու՝ եպիսկոպոսք յաշխարհէն Հայոց, որք հաւատարիմք զօրս վասն բռնութեան աշխարհիս էին արձակեալ զի ծանուսցեն թագաւորին. Կոմիտաս՝ Մամիկոնէից եպիսկոպոս եւ Մատթէոս՝ Ամատունեաց. եւ ունէին ընդ ինքեանս պատրաստական զպատմութիւնս սրբոյն Գրիգորի և զայլ եւս վարդապետական պատմութիւնս ։ Եւ հրամայեաց հարցանել թագաւորն եթէ՝ յորո՛ց թագաւորաց աւուրս եղեն ժողովքդ այդոքիկ ։ Ասացին թէ « Նիկիոյ ժողովն առ Կոստանդիանոսիւ եղև. Կոստանդնուպօլսին՝ առ մեծն Թէոդոսիւ. Եփեսոսին՝ առ Թէոդոսիւ փոքու. Քաղկեդոնին՝ առ Մարկիանոսիւ». Պատասխանի ետ թագաւորն և ասէ « երից թագաւորաց հրամանքն ճշմարիտ լինել թուին քան զմիոյն » ։ Եւ ի վերայ հասեալ թագաւորին գրով վասն Նեստորի թէ ո՛ կամ ուստի՛ կամ յո՛րում ժողովի եւ թէ զի՛նչ խօսեցաւ եւ ո՛րպէս եղև նմա, հրամայեաց ըզ Նեստորականսն հանել յատենէն արտաքս ։

Նոյնպէս եւ վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն եհարց եթէ ո՛յք էին գլխաւորք, և կամ զի՛ իսկ եղեւ ժողովըն այն. եւ ծանուցին նմա զամենայն ։ Ասացին թէ ի Նիկիայն և ի Կոստանդնուպօլսին ինքեանք իսկ

Digitized by Google

թագաւորքն Կոստանդիանոս և Թէոդոս մեծ . իսկ յԵփեսոս Կիւրեղ՝ Աղեքսանդրացւոց հայրապետ. և ի Քաղկեդոնին՝ Թէոդորետոս ոմն եպիսկոպոս որ զՆեստորին խօսէր, եւ Աննա անուանեալն կաթողիկոս եւ այլ եպիսկոպոսունք եւ երիցունք բազումք ի նորին իշխանութենէ՝ յԱրուաստանէ, ի Խուժաստան կողմանէ եւ յայլոց աշխարհաց ։ Վասն որոյ հրաման ետ արքայ Խոսրով քանդել զամենեցուն նոյա զեկեղեցիս ։ « Թէ Քաղկեդոնին ընդունելի էր, ասէ, ապա Թուղթս ընդէ՞ր ոչ տայար. եւ այն զի ես ճշմարիտ գրեցի . այլ արտաքոյ է երից սուրբ ժողովոցն » . եւ սրով սպառնացեալ ղամենեսեան զնոսա սատակել, եթէ ոչ ի բաց դարձցին ի մոլորութենէն եւ ելանիցեն յարքունական պալատն (58) ։

Իսկ որք զՔաղկեդոնին (ունէին զդաւանութիւն) Իվերիոյ եւ Աղվանից կաթողիկոսն որ էր ի Փայտակարան, ի դրան արքունի, և այլք ոմանք եպիսկոպոսունք և երիցունք քաղաքաց որ ի Յունաց կողմանէ, եւ իշխանք որք եկեալ էին ի ծառայութիւն Թագաւորին Պարսից. որոց զփաքարն (59) իսկ հրամայեաց տալ։ Եւ ապա խնդրեալ նա յետկար ի տէրանց կողմանցն երկոցունց՝ զՆիկիայն որ առ Կոստանդիանոսիւ, զԿոստանդնուպոլսին որ առ մեծն Թէոդոսիւ , եւ զԵփեսոսին առ փոքր Թէոդոսիւ եւ զՔաղկեդոնին առ Մարկիանոսիւ . եւ զամենայնն քննեալ եւ ի

վերայ հասեալ՝ ասէ «Նորա ընդ՞էր ոչ ասացին երկուս բնութիւնս բաժանմամբ որպէս զսոսա. յայտ է եթէ եւ զմեզ պարտէ յերկուս բաժանել, երկուս ասել թագաւորութիւն եւ ոչ մի. զի եթէ զբնութիւն ոք քննէ. եւ ես յերկուց բնութեանց եմ՝ թէպէտ ի հօրէ և ի մօրէ, թէպէտ ի հոգւոյ և ի մարմնոյ: Բայց Աստուածութիւն որ յամենայն տեղւոջ է՝ թէ ինքն զինչ կամի զամենայն լինել եւ կամ առնել՝ ոչ կարէ՝ ապա Աստուածութիւնն զի՞նչ է (60):

Ապա հրամայեաց հարցանել զԶաքարիա՝ հայրապետն Երուսաղէմի եւ զայլս բազումս զորս ածեալ էր յԱղեքսանդրացւոց քաղաքէն թէ ո՞ր իցէ ճշմարիտն, զարդարն ասացէ՛ք երդմամբ: Եւ նորա պատասխանի տուեալ ասեն «եթէ ոչ էաք խոտորնակի գնացեալ առաջի Աստուծոյ, եւ ոչ նա բարկութեամբ խոտորնակս գնացեալ էր ընդ մեզ: Բայց արդ՝ երկուցեալ յԱստուծոյ՝ առաջի ձեր զճշմարիտըն ասեմք՝ հաւատք ճշմարիտ այն է որ ի Նիկիայն ասացաւ առ երանելեաւն Կոստանդիանոսիւ, և նմին միաբան են Կոստանդնուպօլսին եւ Եփեսոսին. եւ նոյին միաբան Հայոց հաւատն է ճշմարտութեամբ: Իսկ Քաղկեդոնին ասացեալն ոչ է միաբան նոյին, որպէս ձեր իսկ բարերարութիւնդ ծանեաւ»: Եւ հրաման տուեալ թագաւորին խնդիր առնել ի դանձըս արքունի: Եւ խնդրեալ գտին տետրեակս գրեալ

ի վերայ հաւատոս ճշմարիտ ըստ միաբանութեան հաւատոյ աշխարհիս Հայոց, որ էր կնքեալ մատանեաւ Կավատայ արքայի եւ որդւոյ նորին Խոսրովու։ Յորոյ վերայ հրաման ետ և արքայ Խոսրով եթէ ամենայն քրիստոնեայք որք ընդ իմով իշխանութեամբ են՝ զհաւատս Հայոց կալցեն ։ Եւ որ միաբան էին ընդ Հայոց հաւատոյս ի կողմանս Ասորեստանի Կամկայէշով (61) մետրապօլիտ և այլ տասն եպիսկոպոսք, եւ նոյին միաբան աստուածասէր թագուհին Շիրին եւ քաջն Սմբատ եւ բժշկապետն մեծ ։ Իսկ զպատճէն ուղիղ խոստովանութեան արքայ Խոսրով հրամայեաց կնքել իւրով մատանեաւ, եւ տալ ի գանձն արքունի ։

Իսկ արդ՝ ղի եհան զմեզ Աստուած այժմ ի խաւարին իշխանութեանց, և արժանի արար ծառայութեան երկնաքաղաքացի թագաւորութեանդ, ո՛րչափ ևս առաւել քան զառաւել արժա՛ն է մեզ վայելել ի խաղաղութեան, որ եւ պա՛րտիմք աղօթել եւ խնդրել ի Քրիստոսէ Աստուծոյ վասն բարեպաշտ և աստուածասէր թագաւորութեանդ հաստատուն եւ անշարժ կալոյ մնալոյ մինչեւ յաւիտեան իբրեւ զաւուրս երկնից ի վերայ երկրի »։

Իսկ յետ գնալոյ կայսեր երկուցեալ Ներսէս ի ցասմանէ իշխանացն՝ փախչի ի Տայս՝ ի բնիկ գաւառն իւր ։ Յետ վեց ամի, յորժամ վախճանեցաւ

Թէոդորոս զօրավարն՝ դարձաւ ի Հայս ։ Ցասուցս յայսոսիկ և յիշխանութեան Թէոդորոսի Ռշտունւոյ, յ86 թուին եղեւ առաջին ելք ի Հայս Տաճկաց հրամանաւ Օմարայ Ամիրալմումնոյ , որ էր երկրորդ ի Մահմետէ. և ի 95 ամի թուականութեան դարձեալ սաստիկ զօրու եկեալ Տաճկաց՝ առին զԴուին քաղաք, եւ եղեւ համար գերութեան 35,000 . եւ ապա տիրեցին Հայոց, Վրաց և Աղուանից ։. Իսկ աշխարհս Հայոց ի բաց կացեալ ի Տաճկաց՝ հնազանդի կայսեր, և ի խնդրոյ Ներսիսի լինի Համազասպ հրամանատար Հայոց ի 104 թուին ։ Զոր լուեալ ամիրապետին՝ զայրացեալ կոտորեաց զպատանդսն Հայոց ոգիս իբրեւ 777 . եւ իսկոյն մեռանի ինքն յիւրոց զօրացն. եւ զօրն Իսմայէլի որ յԵգիպտոս՝ միաբանեալ կայսեր՝ հաւատացին ի Քրիստոս և մկրտեցան 16,000 ։

Իսկ ի վախճանել Համազասպայ հայցէ Ներսէս նախարարօքն հանդերձ յամիրապետէն զԳրիգոր Մամիկոնեան՝ եղբայր Համազասպայ, որ ի պատանդի իսկ էր առ նմա, կացուցանել իշխան Հայոց. եւ շինեաց զկաթողիկէն որ յԱրուճ ։ Իսկ Ներսիսի կացեալ ամս 10 . յաջորդէ զաթոռն Անաստաս ի 120 թուին, որ էր սենեկապետ Ներսիսի , ի գաւառէն Մասեացոտոյ, ի դեղջէ Ակոռւոյ. որ եւ զեկեղեցին Ակոռւոյ վայելուչ շինեաց ։

Digitized by Google

Ի սորա աւուրս հաւատայ սուրբն Դաւիթ : Իսկ Անաստաս խորհեցաւ Հայաստանեայս կարգել տոմար անշարժ ըստ այլոց ազգաց, եւ հրամայէ Անանիայի Շիրակացւոյ կարգել զքրոնիկոնն հրաշագան, յորում զտոմար մեր կարգեաց անշարժ : Եւ Անաստասայ խորհեցաւ ժողովով և եպիսկոպոսօք հաստատել զքրոնիկոնն՝ վախճանի կացեալ յաթոռ ամս 6 : Ի սորա աւուրս էր եւ Փիլոն տիրակացին, որ զՍոկրատայ պատմութիւն թարգմանեաց ի հայ լեզու : Եւ զկնի նորա Տէր Իսրայէլ ի գաւառէն Վանանդայ, ի գեղջէ Ոթմսոյ՝ ամս 10. և զկնի նորա Տէր Սահակ որ էր ի Ձորափորոյ, յԱրքունաշէն գեղջէ՝ ամս 25 : Ի սորա 5 ամին իշխանն Գրիգոր պատերազմեալ ընդ Խազրաց՝ մեռանի ի 130 թուին : Եւ ի 135 թուին Աշոտ Բագրատունի Հայոց իշխան եղեւ ամս 3 : Յայսմ ժամանակի հալածումն եւ աւերումն սաստիկ եհաս աշխարհիս Հայոց, զի ի 134 թուին տիրեցին հիւսիսային զօրքն որ են Խազիրք՝ Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից, եւ սպանին զիշխանն Հայոց ի պատերազմին եւ զՎրացն : Իսկ Յուստինիանոս ի յերրորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ զօր սաստիկ առաքեաց ի Հայս. և հրով և դերութեամբ քանդեցին գաւառս 25. եւ 8,000 երդ գերեալ վաճառեցին :

Եւ ի միւս ամին այլ զօր առաքեաց 40,000. եւ էր

խռովութիւն մեծ յաշխարհիս Հայոց, զի յարեւելից հարաւոյ տաճիկ զօր եկեալ՝ գերեցին զաւառս սակաւս : Իսկ Աշոտ՝ իշխան Հայոց գնաց պատերազմել ընդ Տաճիկն, եւ սպանաւ ի պատերազմին : Իսկ ոմանք ի Հայոց իշխանացն անձնատուրք եղեն առ զօրս Տաճկաց : Իսկ ի գալ չորրորդ ամին Յուստիանոս ինքն խաղացեալ զօրու ծանու՝ եկն ի կողմն Հայոց ի լեառն որ կոչի Արարատակ, եւ յերիս բաժանեալ զզօրս իւր՝ առաքէ ի Հայս, ի Վիրս եւ յԱղուանըս. և կոչեալ առ ինքն զամենայն իշխանս աշխարհացս այսոցիկ : Եւ ոչ ի կամաց, այլ ի հարկէ գնացեալ առ նա : Իսկ նորա զոմանս յիշխանացն ընդ իւր առեալ, և զոմանց զորդիսն պատանդ խնդրեալ, ընդ որս եւ զկաթողիկոսն Հայոց զՍահակ հանդերձ 5 եպիսկոպոսօք արգելեալ առ ինքն . եւ զոմանս յիշխանացն արքունատուր պատարագօք պատուեալ՝ կացոյց իշխանս աշխարհացն զՆերսէհ Շիրակայ տէր՝ կոմս Կապուտոու՝ (62) Հայոց իշխան, և զՎարազդատ պատրիկ՝ էքսարխոս , որ էր երկրորդ թագաւորին Աղվանից իշխան, եւ 30,000 զօր օգնական իշխանացն. եւ ինքն ի Կոստանդնուպօլիս դարձաւ : Եւ Ներսէհ Կամսարական եկաց իշխան Հայոց ամս 4 :

Ի սորա աւուրս պայծառանայր Գրիգորիս՝ Արշարունեաց քոր եպիսկոպոս փիլիսոփայական ար֊

ուեստին, որ զընթերցուածոյ մեկնութիւն զարդարեաց ի խնդրոյ Ներսիսի Կամսարականին ։ Եւ զկնի նորա, ի 140 թուին Սմբատ Բագրատունի Բիւրատեան Հայոց իշխան եղեւ ամս 20 ։

Եւ եկեալ ոստիկան ի Հայս Աբդլա անուն՝ կալաւ զիշխանն Հայոց, եւ խաղացոյց ի Դամասկոս ։ Ի սմանէ մարտիրոսացաւ սուրբն Դաւիթ ի Դուին քաղաքի ։ Եւ ի սոյն աւուր լինի կռիւն ի Վարդանակերտի . յորում բնաջինջ սպառեցաւ զօրն Իսմայէլի ։ Եւ Օկբայ՝ զօրագլուխ Տաճկաց վանի ի Կամսարականացն եւ գնայ գոյժ տալ ամիրապետին ։ Որոյ զայրացեալ՝ զօր բազում առաքէ ի Հայս հրդեհել, քանդել, կործանել զեկեղեցիս Աստուծոյ ի Հայս. իսկ կաթողիկոսն Հայոց Սահակ գերեալն յԱբդլայէ՝ կայր ի պատանդս ի Դամասկոս։ Լուեալ զսպառնալիսն Օկբայի խնդրէր հրաժեշտ երթալ առ նա թերեւս կարասցէ դարձուցանել զնա. եւ նորա հրամայեալ ։

Իսկ իբրեւ չոգաւ ի Խառան՝ հիւանդացաւ . եւ գրէ զվերջինս բանից իւրոց առ Օկբայ յուշ առնելով զհասարակաց մահն , եւ զտարտարոս դժոխոցն . դարձեալ եւ զօտարամահն լինել իւր . եւ հրամայէ զհրովարտակն դնել յաջոյ ձեռին իւրոյ, զի ինքն Օկբայ եկեալ առցէ ։ Իսկ Օկբայ իբրեւ լուաւ զմահ սրբոյ հայրապետին՝ հրամայէ պահել մինչեւ չգալն

Digitized by Google

քեր ։ Եւ իբրեւ եկն եւ ետես զայրն Աստուծոյ՝ ձեռն նմա շարժեալ ողջունէր տայամ աչէք ասելով։ Եւ նորա ազդմամբ սուրբ Հոգւոյն շարժեալ զձեռն ընդդէմ նորա յաղաչանս ։ Ընդ որ սարսեալ առնու զնամակն եւ ընթերցեալ՝ ասէ « այս խնդիրք քո կատարեալ է ա՛յրդ Աստուծոյ՝ » . և առաքեալ զմարմին նորա ի Հայս, եւ գիր խաղաղութեան առաքէ ի Հայս թողեալ զյանցանս նոցա (63) ։ Իսկ զկնի Տեառըն Սահակայ, ի 158 թուին յաջորդէ զաթոռն Եղիա ի գեղջէ Արճիշոյ, յԱղիովտէ . յեպիսկոպոսութենէ Բզնունեաց՝ ամս 13 ։ Սա հրամանաւ Աբդլմէլիքայ արար ըժողովն ի Պարտաւ . եւ ետ տանել զՆերսէս Բակուր՝ զկաթողիկոս Աղվանից առ ամիրապետն, զի ջանայր զԱղվանս քաղկեդոնիկ առնել ։

Եւ զկնի նորա Տէր Յովհաննէս փիլիսոփայն ի գաւառէն Տաշրաց, ի գեղջէն Օձնայ՝ ամս 11 ։ Սա արար ժողով ի Մանազկերտ քաղաք ի սահմանագլուխն Հարքայ ամենայն եպիսկոպոսօք Հայոց . ընդ որս էր եւ Գրիգորիս փիլիսոփայն՝ քոր եպիսկոպոս Արշարունեաց, եւ 6 եպիսկոպոս յԱսորւոց յակոբիկ տանէ՝ հրամանաւ պատրիարգին իւրեանց, յաւուրս Ամրատայ իշխանութեան, որքելով յաշխարհէս զքաղկեդոնականացն երկաբնակ խոստովանութիւն, եւ զաւանդութիւն որ խմորով եւ ջրով ապականէին զսուրբ խորհուրդն, եւ ձկամբ և ձիթով

եւ գինւով՝ զպահս քառասնորդացն եւ զայլ սուրբ կանոնեալս ։ որ յաւուրսն Եզրի մինչեւ ցայս մնա֊ցեալ էր յաշխարհէս Հայոց ի մասին Յունաց ։ Զայս ամենայն իբրեւ խմոր հին ի բաց ընկեցեալ՝ սահմա֊նեցին խառնավանութիւն հաւատոյ՝ մի բնութիւն մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ. եւ առանց խմորոյ եւ ջրոյ կատարել զսուրբ խորհուրդն, եւ զպահոց ա֊ւուրսն սրբութեամբ տանել ի գլուխ. այլ վասն կա֊րեաց հիւանդաց և մարմնասէր իշխանաց թողացու֊ցին զշարաթ եւ զկիւրակէ, ո՛չ ուխտի մանկանց ե֊կեղեցւոյ եւ ճգնաւորաց Քրիստոսի ։ Եւ ինքն Յով֊հաննէս էր յոյժ գեղեցիկ տեսլեամբ, լի ամենայն ա֊ռաքինութեամբ, ունէր զգեստ այծեայս, և ի վերայ պայծառերանգ նիւթով զգեստաւորեալ պճնազար֊դէր. եւ ոսկի մանր խարտեաւ աղացեալ՝ անոյշ իւ֊ղովք խառնեալ եւ փչեալ զծաղկեալ ալեօք մօր֊ուացն ։

Զոր տեսեալ ոստիկանին Վլթի՝ երթեալ պատ֊մեաց ի Բաղդատ ամիրապետին զմեծ վայելչութիւն Յովհաննու ։ Եւ նա տենչացեալ տեսլեան նորա կո֊չէ զնա ի դուռն արքունի, և հայցէր ըստ սովորական զարդուն պճնազարդիլ եւ երեւիլ նմա ։ Իսկ նորա զաւարտահասակ դիտակն իւր եւս առաւել փայ֊լուն եւ պազպաճուն զգեստաւորեալ, եւ զաղերեկ ծաղկեալ մօրուսն ոսկեփոշնմ կազմեալ՝ զոսկենկուռ

գաւազանն ի ձեռն առեալ մտանէր յարքունիսն ։

Ընդ որ հիացեալ ամիրապետն՝ մեծաւ պատւով հրամայէ նստել . եւ հարցանէր թէ ընդէ՞ր այդպէս պճնազարդիս զի Քրիստոս քո եւ աշակերտքն նորին զգծուծն եւ զչնչինն պատուիրեցին. եւ նա ասէ «Քրիստոս մեր թէպէտեւ զաստուածային զփառսն մարմնով ծածկեաց. սակայն ցոյցք նշանացն ահաւոր տեսողացն զնա ցուցանէին. եւ աշակերտքն զնոյն առնելով՝ նշանքն զտեսողսն ահացուցանէին ։ Իսկ զի ի մէնջ բարձաւ նշանաց ցոյցք նուազեցան, սակս այնր ահարկու զգեստուք զխակ տեսողսն ընդոստուցանեմք յերկիւղն Աստուծոյ, որպէս և դուք թագաւորքդ վասն ահաւոր երեւելոյ մարդկան, ծիրանաւիւ ոսկեճամուկ պճնազարդիք. այլ թէ յզգեստ իմ կամիս հայել՝ միայն ընդ միայն տե՛ս » ։ Եւ արտաքս տրոհեալ զամենայն՝ եցոյց նմա զխոշորագոյն քուրձըն ։ Ընդ որ զարմացեալ ամիրապետին՝ եօթն պատիկ պճնազարդէ զնա և մեծապատիւ գանձու առաքէ ի Հայս .

Իսկ յետ Սմբատայ եկաց իշխան Հայոց Աշոտ Բագրատունի՝ որդի Վասակայ ամս 15 . Զսա խաւարեցուցին ազգն Մամիկոնէից սակս մախանաց իշխանութեան յաւուրս Մրվանայ Ամիրալմումնոյ*։ Եւ յետ նորա Սմբատ՝ որդի նորա՝ ամս 22։ Իսկ ըստ հայրապետաց կարգին՝ զկնի Յովհաննիսի եկաց կա‿

Digitized by Google

Թողիկոս Տէր Դաւիթ ի գաւառէ Կոտայից, ի գեղջէ
Արամունեաց՝ ամս 13 ։ Եւ զկնի նորա ի 190 Թուին
Տէր Տրդատ ի գաւառէ Վանանդայ, յՈւթմսոյ գեղ֊
ջէ՝ ամս 23 ։ Եւ զկնի նորա Տէր Տրդատ ի Դասնա֊
ւորից՝ ամս 3 ։ Եւ ապա Տէր Սիոն ի Բաւօնից գեղ֊
ջէ՝ ամս 8 ։ Յաւուրս սորա եղեւ կոտորածն Թալնայ,
եւ սպանան ոգիք 700 . եւ գերեցան 1,200 ։ Եւ ըզ
կնի սորա յ221 Թուին Տէր Եսայի ի դաւառէն Նգայ,
ի գեղջէն Եղիպատրշոյ՝ ամս 13։ Սա էր միամօր որ֊
դի կնոջ այրւոյ, որ վասն աղքատութեան մուրայիկ
գոլով՝ ստնտիոյ մանկամբն յարեցաւ ի տուն կաթո֊
ղիկոսարանին . եւ ոչ մտեալ ընդ յարկաւ՝ խորշա֊
կաւ եւ ցրտով տառապեալ պաշտէր զդրունս եկե֊
ղեցւոյն ։ Զոր հարցեալ քահանայիցն թէ՝ զի՞ այդ֊
չափ տառապիս . եւ նա ասէ « ո՞չ գիտէք զի սակս
կաթողիկոսութեան սնուցանեմ զորդեակս իմ »։ Որ
եւ սնեալ ի նմին եկեղեցւոջ, լինի նախ եպիսկոպոս
Գողթան եւ ապա կաթողիկոս Հայոց ։ Եւ զկնի սո֊
րա Տէր Ստեփաննոս ի Դուին քաղաքէ՝ ամս 2 ։ Եւ
զկնի սորա ի 240 Թուին Տէր Յովաբ՝ ամս 6. որ էր ի
յՈստանէն ի կիւրապաղատին ապարանից։ Եւ ապա
Տէր Սողոմոն ի գիւղաքաղաքէն Գառնւոյ՝ ամ մի։
Եւ ապա Տէր Գէորգ յԱրագածոտոյ, ի գեղջէ Աշ֊
տարակայ՝ ամս 3։ Եւ ապա Տէր Յովսէփ, որ կարի֊
ճըն կոչիւր՝ ի գաւառէ Արագածոտոյ, ի գեղջէ

սուրբ Գրիգորի՝ ամս 11. եւ ապա Տէր Դաւիթ ի գա-ւառէ Մազազայ, ի գեղջէ Կակաղայ՝ ամս 25: Եւ ա-պա Տէր Յովհաննէս ի գաւառէ Կոտայից, ի գեղջէ յՈվայից՝ ամս 22: Ի սորա ժամանակս Մամունիկն (64) ամիրայ եկն ի Հայս: Իսկ ըստ ի՛շխանաց կար-գին զկնի Սմբատայ՝ որդւոյ Աշոտոյ Աշոտ՝ որդի նո-րա, որ մսակերն կոչիւր՝ ամս 20: Սա զանձագին արար զգաւառն Արշարունեաց յազգէն Կամսարա-կանաց. եւ ղարքունիսն ի Կոգովտէ յԱրշարունիս փոխեաց: Եւ զկնի սորա Սմբատ՝ որդի նորին, որ Ապլաբասն կոչեցաւ՝ ամս 30: Սա ի մանկութեան պատանդ ի Սամառայ ի դրան արքունեացն յաւուրս Ռաշտին Հարոնոյ. եւ ապա արձակեալ յ275 թը-ւին, եկն ի Հայս եւ շինեաց ձեռակերտ մի յԱրշա-րունեաց գաւառին եւ անուանեաց Ագրձկոյս: Ի սորա աւուրս յ290 թուին Խալթիպն Եգիտ Հայոց ամիրայ եկն, և էանց բազմութեամբ ի Վիրս. և մե-ռաւ ի Ջաւախս, ի գիւղն որ կոչի Խողարեր:

Յայսմ ժամանակի, ի հայրապետութեան Տեառն Յովհաննիսի եւ յ300 թուին Հայոց ոստիկան ոմն ա-ռաքի յամիրապետէն Ջափրայ Ապուսէթ անուն: Եւ եկեալ ի Տարօն եւ կալեալ զիշխանն Բագարատ առաքէ առ Ջափր: Իսկ բնակիչք Տորոս լերինն ի մի վայր ժողովեալ. եւ տարմաբար յարձակեալ ըս-պանին զոստիկանն եւ զզօրս նորա: Եւ Ռայեալքն

Digitized by Google

երթեալ գոյժ տային Ջաւրայ ։ Եւ նա մնացեալ առիւծաբար գազանութեամբ. եւ զօրս անթիւս գումարեալ՝ տայ ի ձեռն ընդոծնի միոյ Բուղայ անուն, եւ առաքէ ի Հայս. հրամայէ նմա զիշխանս աշխարհին առ ինքն ածել. եւ զզօրս նոցա կոտորել . եւ եթէ ոք ի պաշտօն Մահմետի դարձցի՝ պատուել եւ զկնի իւր ածել։ Որոյ եկեալ ի Տարօն՝ կալաւ զերեսին որդին Բագարատայ. եւ կոտորեաց զԽութացին առհասարակ ի վերայ լերինն որ Վաշգինակ ասի ։ Եւ յառաջ խաղացեալ կալաւ զամենայն իշխանսն Հայոց, զիշխանն Արծրունեաց Աշոտ՝ զհայր Դերենկին և զսպարապետն Հայոց Սմբատ՝ զհայր Թադաւորին Աշոտոյ, և զիշխան Սիւնեաց Վասակ, ընդ Կարինն՝ Գարդմանայ իշխան, և զիշխանն Խաչենոյ Ատրներսէհ, և զԵսայի՝ Աղվանից իշխան, և զիշխանն Սևորդեաց զՍտեփաննոս որում կոնն կոչէին, որ եւ պսակեցաւ ի Քրիստոսէ վկայութեամբ ի դըրան արքունի ի քաղաքին Սամարայ ։ Զսոսա զամենեսեան եւ զայլս բազում եւս երկաթի կապանօք խաղացոյց ի Սամարայ . եւ գերեաց զաշխարհս ամենայն ։ Նաեւ ձեռն արկ յեկեղեցի՝ դարձուցանել ի մոլորութիւնս օրինաց իւրեանց. և ընտրեաց զդեղեցիկսն եւ զնորահասակսն եւ արկ ի խոշտանգանս բանտից ուրանալ զՔրիստոս ։

Իսկ նոցա քաջապէս համբերեալ նախատանաց և

չարչարանաց, գելարանաց եւ հարուածոց. եւ արհամարհեալ զվիշտս՝ համբերելին բազում ճգանց, եւ եկին ի մահ խնդութեամբ ։ Ընդ որ զայրացեալ բռնաւորն հրամայէր զամենեսեան սատակել, որք կատարեալք քաջութեամբ՝ պսակեցան ի Քրիստոսէ ։ Էին ի սոցանէ արք եօթն, որոց գլխաւորին անուն Ատոմ կոչիւր, որ էր յԱղբակ գաւառէ, յՌսփրան գեղջէ . եւ վասն զի յոյժ զուարթատեսակ եւ քաջք էին ի մարտս, զնոսա ոչ սպանին ընդ այլսն . այլ ջանային դարձուցանել յուրացութիւն, եւ բազում գանձս ոսկւոյ եւ արծաթոյ մատուցեալ՝ խոստանային գիւղս եւ գերդաստանս յարքունուստ ։ Իսկ քաջ նահատակքն առաւել պայծառանային ի Քրիստոս խոստովանութեամբ . վասն որոյ սաստկապէս զայրացեալ բռնաւորն՝ դառնապէս տանջանօք կտտէր. զոր ո՛չ լեզու բաւէ պատմել ։

Սակայն յոյսն աւետեաց եւ սէրն Քրիստոսի եւ ուրախութիւն վկայութեան թեթեւացուցանէին զանհընարին վիշտսն. ընդ որ զայրացեալ բռնաւորն՝ հրամայեաց խաչել զնոսա ։ Իսկ սուրբն Ատոմ պրկեալ ի փայտին՝ քաջալերէր զընկերսն ասելով « մի՛ զարհուրիք եղբարք՝ զի թէպէտեւ չարչարիմք, հաղորդութիւն ունիմք ընդ Աստուծոյ կենդանւոյ » . և հայեցեալ ընդ յերկինս ասէ « գոհանամ զքէն Քրիստոս՝ յոյս իմ, զի ուխտաւոր գոլով իմ տօնիս այսո֊

րիկ սրբոյն Գէորգեայ՝ նոխազս և զաւրինս ի սմա զենուլ վասն փառաց քոյ ․ արդ՝ զիս ինքն փոխանակ զոհի մատուցանեմ քեզ բոլորապտուղ ․ ընկալ Տէր՝ եւ խառնեա՛ զմեզ ի Թիւս սրբոց քոց » ։ Եւ այսպէս յաղթեալ ամենայնի աւանդեցին զհոգիս իւրեանց, և պսակեցան ի Քրիստոսէ յ302 Թուին Հայոց աւելի քան զ150 այր ․ որոց անուանքն գրեալէն ի դպրութեան կենաց ։ Եւ հայրապետն Յովհաննէս սահմանեաց տօն զօր յիշատակի նոցա, տարեւորական պատուով ի27 մեհեկանի ամսոյ ի փառս ամենակալին Աստուծոյ ։

Եւ նոյնժամայն խաղայ ի վերայ Տփղեաց ․ եւ զՍահակ՝ զորդին Իսմայէլի ի մայտ հանէ ․ և անցեալ ի Պարտաւ՝ սրով կատարէ զՄոկաթլ վանանդացի, որ վկայեաց բարի խոստովանութեամբ հաւատովն որ ի Քրիստոս ։ Իսկ յետ ըլլոյ 25 ամին հայրապետութեան Յովհաննիսի, ի 302 Թուին փոխի յաշխարհէս ։

Եւ սպարապետն Սմբատ հրամայէ ժողովել եպիսկոպոսաց և ձեռնադրել կաթողիկոս զԶաքարիա ի գաւառէ Կոտայից, ի գեղջէ Ձագայ ․ որ եկաց ամս 22 ։ Սա յառաջքան զհայրապետութիւն ոչ ինչ աշտիճան ընկալեալ երիցութեան կամ սարկաւագութեան ․ այլ յանարատ ի կեանս կեցեալ՝ ի միում աւուր բոլոր աշտիճանացն եհաս պատուոյ ։ Եւ Սմբատ

սպարապետն գնայ ընդ Բուղայի առ ամիրապետն Ջափր. եւ լինի սպարապետ Հայոց օրհնեալն Աշոտ՝ որդի Սմբատայ, որ թագաւորեաց Հայոց յետոյ ։ Բայց իշխանքն Հայոց որք գերեցան ի Բուղայէ՝ յետ ամաց ինչ դարձան յիւրաքանչիւր աշխարհս. միայն սպարապետն Սմբատ եւ Ստեփաննոս կոնն, որք վասն Քրիստոսի խոստովանութեան կատարեցան ի Սամառայ ։ Իսկ յ311 թուին Հայոց Նստաւ ամիրայլմումնին Ահմատ. եւ տայ զերկիրս Հայոց Ալեայ՝ որդւոյ Ցահէի ։ Սա կացուցանէ իշխանաց իշխան զԱշոտ՝ որդի Սմբատայ, որ եկաց իշխանաց իշխան ամս 27 մինչեւ ց336 թուին. եւ ապա թագաւորեաց ։

Ի սորա աւուրս, յ312 թուին ի քառասներորդս պահոց ի փոքրիկ շաբաթուն եղեւ շարժումն ահագին. եւ զբազումս կոտորեաց և զգեղեցիկ շինուածըս տապալեաց. եւ տեւեաց մինչեւ ի ժամանակս երից ամսոց ։

Եւ յայսմ ամի Շահապ՝ որդի Սևադայի ամբոխասաստ զօրու դայ յերկիրս Հայոց աւերել, գերել զերկիրս կամելով. եւ եկեալ յԱրշարունիս գաւառ իջանէ յեզերս Երասխայ ըստ հարաւոյ կուսէ ի տեղին, որ այժմ ասի քառասունք ։ Իսկ մանուկն Աբաս՝ սպարապետն Հայոց, յուսալով յԱստուած, ելեալ ի Կաղզուան աւանէ 40,000 արամբք ամենայն

Digitized by Google

Հայոց զօրուն քաջօք և մրցողօք՝ զայ, հասանէ ի վերայ նոցա. զբոլոր բանակն ցիր եւ ցան վայրացն ընկեցեալ՝ սրախողխող եւ գետավէժ զամենեսեան առնելով: Սակս որոյ և անուն տեղւոյն ըստ Թուոյ մանկանց Սերաստիոյ մինչեւ ցայսօր կոչի Քառասունք: Իսկ Շահապայ 26 արամբք մազապուր պրծեալ՝ անցեալ գնայր ամօթալից: Եւ զկնի այսորիկ՝ յ324 Թուին վախճանի Տէր Զաքարիա: Եւ նստի կաթողիկոս Տէր Գէորգ մեծաշուք պատուով յաւուրս տօնի Թլպատութեան Տեառն: Եւ ի նոյն ամի մահն ահագին համաշխարհական: Սա էր ի գիւղաքաղաքէն Գառնւոյ, որ կալաւ զաթոռ հայրապետութեան ամս 12: Եւ յ12ան ամի սորա Թագաւորեաց Աշոտ: Այլ մեր ըստ օրինի ուղեւորացն արարեալ, որք միանգամայն ոչ կարեն բառնալ զոր կամին՝ տկարութեան ուժոյն զանդրադարձութիւնն արարեալ յաւելուած: Այսպէս եւ ի մնացեալսն ի բանէս կրկին դարձցուք բերեալ զկարգ Թագաւորացն Պարսից և զամիրալմումնիսն Տաճկաց, եւ ապա զկայսերս Յունաց. զի ընդ նմա համեմատեսցի վախճան բանիս:

Digitized by Google

Գ. — Թագաւորք Պարսից Սասանականք. անուանք և ժամանակք նոցին ։

Արտաշիր՝ ամս 40 (65) Շապուհ՝ ամս 23 . Ներսեհ՝ ամս 14 (66). Որմիզդ՝ ամս 3. Շապուհ (Բ)՝ ամս 58 . Արտաշիր՝ ամս 3 . Վռամ որ Կրման՝ ամս 11 (67) . Յազկերտ՝ ամս 20 . Վռամ՝ ամս 22 . Յազկերտ Ջախջախ՝ ամս 19 . Պերոզ՝ ամս 27 . Վաղարշ՝ ամս 4 . Կաւատ՝ ամս 11 . Ջամասպ՝ ամս 4 . Կաւատ՝ ամս 31 . Խոսրով որ մկրտեցաւ՝ ամս 48 ։ Սա ի ժամ մահուան իւրոյ ընկալաւ զերկնային շնորհս, հաւատաց ի Քրիստոս եւ մկրտեցաւ յԵրրորդութիւն սուրբ . եւ ի սենեկի իւրում ետ պատարագ մատուցանել և հաղորդեցաւ մարմնոյ և արեան Տեառն . Որմիզդ՝ ամս 12 ։ Ի սորա ժամանակս էր Վահրամ ոմն Մեհևանդ՝ իշխան արեւելից կողման աշխարհին Պարսից, որ հարկանէր քաջութեամբ զզօրսն Թետալաց, եւ բռնութեամբ ունէր զԲահղ եւ զամենայն աշխարհն Քուշանաց մինչեւ յայնկոյս գետոյն մեծի որ կոչի Վեհռոտ, եւ մինչեւ ցտեղին որ կոչի Գասրուն ։ Այս Վահրամ պատերազմեալ ընդ արքային Մազքթաց՝ եհար զբազմութիւն զօրացն և սպան զԹագաւորն և յափշտակեաց զգանձըս Թագաւորութեան . եւ սուղ ինչ աւարամասն

առաքեալ ի մեծամեծ ընչիցն Թագաւորին Որմզդի. եւ զայլսն զօրացն բաշխեաց ։

Իսկ Թագաւորն առեալ զայն ասէ յասմամբ « ընթրիքն առաւել մեծագոյն, և զնշանն ի պատառոյս ծանեայ · յայնչափ մեծամեծ գանձուց զայս միա՞յն բերիք յաւարքունիս » ։ Եւ հրամայեաց փշտիպանացն երթալ ժողովել զգանձսն ի զօրացն ։ Ընդ որ զայրացեալ զօրացն սպանին զփշտիպանսն, և Թագաւորեցուցին զՎահրամ. և միաբանութեամբ դիմեցին յԱստրեստանն սպանանել զՈրմիզդ. զոր լուեալ Որմզդի փախչել կամելով, և անցեալ ընդ գետն Դկլաթ ընդ զոմն ի Վեհկաւատ։ Այլ խորհուրդ արարեալ արանցն և համահարզացն և փշտիպանացն՝ սպանին զՈրմիզդ. և նստուցին Թագաւոր զԽոսրով՝ որդի նորին ի վերայ աշխարհին Պարսից։ Եւ ոչ յետ բազում աւուրց Վահրամ ամենայն զօրօքն եկն, եհաս մութանակի իբրեւ զխոյանալ արծուեաց . իսկ Խոսրով խուրայօքն փախստեայ անց ընդ գետն մեծ Դըկլաթ . եւ Վահրամ հասեալ էառ զտունն եւ զգանձսն արքունի, եւ նստաւ ի գահոյս Թագաւորին (68) …. ։

Ապստամբեցին զօրք նորա ի Թիրակ, եւ կացուցին իւրեանց Թագաւոր զՓոկաս . եւ եկեալ ի Կոստանդնուպօլիս սպանին զՄօրիկ եւ զորդիս նորա ։ Զոր լուեալ Խոսրովու՝ առ զբազմութիւն զօրաց իւրոց եւ ել ի կողմանս արեւմտից. եւ առ նախ՝ ըզ

Digitized by Google

Դուրայ քաղաք. եւ ապա զԽոռեմ զօրավար որ Ռազմանն անուանի՝ զօրօք առաքէ ընդ Ասորիս, եւ զԱշդատ՝ ընդ սահմանս Հայոց։ Որոյ եկեալ պատերազմեցաւ ընդ զօրսն Յունաց, որ ի Դուռ եւ ի յՈրդրու և փախստեայ տանի մինչեւ ի Սաղալայ, եւ առնու զքաղաքն Կարնոյ և զերէ զկաթողիկոսն Յովհան ամենայն սպասուք կաթողիկոսարանին. և ամենայն բնակչօքն քաղաքին տանի յԱհմատան։ Իսկ Խոռեմ անցեալ ընդ Ասորիս՝ հնազանդեցոյց զԱմիթ, զՈւռհայ եւ զԱնտիոք։ Եւ Շահենայ՝ զօրավարի Պարսից, առեալ զքաղաքն Կեսարիա՝ եկաց ի նմա տարի մի։

Եւ Խոռեմայ անցեալ ի Պիսիդոն՝ առնու զՏարսոն քաղաք. եւ պաշարեալ զԵրուսաղէմ աւուրս 19, փորեաց զհիմն քաղաքին եւ առ զնա. եւ այրեցին զնա հրով եւ սատակեցին սրով 57,000, և գերեցին 35,000. և զԶաքարիա հայրապետն եւ զսուրբ խաչըն փրկչական ամենայն սպասուքն ոսկւով եւ արծաթով տարան ի դուռն արքունի։ Իսկ Թագաւորն զկայանաւորսն հրամայեաց ի քաղաքն դարձուցանել եւ շինել զքաղաքն և հալածել զՀրէայսն. եւ կացուցանել երիցապետ քաղաքին զՄոգեստոս որ ի Հայս Թուղթ գրեաց։

Եւ յամի 29 Թագաւորութեան Խոսրովու քակեաց Կոմիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմէի զշինեալն ի

սրբոյն Սահակայ . եւ եգիտ անդ զմարմին սրբոյն Հռիփսիմեի ինն թիզ եւ չորս մատն՝ կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի և սրբոյն Սահակայ. և իւրով ևս մատանեաւ կնքեալ՝ շինեաց զեկեղեցին. եւ ի նոյն տեղին եդ զնշխարսն : Եւ զսուրբ կաթողիկէին փայտայարկսն վերացուցեալ՝ քարայարկ շինեաց. եւ էր Յովհան վանաց երէց :

Իսկ Խոռեմ՝ զօրավարն Պարսից, որ գերեաց զԵրուսաղէմ, ամենայն զօրօքն ի Քաղկեդոն հասանէր. և մարտուցեալ նաւուք ընդ Կոստանդնուպօլիս, ի միում աւուր մեռանին ի Պարսից զօրացն արք 4,000 : Եւ ապա Հերակլէս թագաւորն զԿոստանդին՝ զորդի իւր թագաւորեցուցեալ ի Կոստանդնուպօլիս . ինքն եւ ի Կեսարիա ժողովէր զամենայն զօրս իւր 120,000 . եւ դիմեաց ի վերայ արքային Պարսից : Եւ եկն ի Կարնոյ քաղաք . եւ հասեալ ի Դուին աւերէ զնա, եւ զՆախճիւան եւ զԳանձակ եւ զՀեղակ ի հիմանց բրէ . կործանէ եւ զբագինս հրատին մեծի որում Վնասպն կոչէին : Յաւարի առեալ զաշխարհն Պարսից դառնայ ընդ Մարս. գայ, հասանէ ի Փայտակարան յաշխարհն Կասպից, բանակի ի Տիգրանակերտ աւանի : Եւ զօրավարքն Պարսից Շահր-Վարազ եւ Շահէն երկու բանակօք յառաջոյ եւ զկնի հասանեն Հերակլէսի: Եւ դարձաւ Հերակլէս ի թիկունս կոյս, հարկանէ զՇահէն 30,000-

7.

օքն ։ Եւ ինքն ընդ Ծղուկս ի Նախճիվան թափի․ և անցեալ ընդ գետն Երասխ յաւանն Վրնջունիս՝ գընաց ի Բագրեւանդ․ եւ անցեալ ընդ Ապահունիս՝ բանակի ի գիւղն որ կոչի Խարճառք ։ Եւ Շահր-Վարազ այրընտիր եղեալ՝ վեց հազարաւ նստի յԱրճէշ գաւառն գործեալ Հերակլէսի։ Եւ հասանէ ի վերայ նոցա ի գիշերի, հուրբ վառեալ զքաղաքն․ եւ զելեալսն ի նմանէ սրով սատակեաց․ և առեալ զօրն ամենայն գնաց ընդ Կեսարիա յԱմասիա հանգուցանել զզօրս իւր ։

Եւ դարձեալ դառնայ զօրօքն ի Հայս, անցանէ ի Շիրակ, ընդ Կոգովիտ ճանապարհ կալեալ ի Հեր եւ Զարեւանդ գաւառ, դէպ ուղիղ ի Տիզբոն (69) ի վերայ Խոսրովու․ եւ անցեալ յայնկոյս լերինն Վարասպայ յերկիրն Ասորեստանեաց ։ Եւ անցեալ ընդ արեւմուտս գնայ ի Նինուէ ։ Եւ Հերակլէս սաստիկ զօրութեամբ դարձաւ ի վերայ նոցա․ և զօրքն Պարսից ոչ գիտացին զդառնալն Հերակլէսի զի բալունէր զերեսս դաշտին, մինչեւ երթեալ խառնեցան ընդ միմեանս ։ Եւ օգնեաց Տէր Հերակլէսի յաւուր յայնմիկ․ եւ պարտեցան զօրքն Պարսից առաջի նորա, սպանաւ եւ զօրավարն նոցա ․ եւ ապաստանս ախռեալ յաւարի առեալ զաշխարհն Պարսից ։

Եւ ինքն կայսրն հասանէ ի դուռն Տիզբոն քաղաքի․ եւ այրէ շուրջ զքաղաքաւն զամենայն թագա-

ւորական ապարանս . եւ դառնայ յԱտրպատական։ Յայնժամ զօրն Պարսից եւ նախարարք Թագաւորեցուցին զԿաւատ՝ որդի Խոսրովու, եւ սպանին զԽոսրով։ Եւ Կաւատ առաքեաց հրեշտակս պատարագօք առ կայսրն ի հաշտութիւն . և նա առաքեաց նոյնպէս. եւ խաղաղութիւն արարին ընդ միմեանս. եւ սահման նոյն հաստատեցաւ, (որ) ի մէջ Մորկայ և Խոսրովու։ Իսկ Կաւատ կեցեալ ամս երկու՝ վախճանի. և Թագաւորէ Արտաշիր՝ որդի նորա, մանուկ տղայ։ Իսկ կայսրն Հերակլէս գրէ առ Խոռեմ զօրավարն Պարսից, որ էր ի կողմանս Աղեքսանդրի. եւ կոչէ առ ինքն. եւ Թագաւորեցուցանէ Պարսից. եւ խնդրէ ի նմանէ զխաչն փրկչական, եւ առաքէ վկնի նորա այս հաւատարիմ սակաւ զօրօք ։ Եւ եկեալ Խոռեմայ սպան զմանուկն Արտաշիր ։ Եւ խնդիր արարեալ փրկչական խաչին՝ առաքեաց առ Հերակլէս. և նորա առեալ տարաւ յԵրուսաղէմ։

Աստանօր դադարէ Թագաւորութիւն Պարսից յազգէն Սասանայ սկսեալ յերրորդ ամի Փիլիպպոսի՝ Թագաւորի Հռոմայ, եւ դադարեալ ի 18 ամի Հերակլէսի յ77 Թուին, կալեալ ընդ ամենայն զԹագաւորութիւն Պարսից ազգին Սասանեան ամս 386 ։

Յետոյ Թագաւորեցին մի մի ամ բազում պատանիք , այլ եւ աղջկունք ամսականօք, որ ոչ իսկ են արժանի յիշատակի. բայց անուանք նոցա են այսո-

Digitized by Google

քին ։ Յետ Խոռեմայ թագաւորէ Բորն՝ դուստր Խոսրովու ։ Եւ ապա Յազկերտ՝ որդի Կավատայ թոռն Խոսրովու, որ թագաւորէ ի Տիզբոն .

—ം—

Դ.— Ամիր-ալ-մումնիք Տաճկաց. և որ ինչ յառուրս նոցա գործեցաւ ։

Այլ դոյզն ինչ յառաջ քան զմահն Խոսրովու յութերորդ ամի Հերակլեսի կայսեր, և ի 68 թուին Հայոց երեւեցաւ Մահմետ ի չքաստանէ՝ որդի Աբդլայի՝ մարգարէ Տաճկաց ։ Յայնժամ Հրէայքն ապստամբեալ էին ի Յունաց, եւ ամրացեալ ի քաղաքն Եդեսիա ։ Յորժամ ոչ կարացին զդէմ ունել զօրացն Յունաց՝ ելեալ գնացին ի Տաճկաստան առ որդին Իսմայէլի 12,000 մարդ. եւ ծանուցանեն նոցա զհարազատութիւն իւրեանց, և կոչեն յօգնականութիւն։ Եւ զի խօսեցեալէր Մահմետի առ նոսա, եթէ ձեզ խոստացեալէ Աստուած տալ զերկիրն, եւ ոչ ոք կարէ կալ ընդդէմ ձեր պատերազմաւ , ժողովեցան որդիքն Իսրայէլի յԵւիլայ մինչեւ ցՍուր եւ յանդիման Եգիպտոսի ։ Եւ գնացին յանապատէն Փառանու 12ան ցեղ ըստ ցեղի տանց նահապետութեան իւրեանց ։ Եւ հասեալ յՌաբովթ Մովաբու ի սահ-

մանս Ռուբենի պատերազմեցան ընդ Թէոդորի՝ եղբօր Հերակլէսի եւ ի փախուստ դարձուցին ։ Եւ դարձեալ այլ զօր կազմեաց կայսրն Հերակլէս 70,000. եւ առաքեաց ընդդէմ Նոցա։ Եւ հասեալ ի Յորդանան՝ անցին ի յԱրաբիա եւ հետիոտս գնացեալ ճակատեցան ընդ բանակին Իսմայէլի. եւ պարտեալ ի Նոցանէ ի փախուստ դարձան. եւ Նոքա անցեալ ընդ Յորդանան՝ բանակեցան յԵրիքով ։ Յայնժամ զարհուրեալ ամենայն Երուսաղէմայքն՝ զսուրբ խաչն ամենայն սպասուք եկեղեցւոյն նաւուք ի Կոստանդնուպօլիս յուղարկեցին ։

Իսկ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրոյ մեռանի ի մետասաներորդ ամի Հերակլէսի ։ Եւ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Աբուբաքր, Օթման եւ Ամր՝ ամս 38։ Եւ իբրեւ թագաւորեաց Կոստանդին՝ որդի Հերակլէսի, տիրեցին Տաճիկք Հրէաստանի եւ Ասորեստանի. եւ բաժանեցին զզօրս իւրեանց յերիս մասունս , մասն մի յԵգիպտոս, որ երթեալ կալաւ մինչեւ յԱղեքսանդրիա. եւ մասն մի ընդ հիւսիսոյ կողմն ընդդէմ թագաւորութեան Յունաց , եւ կալաւ ի վերջնոյ ծովէն մինչեւ յեզր գետոյն մեծի Եփրատայ, եւ յայնմ կողմանէ գետոյն զՈւռհայ եւ զամենայն քաղաքս Միջագետաց . եւ մասն մի յարեւելս, որք երթեալ ի Տիզբոն ի վերայ թագաւորութեան Պարսից, հարին եւ զզօրս Նոցա և սպա֊

Digitized by Google

նին զթագաւորն նոցա զՈրմիզդ (70) որ էր թոռն Խոսրովու . եւ աւարեալ զՊարսս՝ զգանձն արքունի հասուցին յաշխարհն իւրեանց ։

Եւ մեծ մասն զօրուն ապստամբեալ յաւարի առին զՄարս, զԳողթն, զՆախճիվան ։ Եւ գունդ մի ապստամբեալ ընդ գաւառն Արտազ ի վերայ զօրավարին Յունաց որում անունն էր Պաւլոս, եւ հարկանէին զնա . եւ առին յաւարի զբանակն նոցա, և գնացին յաշխարհն իւրեանց։ Եւ եղեւ այս ի 22 ամի Ապուրաքրայ, Օթմանայ եւ Ամրայ՝ իշխանաց Իսմայէլի։ Եւ դադարեալ ամս երիս. ապա ի 26 ամի նոցին իշխանութեան եւ յերրորդն Կոստանդնի՝ թոռին Հերակլէսի ել զօրն Իսմայէլի յԱսորեստանէ ընդ հանապարհ Ձորոյ յերկիրն Տարօնոյ ընդ Բզնունիս, ընդ Բերկրոյ ձորն յԱյրարատ թափեցան ։ Եւ առին զԴուինն քաղաք, և զգտեալ արսն ի նմա կոտորեցին. եւ զկանայս եւ զմանկունս ի գերութիւն վարեցին ոգիս 35,000, որ օր 20 էր տրէի ամսոյ ի կութըս այգեստանի ։

Իսկ իշխանն Հայոց Թէոդորոս՝ Ռշտունեաց տէր, որ շինեաց զԱխթամար կղզին, պատերազմեցաւ ընդ նոսա ի Կոգովիտ . եւ ոչ կարաց յաղթել ։ Եւ եղեւ այս յամս Եզրի կաթողիկոսի ։

Արդ՝ իբրեւ ետես արքայն Իսմայէլի, եթէ բարձաւ թագաւորութիւնն Պարսից, հրաման ետ ամե-

Digitized by Google

նայն զօրաց իւրոց ունել զգործ պատերազմի ընդ Հոռոմոց Թագաւորութեան զի առցեն զԿոստանդնուպօլիս եւ բարձցեն զայն եւս Թագաւորութիւն ։ Եւ գրեաց Թուղթ նախատանաց առ Թագաւորն, յորում էր եւ այս բան « եթէ Քրիստոսն քո որ զանձն ի Հրէից ոչ ապրեցոյց. զքեզ ի ձեռաց իմոց զի՞արդ կարէ ապրեցուցանել » ։ Եւ ժողովեցան ամենայն զօրն որ ի կողմանն արեւելից, ի Պարսս եւ ի Խուժաստան եւ ի կողմանէն Հնդկաց եւ յԱսորեստանէ եւ յԵգիպտացւոց կողմանէն առ Մաւիա՝ իշխան զօրուն, որ նստէր ի Դամասկոս ։ Եւ կազմեցին նաւս պատերազմականս յԱղեքսանդրիա եւ յամենայն քաղաքս ծովեզերեայս ։ եւ լցին զինուք եւ մեքենայիւք զնաւսն՝ 300 նաւ մեծ. և յամենայն նաւի 1,000 այր. եւ 5,000 նաւ փոքր, եւ յամենայն նաւի 100 այր. եւ արձակեաց զնոսա ընդ ծով ։ Եւ ինքն առեալ զզօրս իւր գնաց ընդ ցամաք ի Քաղկեդոն ։ Եւ զօրն Յունաց մտին ի Կոստանդնուպօլիս պահապան քաղաքին յամի երեքտասանն Կոստանդնի ։

Եւ զօրն Իսմայէլի յորժամ եհաս ի Քաղկեդոն, առաքեն զԹուղթն Թագաւորին առ կայսրն Կոստանդին ։ Եւ չառ արքայ զԹուղթն, եւ եմուտ ի տունն Աստուծոյ, եւ անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց եւ ասէ « տե՛ս Տէր՝ » . եւ զգեցաւ քուրձ և նստաւ

Digitized by Google

ի վերայ մոխրոյ, եւ քարոզեաց պահս ։ Եւ հրամայեաց իշխան Իսմայէլի կարգել զնաւսն ճակատս ի վերայ ծովուն. եւ դիմեցին ի քաղաքն ։ Եւ ակնարկեաց Տէր յերկնից սաստիկ հողմոյ բռնութեամբ. և դղրդեցաւ ծովն ի ներքուստ անդնդոց ի վեր, եւ կորոյս զամենայն նաւսն հանդերձ զօրօքն . եւ ոչ մնաց ի նոցանէ եւ ոչ մի . զի աւուրս 6 ծփեալ ծածանէր ծովն ։ Իսկ զօրն որ ի Քաղկեդոն էր՝ ի գիշերի փախուցեալ գնացին ի տեղիս իւրեանց ։

Եւ դարձեալ յ36 ամի իշխանութեան Ապուբաքրայ, Օթմանայ եւ Ամրայ յարձակեցան զօրք նոցա յաշխարհս Հայոց. և յերիս յառաջս բաժանեցան՝ ի Վասպուրական և ի Տարօն։ Եւ մի առաջն հասեալ ի Կոգովիտ՝ առին ի գիշերի զբերդն Արծափ . եւ այն օր յանհոգս եղեալ՝ ղազրալի պղծութեամբ կային։

Յորոյ վերայ եհաս իշխանն Թէոդորոս 600 արամբք, եւ զամենեսեան ի սուր սուսերի մաշեաց, որք էին 3,000. և զգերեալսն դարձոյց, և զկապուտսն յաւարի էառ։ Եւ մեռան Ապուբաքր և Օթման ։ Եւ յետ նոցա ունի զիշխանութիւն Մաւիա ամս 19։ Ի սորա առաջի ամին՝ ի 25 Կոստանդնի իշխանն Սմբատ Բագրատունի եւ զօրավարն Յունաց հրամանաւ Կոստանդնի երթեալ պատերազմեցան ընդ նոսա, անցեալ ընդ զոմն Եփրատայ . եւ պարտեալ ի փախուստ դարձան ։ Եւ ապա գրեն հրովարտակ

ի Հայս հարկել նոյա . եւ յանձն առին իշխանքն նախարարօքն եւ կաթողիկոսն Ներսէս 500 դահեկան յամենայն ամի հատուցանել . եւ Մաւիա զԳրիգոր իշխան հաստատեաց Հայոց եւ Վրաց . եւ ինքն մեռաւ ։ Եւ յետ Մաւիայ որդի իւր եկաց իշխան Տաճկաց ամս 2 ։

Եւ յետ նորա Աբդլմէլիք՝ որդի Մրվանայ ամս 21։ Իսկ Գրիգոր՝ իշխան Հայոց խաղաղացոյց զաշխարհս Հայոց եւ շինեաց զեկեղեցին որ յԱրուճ . եւ մեռաւ ի հիւսիսային ազգացն ։ Եւ յաջորդէ զիշխանութիւնն Աշոտ պատրիկ՝ այր երեւելի, ուսումնասէր եւ լի երկիւղիւն Աստուծոյ, որ շինեաց զեկեղեցին Դարունից. և զկենդանագրեալ պատկեր մարդեղութեան Քրիստոսի ածէր ի միջոյն արեւու մեծաքանչ զօրութեամբ եւ հանգուցանէր ի նմա. յորոյ զեկեղեցին անուանեաց յանուն ։ Ի յառաջնումն ամին սորա երեւեցաւ աստղն վարսաւոր, զճաճանչ նշոյլիցն սիւնաձեւ փողփողէր ի յետոյս ինքեան . եւ եղեւ նշան սովոյ, սրոյ եւ մեծի սասանման ։ Իսկ յետ 16 ամի իշխանութեան իւրոյ Աբդլմէլիք հրամայեաց զօրաց իւրոց ի ձեռն զօրագլխին Մահմետի եղանել յաշխարհս Հայոց ։ Որոց եկեալ եւ տեսեալ զուխտ սրբոյն Գրիգորի պայծառ զարդուք եւ երեւելի սպասուք՝ նիւթեն չարիս ի վերայ նորա . եւ երթեալ գունդ մի անօրինաց օթեւանել ի յարկս նորա . եւ

ի գիշերին խեղդեալ ծառայ մի զինքեանց, և ընկե֊ցեալ ի խորափիտ մի, եւ ընդ լուսանալն յոյզ արա֊րեալ գտին զծառայն ։ Եւ ապա հրամանաւ Մահմե֊տի ծայրակտուր արարեալ զկլոճաւորս վանիցն եւ զփայտէ կախեցին աւելի քան զ40 մարդ. եւ կուարք վարեցին զսրբութեան սպասս եկեղեցւոյն ։

Իսկ Մահմետոն գնացեալ յԱսորիս՝ իշխան յիւրոյն կացուցանէ ի Հայս, որ կամեցաւ բառնալ զազատա֊գունդն Հայոց. եւ յայտնեցաւ նենգութիւնն Սմբա֊տայ Բագրատունւոյ ։ Եւ կոչէր առ ինքն զՍմբատ՝ որդի Աշոտոյ իշխանի, և զՎարդ՝ որդի Թէոդորոսի իշխանի, եւ զեղբայր իւր զԱշոտ. եւ կամեցան գնալ յաշխարհն Ցունաց ։ Որոց հետամուտ եղեն զօրքն Իսմայելի արք 5,000, եւ հասանեն ի Վարդանա֊կերտ աւանի. և զօրքն Հայոց 2,000 ։ Եւ պատերազ֊մեալ յառաւօտուն՝ պարտեցին զԻսմայէլացիսն, եւ սրոյ ճարակ տային . զի սառուցեալ էին զցայգն ի բացեայ օթագայեալք, եւ որք փախեան՝ ի վերայ սառին ելեալ ընկղմեցան ի գետն Երասխ ։ Իսկ Սմբատ ձիս տաճիկս եւ ունչս դիականցն առաքէ առ կայսրն Ցունաց . եւ ի նմանէ զպատիւ կիւրապա֊ղատութեան ընկալեալ՝ գնայ ի Տայս յամուրն որում Թուխարան կոչեն ։

Եւ իբրեւ լուաւ Արդըլմէլիք՝ իշխանն Իսմայելի զբեկումն զօրաց իւրոց, հրամայէ Մահմետի զօրա֊

վարի բազմութեամբ զօրաց ելանել ի Հայս ։ Որոյ ընդդէմ գնացեալ կաթողիկոսն Հայոց Սահակ, եւ արարեալ խաղաղութիւն մանուամբ իւրով ի Խառան քաղաքի, որպէս վերագոյն ասացաք ։ Եւ Աբդլմէլիք վախճանեցաւ. տիրէ Տաճկաց Վլիթ՝ որդի նորա, ամս 10 ։ Սա յառաջնում ամի իշխանութեան իւրոյ խորհեցաւ բառնալ յաշխարհէս զազատագունդն Հայոց. և հրամայէ Մահմետի զօրավարին զայս առնել ։ Եւ նա հրամայէ Կաշմայ ումեմն, որ էր հրամանատար ի կողմանս Նախճիվանայ քաղաքին, կոչել առ ինքն զնախարարսն Հայոց նոցին հեծելովք իբրև թէ ի հանդիսի անցուցանել և առնուլ հռոգ յարքունուստ ։ Եւ նոքա ըստ օրինակի պարզմտութեան իւրեանց վաղվաղակի ժողովին անդ ։ Եւ հրամայեցին յերկուս բաժանել զնոսա, զոմանս յեկեղեցին Նախճիվանայ, եւ զկէսն յեկեղեցին Խրամայ. եւ հրով վառեալ զեկեղեցիսն՝ այնպէս այրեցին զամենեսեան ի 153 թուին . եւ զգլխաւոր նախարարսն զփայտէ կախեալ դատապարտէին ։ Անդ ըմբռնեցան Սմբատ՝ որդի Աշոտոյ, և Գրիգոր և Կորիւն ի տոհմէն Արծրունեաց ։ Եւ զկանայս եւ զորդիս նոցա ի գերութիւն վարեալ. եւ զՎարդան՝ որդի Խոսրովու Գողթան տեառն, փոքր մանուկ տարեալ սնուցին, և ուսուցանէին անօրէն օրէնսդրութեամբ իւրեանց ։ Որ յետոյ յարքունս հասեալ. և զիշխանութիւն հայրենի

առեալ յարքունուստ՝ ի Հայս եկանէ. և զքրիստոսական հաւատն եւ զկրօնաւորական վարս յանձն առեալ. և յարքունական դուռն հասեալ՝ զվճիռ մարտիրոսութեան ընկալաւ սրով ի 186 թուին, որպէս ուսուցանէ որ վասն նորայն ասի պատմութիւն։ Իսկ յետ այրելոյ իշխանացն Ամբատ կիւրապաղատն և որ ընդ նմա նախարարքն, պրծեալ գնային ի կողմանս Եգերացւոց։ Եւ տայ նոցա թագաւորն Յունաց զքաղաքն Փոյթ յոր մտեալ բնակեցան. եւ յետոյ յաւարի առեալ զքաղաքն եւ զսպաս եկեղեցւոյն՝ այսրէն դարձան։

Եւ կայսրն հրամայեաց արքեպիսկոպոսաց և մետրապօլտաց նզովս կարդել նոցին, եւ ի զատկի տօնին ընթեռնուլ, յորում զապիրատութիւնն գործեցին։ Իսկ փոխանակ Մահմետի առաքէ Վլիթ զԱբդլլազիզ ոմն որ էր խօթ լսելեօք, որ խաղաղացոյց զաշխարհս Հայոց, եւ շինեաց զԴուին քաղաք հզօրագոյն եւ. եւս արձականիստ մեծութեամբ քան զառաջինն. զի ասէր ի ձեռն իմ եղեւ կործանումն քաղաքիս, եւ ես կանգնեցից զսա, զի էի ես, ասէ, ամանուկ 12ան ամեայ և ունէի սփածանելի կարմիր. եւ յորժամ մարտնչէր զօրն Իսմայէլի ընդ քաղաքս՝ մտի ես ընդ խողովակ մի, եւ ելի ի պարիսպն. եւ ի ձայն ուժգին աղաղակեցի առ զօրսն մեր. եւ թօթափեցան ամենայն պայիկք նախամարտկացն ի պարս֊

պէն. եւ զօրացեալ զօրն Տաճկաց՝ առին զքաղաքս» ։ Եւ այս այսպէս։ Իսկ ապա դարձեալ գրգռէր զսիրտ զօրավարին Մահմետի ի վերայ աշխարհին Ճենաց. եւ խնդրէր յիշխանէն Իսմայելի զօր 200,000 . եւ անցեալ ընդ Աստրեստան եւ ընդ աշխարհն Պարսից՝ հասանէ ի մասն ինչ աշխարհին Ճենաց. եւ բանակի յեզր գետոյն, որում Բաւտիսն կոչեն. եւ գրէ հրովարտակ առ արքայն Ճենաց «ընդէ՞ր դու միայն ոչ միաբանես ընդ լծով իշխանին մերոյ յորմէ ամենայն ազգք սարսեցին»։ Եւ պատասխանէ արքայն Ճենաց «Բաբելացւոց Թագաւորն (որ) տիեզերաց տիրեաց, և Մակեդոնացւոցն և Պարսիցն ընդէ՞ր եւ նոքա ոչ կարացին տիրել ի վերայ մեր. ոչ տաց քեզ հարկս, բայց միայն թէ պարգեւս թագաւորականս»։ Եւ դարձեալ Մահմետ յղէ «տո՛ւր ինձ, ասէ, աղջկունս 30,000 . եւ գնացից ի քէն». զի ցանկացեալ էր գեղոյ գեղեցիկ կուսից Ճենաց ։ Եւ պատրաստեաց արքայն Ճենաց սայլս դիպակօք փաչէիւք. եւ ի վերայ նոցա սպառազէնս 40,000 . եւ գայ յեզր գետոյն. և ինքն բանակի սակաւ մի բացագոյն ի սայլիցն, եւ առաքէ առ Մահմետ «ա՛ռ զպատուաւորս քո ըստ թուոյ աղջկանց իմոց 30,000 . եւ անցցե՛ս յայսկոյս գետոյս . զի վիճակաւ բաժանեսցուք զաղջկունս . և մի՛ մարտ լիցի ի մէջ զօրացդ »։ Եւ Մահմետ առեալ 30,000 զգլխաւորս իւր՝ անցանէ նոքօք

յայնկոյս . եւ հրաման ետ արքայն Ճենաց զօրաց իւրոց յարձակիլ ի վերայ նոցա ։ Եւ եկին որ ի սայլսն ընդ փաչէիւք Թաքուցեալէին . եւ ի մէջ առեալ զնոսա՝ ի սուր սուսերի մաշեցին . եւ Մահմետ սակաւուք ի գետն անկեալ գնաց փախստեայ ։

Եւ Վլիթ կացեալ ամս 10՝ վախճանի. և ունի զիշխանութիւնն Սուլէյման ամս 3։ Սա յերրորդ ամի իշխանութեան իւրոյ գումարէ զօրս ի ձեռն Մսլիմայ ։ Որ եկեալ ի Դարբանդ քաղաք հանեին զզօրսն Հոնաց եւ հալածեցին ։ Եւ մինչդեռ քանդէին զպարիսպն՝ գտին վէմ ի հիմունսն, յորում կայր գրեալ « Մարկիանոս ինքնակալ կայսրն շինեաց զքաղաքս եւ զաշտարակս զայս բազում տաղանդիւք յիւրոց գանձուցն ։ Եւ ի յետին ժամանակս որդիքն Իսմայէլի քանդեսցեն զսա և յիւրեանց գանձուցն վերըստին շինեսցեն » ։ Եւ իբրեւ գտին զգիրն՝ դադարեցին ի քանդելոյ . եւ վերստին շինեցին զկործանեալ պարիսպն ։ Իսկ յետ Օմարայ եկաց իշխան Եզիտ ամս 6։ Սա շարժեալ յայսոյն չարութենէ՝ մարտընչէր ընդ ազգիս Քրիստոնէից . տայր հրաման փշրել զկենդանագրեալ պատկերս ճշմարիտ մարդեղութեան Տեառն եւ նորին աշակերտացն . խորտակէր եւ զնշան տէրունական խաչին Քրիստոսի. եւ ապա հրամայէր զխոզս սպանանել եւ ջնջել յերկրէ ։ Եւ ինքն խեղդամահ սատակէր ի բանութենէ այսոյն ։

Digitized by Google

Եւ փոխանակ նորա տիրէ Հէշամ ամս 12 ։ Սա ծանրացոյց զսակ հարկի աշխարհիս Հայոց . եւ յետոյ սկսաւ գրգռել ընդ Լեւոն՝ կայսրն Հոռոմոց՝ զաղ նմա ինքնագլխութիւն հարկատրութեան ։ Եւ իբրև ոչ էառ յանձն, սրտմտեալ առաքեաց զՄսլիմ՝ եղբայր իւր զօրու ծանու յաշխարհն Յունաց. որոյ անցեալ ընդ Կիլիկիս յաշխարհն Միւսիգոն որ Թարգմանի Միջերկրեայք. եւ հասանեն մինչեւ ի Բիւթանիա ։ Հարկանէին զզօրն Յունաց եւ յաւարի առնուին զաշխարհն նոցա ։ Եւ դառնան յերկիրն իւրեանց ։ Եւ տեսեալ զյաղթութիւն մեծի իշխանին իւրեանց Իսմայէլի, դարձեալ զօր գումարէ՝ եւ տայ ի ձեռս զօրավարին Մսլիմայ՝ եղբօր իւրոյ, և առաքէ ի վերայ կայսերն Յունաց ։ Որոյ ուխտեալ երդմամբ չափ չդառնալ առ նա մինչեւ կործանեսցէ զԿոստանդնուպօլիս եւ զսուրբն Սոփիա ։ Եւ խաղացեալ յառաջ՝ հասանէ յեզր ծովուն Պոնտոսի. և գրէ հրովարտակ առ Լևոն կայսրն ։ «Զի՞նչ է յամառութիւնդ քո, որ ոչ եկիր ի հնազանդութիւն մեզ . ո՞չ լուար զչարն զոր ածաք ի վերայ ամենայն թագաւորութեանց որք ընդդէմ մեր դարձան. քանզի փշրեցաք իբրեւ զանօթ խեցեղէն. զի խոստումն որ առ հայրն մեր Իսմայէլ, ի գլուխ ել ։ Արդ՝ իմ ուխտ եդեալ է չդառնալ յերկիրն իմ մինչև բարձից զթագաւորութիւնն քո, եւ կործանեցից զպարսպաւոր քաղաքդ

Digitized by Google

քո. եւ զանուանեալդ Սոփիա, որ է տուն երկրպագութեան քո, արարից լուալիս զօրաց խնոց. և զփայտ խաչիդ, որում երկրպագես՝ խորտակեալ ջախջախեցից ի գլուխ քո »։

Իսկ կայսրն իբրեւ ընթերցաւ զգիր այպանութեանն. ընթանայ ի սուրբն Սոփիա հայրապետաւն եւ ամենայն բազմութեամբ քաղաքին. եւ տարածանէ զգիր Նախատանացն առաջի Տեառն, եւ մինչեւ յերկս աւուրս զպաշտօն աղօթիցն անդադար կատարէր անճաշակ կացեալ։ Եւ ապա գրէ պատասխանի առ Մսլիմ զօրավարն «ընդէ՞ր պարծիս ի չարութիւն հզօրդ յանօրէնութեան՝ զի (եթէ) զաւազանն Մովսիսի, որ օրինակ էր խաչին Քրիստոսի, խորտասոյզ արար զՓարաւոն, ո՞րչափ եւս առաւել նշանս սուրբ խաչիս կործանեսցէ զքեզ. արդ՝ եթէ դառնաս անդրէն, ընտրես անձինդ եւ զօրացդ բարի. ապա թէ ոչ՝ արա զոր ստիպիս ի խորհուրդս քո »։ Եւ զօրավարն Մսլիմ իբրեւ ընթեռնոյր զայս հրովարտակ՝ սըրտմտեալ զազանութեամբ՝ հրաման տայր զօրացն մտանել ի նաւսն զորս պատրաստեալ էր. եւ երթայր, մերձենայր ի քաղաքն։ Եւ իբրեւ ետես կայսրըն Լեւոն զամբոխ բազմութեան անտառացեալ ի վերայ ծովուն. տայր հրաման կազմել զվանդակակապ կազմած երկաթեղէն սպարսալին (71), և աղխել զդուռն շղթայագործ ամրոցին, եւ ոչ ումեք ետ

Digitized by Google

պատերազմել ընդ Թշնամւոյն. այլ յուսալով յԱստուած՝ Մնայր այցելութեան ի բարձանց ։

Եւ ինքն Թագաւորն առեալ զանյաղթելի նշանն ի վերայ յուսոյն. եւ հայրապետն եւ ամենայն բազմութիւն ժողովրդոյն մոմեղինօք եւ բուրմամբ խընկոյն բարձրացուցանէին զօրհնութիւնս . եւ ելեալ ընդ դուռն քաղաքին՝ հարկանէր Թագաւորն նշանաւ խաչին զջուրս ծովուն առնելով երիցս « օգնեա՛ մեզ Քրիստոս՝ փրկիչ աշխարհաց » ։ Եւ նոյնժամայն դըղրդեալ խորք ծովուն խորասոյզ առնէին զզօրսն Իսմայէլի. եւ զկէսն ալէկոծ ծփանօք վարեալ յաշխարհն Թրակացւոց. եւ զայլսն ի կղզիս հեռաւորս, քանզի էին աւելի քան զ50 բիւր արանց ։ Եւ զՄըսլիմ կալեալ ածին առ Թագաւորն. եւ ասէ Թագաւորն « զդատաստանս իմ Տէր դատեցաւ . և ես ո՛չ մխեցից զձեռս իմ ի քեզ. ե՛րթ յերկիրն քո, և պատմեա՛ զսքանչելիսն Աստուծոյ » ։ Եւ գնաց ամօթով յերկիրն իւր. եւ այլ ոչ յաւել արկանել սուր ընդ անձն ։

Յայնժամ իշխանն Իսմայէլի Հէշամ առաքէ ի վերայ ազգիս Հայոց զՄրվան՝ որդի Մահմետի ։ Սա զԱշոտ՝ որդի Վասակայ Բագրատունւոյ, պատրիկ կացուցանէ ի վերայ Հայոց ։ Եւ ապա Հէշամ վախճանեալ. տիրէ փոխանակ նորա Վլիթ ամ մի և կէս։ Զսա հրամանաւ կուռոյիցն սպանին նախարարք

իւր. եւ փոխանակ նորա կացուցանէն զՍուլէյման ։ Իսկ Մրվան իբրև լուաւ զմահն Վլիթի՝ փութանակի ժողովեալ զզօրս իւր և անցեալ ընդ գետն Եփրատ եւ պատերազմեալ ընդ Սուլէյման՝ պարտեաց եւ սպան զնա. եւ տիրեաց ինքն ամս 6։ Եւ պաշարեալ զԴամասկոս ա՛ռ զնա, եւ զբնակիչս քաղաքին զօրգիսն Իսմայէլի ի չորս ցիցս պրկեալ՝ հիւսնական գործեօք տաշէին զդէմս նոցա. եւ զմի կանայսն հերձուին ընդ մէջ. եւ զմանկունսն արուս դնէին ի մէջ որմոցն. եւ զաղջկունսն ի գերութիւն վարէին ։ Եւ կատարի մարգարէութիւն Ամովսայ «ի վերայ երից ամբարշտութեանցն Դամասկեայ. և ի վերայ չորիցն ո՛չ դարձայց ի նոցանէ»։ Քանզի ախտացեալք մտօք եւ զգայութեամբք՝ կատարէին զերկունս մահու, զսպանութիւն եւ զցանկութիւն ընչիցն եւ զհեշտցանկութիւն. և չորրորդ՝ զի ոչ ակն ունէին այցելութեան Աստուծոյ ։ Եւ զայսու ժամանակաւ էր իշխանն Աշոտ պատրիկ կալեալ զիշխանութիւն ամս 15 փառաւորապէս. եւ ապա խաւարումն աչաց նորա ի Մամիկոնեանն Գրիգորէ. եւ յետ այնորիկ կեցեալ ամս 14 (72) վախճանէր. և դնէր ի տապանի ի գիւղն Դարիւնս ։

Եւ մինչդեռ Մրվան ունէր զիշխանութիւնն, եւ մարտնչէր ընդ իւրում ազգին. զօր չարժեալ ի Խորասանայ. եւ Աբդլլայ ոմն գլուխ նոցա՝ անցեալ ընդ

Digitized by Google

Տիգրիս, ի մեծ բանակետղն Տաճկաց Ակողայ . և պատերազմեալ՝ սատակեցին ի զօրացն Մրվանայ 300,000 . եւ հասեալ ի Մրվան սպանին զնա ։ Եւ տիրեաց փոխանակ Մրվանայ Աբդլայ. եւ առաքէ զեղբայր իւր զմիւս Աբդլայ շրջել ընդ ամենայն աշխարհս իւրոյ իշխանութեան առնուլ հարկս ի կենդանեաց եւ ի մեռելոց ըստ մարդաթուփ ։ Որ բազում վշտօք եւ նեղութեամբ վտանգէր զամենեսեան, եւ հասուցանէր ի չքաւորութիւն . ստիպէր զքահանայս ի յայտ ածել զթիւ մեռելոցն . զի զհարկըն ընտանիքն հատուսցեն. և դնէր կնիք կապարեայ ի պարանոցս ամենեցուն ։

Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ պատմութիւն ժամանակաց ինքնախօսութեան երրորդ հատոր ։

ՑԱՆԿ ԳԼԽՈՑ ԵՐՐՈՐԴ ԳՐՈՑՍ ։

Ա. Բան նախադասութեան. եւ յաղագս Աշոտոյ Բագրատունւոյ թագաւորելոյ ։

Բ. Յաղագս թագաւորութեան Աշոտոյ Բագրատունւոյ թէ յորում ժամանակի ։

Գ. Յաղագս թագաւորելոյն Սմբատայ. եւ որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ ։

Դ. Վասն մահուան Սմբատայ եւ աւերածոյ աշխարհիս Հայոց յանօրէն Յուսուփայ՝ որդւոյն Աբուսաճի ։

Ե. Յաղագս նահատակացն որ ի Դուին քաղաքի կատարեցան յանօրէն Յուսուփայ ։

Զ. Յաղագս փախստի երկուց որդւոցն Սմբատայ. եւ դառնալոյ այսրէն. և թագաւորելոյն Աշոտոյ ։

Է. Յաղագս թագաւորելոյն Աբասայ. և որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ ։ Եւ վարք միանձանց և բազմակեաց կրօնաւորաց ։

Ը. Յաղագս թագաւորութեան Աշոտոյ՝ որդւոյ Աբասայ. և որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ. և շինուածք սրբութեան տեղեաց ։

Թ. Յաղագս կաթողիկոսութեան Տեառն Խաչկայ.

Digitized by Google

և շինելոյ զեկեղեցին և զտունն կաթողիկոսարա-նին ի գիւղն Արգինայ ։

Ժ. Վասն պատերազմին Յունաց որ յԱմիթ. և ե-րևման աստեղն. և մահուանն Ապրժանայ Թա-գաւորի ։

ԺԱ. Վասն թագաւորելոյն Սմբատայ՝ որդւոյ Աշո-տոյ. և շինելոյ զպարիսպն Անւոյ հանդերձ եկե-ղեցեաւն. և գալոյն կիւրապաղատին Դաւթի ի Շիրակ ։

ԺԲ. Վասն գալոյ ամիրային Աբլհաճայ ի Հայս. և յետոյ բառնալոյ իշխանութեան նորա. և խեղդա-մահ լինելոյ նորա ։

ԺԳ. Յաղագս կոտորածին Վասպուրականի. եւ ձերբակալ լինելոյ իշխանաց ի ձեռն Աբուտլփոյ՝ Գողթան ամիրային ։

ԺԴ. Յաղագս թագաւորելոյն Վասլի Յունաց. եւ բռնակալութեան Վարդայ. և աւերածոյ աշ-խարհին Յունաց ։

ԺԵ. Վասն վերջին պատերազմին Յունաց. եւ փախստական լինելոյ բռնակալին Վարդայ ։

ԺԶ. Յաղագս ամիրայութեան Խըն Խոսրովը. և ի-մաստութեան նորա ։

ԺԷ. Յաղագս թագաւորելոյն Աբասայ ի Կարս. եւ բարեգործութեան նորա. և շինելոյ զՇիրիմն վանս անուամբ իւրով ։

ԺԸ. Թէ ո՞րպէս եկն Աբլհաճայ որդին Ռովդայ ի Դուին քաղաք. և հարկս ի Հայոց առեալ դարձաւ ։

ԺԹ. Դարձեալ եկն Աբլհաճայ յաշխարհն Վասպուրականի. և մահ Նորին. և ամիրանալ Մամլանայ՝ որդւոյ Նորա ։

Ի. Յաղագս անցուցանելոյ Թագաւորին Վասլի ի ժողովարանէս Հայոց յաշխարհն Մակեդոնացւոց. և հալածանք ի ձեռն մետրապօլտին Սեբաստիոյ։

ԻԱ. Պատասխանի Թղթոյն մետրապօլտին Սեբաստիոյ գրեալ հրամանաւ Տեառն Խաչկայ՝ Հայոց կաթողիկոսի ։

ԻԲ. Թէ զիա՛րդ չարաչար մահուամբ մեռաւ մետրապօլիտն Սեբաստիոյ. և վասն Թագաւորայն Բուլղարաց, որ սպանին զնա ։

ԻԳ. Եւ Թէ ո՛րպէս չոգաւ զօրօք Թագաւորն Յունաց Վասիլ յաշխարհն Բուլղարաց. եւ պարտեալ փախստեայ այսրէն դարձաւ ։

ԻԴ. Վասն ելանելոյ բռնակալին Վարդայ ի Բաղդատայ. եւ մտանելոյ յաշխարհն Հոռոմոց ։

ԻԵ. Ելն Փոկասու-Վարդայ. և ունել զԹագաւորն. և Թագաւորել ինքեան։

ԻԶ. Գալն Փոկասու-Վարդայ յեզր ծովուն զօրօք. և ելանելն Վասլի. և սպանանելն զնա ։

ԻԷ. Յաղագս երևման աստեղն. և շարժման Կոստանդնուպօլսի. եւ մահ ապստամբին Զորտուանէլի ։

ԻԸ. Յաղագս մերժելոյ զԹեւտոսս ի Թագաւորութենէ Աւխազաց. և Թագաւորեցուցանելոյ ըզԲագարատ՝ որդի Գուրգենայ ։

Digitized by Google

ԻԹ. Յաղագս չար գործոյն Սմբատայ. եւ մահ նորին ։

Լ. Յաղագս Թագաւորելոյն Գագկայ. և որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ ։

ԼԱ. Յաղագս մահուան Տեառն Խաչկայ ։

ԼԲ. Յաղագս կաթողիկոսութեան Տեառն Սարգսի ։

ԼԳ. Թէ զիա՞րդ չոգաւ կրկին անգամ Թագաւորն Վասիլ յաշխարհն Բուլղարաց. եւ առ զքաղաքն Վէռայ ։

ԼԴ. Առաքումն ժան պատրկի յաշխարհն Բուլղարաց. և կալանաւոր լինելն ։

ԼԵ. Ելն տաճիկ զօրուն Եգիպտացւոց յաշխարհն Յունաց. և միանգամ և երկիցս պատերազմելն. և ելն Թագաւորին Վասլի ի վերայ նոցա ։

ԼԶ. Յաղագս շարժման չորրորդ Հայոց ։

ԼԷ. Դարձեալ ելն Եգիպտացւոց զօրուն . եւ վասն Բաբելոնի. և մահ Դալասանոսին ։

ԼԸ. Յաղագս ամիրային Բատին մահուանն. և աւերումն Մանազկերտի . եւ գալն Մալմլանայ. եւ պատահումն կիւրապաղատին Դաւթի ։

ԼԹ. Թէ զիա՞րդ քեռորդին Բատին ամիրայ եղեալ՝ հանէ ի Նփրկերտոյ զտաճիկ բնակիչսն. եւ մահն նորին յԱմիթ ։

Խ. Կոտորած Վրաց զօրուն ի Խլաթ քաղաքի ։

ԽԱ. Վասն մեծի պատերազմին Պարսից և Քրիստոնէից յԱպահունեաց գաւառին ։

Digitized by Google

ԽԲ. Մուտն միաւանդամ Թագաւորին Վասլի յաշխարհն Տաճկաց ի կողմն Ասորւոց ։

ԽԳ. Վասն մեծի կիւրապաղատին Դաւթի մահուան. և գալն Վասլի՝ Թագաւորին Յունաց, յաշխարհն Արևելից ։

ԽԴ. Վասն գալոյն Գուրգենայ յերկիրն Տայոց. և զօրացն Յունաց ի գաւառն Բասենոյ ։

ԽԵ. Թէ զիա՛րդ Գագիկ աւերեաց զգաւառն Տաշիր և զՎրաց դաշտ ։

ԽԶ. Յաղագս Նահապետութեան Արծրունեաց, որ զմերովք ժամանակօքս Թագաւորեցին Վասպուրականի ։

ԽԷ. Յաղագս շինելոյն Գագկայ արքայի ի քաղաքն Անւոյ զեկեղեցին մեծ անուամբ սրբոյն Գրիգորի։

ԽԸ. Յաղագս վճարելոյ մահուամբ իշխանացն Փառիսսոյ ։

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՏԱՐՕՆԵՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա. — Բան նախասացութեան. և յաղագս Աշոտոյ Բագրատունւոյ թագաւորելոյ :

Զմիշտ և զանապատ խաղաղմունս ի մեզ աստուածայնոյ շնորհաց ի գերագոյն էութենէ գերալիր լրութեամբ ծայրածաւալ ծագողութեամբ ի դարս դարուց (73), և ի ժամանակս ժամանակաց քանզըրնաւ իմաստս իմաստնոց գերազանցեալ. և անհասականն ի հաստողութենէ մտաց մնացեալ :

Որ ո՛չ միայն բանիւ ընդխմանալ (74) ի բանականն պատուեաց զմեզ. այլ ի կերպ անկերպութեան իւրոյ իշխանական կերպիւն զմերս զարդա-

րեայ տեսակ. անդուլ խորհրդով խոկալ հասանել հանդերձելոյն անճառ ճառիցն գիտութեան. և բերել զյիշատակ հանդերձելոյն ճշմարտապատում պատմագրութեանցն։ Երեքկին լուսով Երրորդութեան պայծառացեալ՝ զերից ժամանակաց անստուեր եւ անմոլար ճառեսցուք զճառս՝ զանցեալս և զներկայս և զապառնիսն. զի մի՛ ի յանցեալսն սուտանուն փիլիսոփայից ստապատում բանիցն հետևեսցուք՝ ինքնակաց զաշխարհս ասել, և առանց նախախնամութեան, և ինքեամբ բերել ամենայնի. և մի՛ ի ներկայումս սուտ հաւատոյ հերձուածողայն հանդիպեսցուք. և ի բարեաց գործոց արտաքս անկցուք։ Եւ մի՛ մոլորեսցուք ի մոլար բանից հեթանոսաց, որք ըզ յարութեան յոյս հատանեն յանձանց. եւ արդար դատաստանին Քրիստոսի ոչ հաւատան։ Այլ մեք զճրագ պատուիրանաց Տեառն եւ զլոյս գիտութեան առաջի աչաց ունելով՝ իմանամք զամենայն եղեալքս յոչէէ էացեալ յէէն Աստուծոյ. և նորին նախախնամութեամբ խնամեալք. և գտեալ գովելի նախահարքն և արդարք ի դարս դարս պատուեսցան յԱստուծոյ յիշատակաւ գրոց փառաւորեալք. իսկ ստերիւրեալքն ի կամացն Աստուծոյ՝ ցասումն աստուածասաստ ընկալան. և վատ անուն յիշատակի մինչեւ ցայժմ պատմի։

Եւ նոյն լուսով գիտութեան ի ներկայումս ճանա-

Digitized by Google

չեմք զճանապարհն ճշմարտութեան, որ է Նոյն ինքն Քրիստոս. որով առ Հայր ուղևորիմք ի բաց կալով ի հեթանոսական անհաւատութեանցն, ի բազմախաբ հերձուածողացն մոլորութենէ. և նոյն լուսով հանդերձեալ յուսոյն զլինելոյն սրատես ակամբ առաջի աչաց տեսանեմք զցօրն Նորոգման արարածոց: Այս է խորհուրդ քրիստոնէիցն, որով զանցեալսն պատմագրեմք և զհանդերձեալսն մարգարէանամք ըստ շնորհատուողին Աստուծոյ :

Բ. — Յաղագս թագաւորութեան Աշոտոյ Բագրատունւոյ թէ յորում ժամանակի :

Արդ երիս զարմս յերիս ժամանակս թագաւորեալ Հայոց ամենեցուն յայտնի է: ԶՀայկազեանսն ասեմ եւ զԱրշակունեաց և զԲագրատունեաց: Սակս այսորիկ և յերիս հատուածս զբան պատմութեան մերոյ որոշեցաք :

Զառաջինն ի Նախաստեղծէն սկսանելով՝ զժամանակս անգիտութեան խաւարին ընդ նմա դնելով մինչև ցթագաւորելն Տրդատայ և լուսաւորիլ Հայաստանեայս. իսկ զերկրորդն ի նոյն լուսաւորութենէ Հայոց և ի թագաւորութենէն Տրդատայ մին-

չէ. ցերրորդ (75) Նորոգումն Հայոց Թագաւորու-թեանս ի ձեռն Աշոտոյ Բագրատունւոյ, որ եղեւ յաւուրս Վասլի՝ Յունաց Թագաւորին, և կամակցու-թեամբ նորին յ336 թուին Հայոց ։ Եւ ի գալստենէ Փրկչին մերոյ Տեառն Աստուծոյ ամք 888։ Յաւուրս Տեառն Գէորգեայ՝ ի12 ամի հայրապետութեան նո-րա ։ Այս Աշոտ՝ որդի Սմբատայ, որ Աբլաբաս կո-չեցաւ, սպարապետն Հայոց, ի զաւակէ Աբրահամու. որ ի ժամանակս գերութեան Իսրայէլի՝ ի Հայկա-զանց մերոց պսակաւորաց խնդրեալ եղեն նախնիք սորա ի Նաբուգոդոնոսորայ՝ արքայէ Բաբելացւոց ։ Եւ յաւուրս Վաղարշակայ Արշակունւոյ զԹագադիր ասպետութիւն հաստատեցան ի կռապաշտ Թագաւո-րացն մերոց. բազումս չարչարեցան վասն աստուած-պաշտութեան. և ի լուսաւորական ժամանակին, ի վե-րայ մովսիսական օրինացն, զաւետարանականն ըն-կալան շնորհս ի Քրիստոս հաւատով ։ Եւ բազում անգամ զիշխանութիւն պետութեանս Հայոց ա-ռեալ ի պարսկական կռապաշտութեանցն ։ Եւ ապա ընդդէմ Տաճկաստանեայ մահմետատուր ա-նօրէն օրէնսդրութեան (կռուեալ) . որ եւ որդի ի հօրէ ծննդաբանեալ մինչեւ յԱշոտս այս ։

Սա նախքան զԹագաւորութիւնն երեսնամեայ ժամանակօք իշխան եւ իշխանաց իշխան եղեալ Հա-յոց և Վրաց, և յաղթող ամենայն ազգացս շուրջա-

Digitized by Google

նակի· պայծառացոյց զուխտս սրբոյ եկեղեցւոյ, եւ զարդարեաց զեկեղեցիսն Հայաստանեայց · զի էր այր քաղցր և հեզ և անարատ. և յանբամբաս կեանս կեցեալ, և ոչ անօրինեալ արտաքոյ օրինաց բնութեան. եւ հաճոյ էր Աստուծոյ յամենայն վարս անբիծս ։ Ի սորա յաւուրս էր Սահակ վարդապետն Հայոց, որ ըստ աւելաձայնութեան ապիկուրէշն կոչիւր, որ գրեաց պատասխանի թղթոյն Փոտայ՝ Յունաց պատրիարգին, լի իմաստութեամբ և գիտութեամբ ։ Եւ Համամ արեւելցի որ զմեկնութիւն Առակացն գրեաց, և Այս ո՞վ է զան թարգմանեաց և զօրհնութիւնսն որ ի գլուխս սաղմոսացն արարեալ ի գիրս մի, և մեկնութիւն քերականին ։

Այս Աշոտ կեցեալ ամս 21. և թագաւորեալ ամս հինգ՝ մահուամբ փոխի առ Քրիստոս ։

Գ. — Յաղագս թագաւորելոյն Սմբատայ. և որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ ։

Իսկ զկնի Աշոտոյ՝ յ340 թուականին թագաւորէ Սմբատ՝ որդի նորին, ամս 24 կամակցութեամբ Լեոն թագաւորի Յունաց, զի Վասիլ թագաւորեալ ամս 19՝ վախճանեցաւ. և թողու փոխանակ զորդի

Digitized by Google

լուր զՂեւոն որ թագաւորեաց ամս 26. այր խաղաղարար և բարեխորհ ամենայն երկրի, առատաձեռն ի տուրս, և ի բաշխելն ոչ որպէս զՀոռոմ ուխտ զի չէ սովորութիւն Հոռոմոց առատ լինիլ. եւ ոչ յիւրեանց լեզուն ասէ առատ. այլ նա որդի Հայու էր, և աւելի քան զՀայ առատատուր ։ Յաւուրս Սմբատայ՝ յ346 թուին վախճանի Տէր Գէորգ կաթողիկոս. և փոխանորդէ զաթոռ հայրապետութեան այրն Աստուծոյ Մաշտոց ։ Սա էր հայրենեօք յԱրագածոտնէ գաւառէ, ի գեղջէ Եղիվարդայ ։ Ի մանկութենէ խոտաբուտ կենօք կեցեալ անապատաւոր ճգնութեամբ. որ և ի ծովուն Գեղամայ զկղզին Սեւանայ բնակութիւն իւր արարեալ՝ շինէ զեկեղեցին ի նմա որ Առաքելոց անուանի ։ Յոր միացեալ ժողովեցան եղբարց բազմութիւն կանոնադրութեամբ սահմանաւ սրբոյն Բարսղի, միակրօնք ի տան Աստուծոյ եղեալ, ստանալով զբազմութիւն գրոց սրբոց. զի լուսաւոր եղիցին աչք ոգւոց ի տեսութիւն ճանապարհին Տեառն ըստ անատերիւր ուղղութեանց ։

Յայսմ ժամանակի պայծառանայր առաքինութեամբ հայրն Գագիկ՝ առաջնորդ ուխտին սուրբ Ատոմայ՝ որ զյիշատակ մարտիրոսացն միայարեալ ի գիր որ Ատոմայ գիր անուանեալ ասի ։ Այլ Մաշտոց՝ այրն Աստուծոյ, կեցեալ ամ մի ի հայրա֊

պետութեան՝ փոխի առ Աստուած. և նշխարք ոսկերաց նորա հանգուցեալ եղև ի Գառնի մերձ առ հովանոյին Խոսրովիդխտոյ, զոր էր շինեալ Տրդատայ՝ Հայոց արքայի ։ Եւ յետ նորա նստի յաթոռ հայրապետութեան յ346 թուին Տէր Յովհաննէս ի Դունայ, ճարտասան և պատմագիր՝ ամս 22 ։ Յաւուրս սորա երևեցաւ Սմբատ՝ Թոնդրակայ առաջին՝ ի Զարեհաւանդ գեղջէ, ի Ծաղկոտն գաւառէ, հակառակ ամենայն քրիստոնէական կարգաց ։ Իսկ Սմբատ թագաւորեալ տիրէ բոլոր հայրենեաց իւրոյ՝ Հայոց և Վրաց ժառանգելով զքաղաքս հակառակորդաց իւրոց ։

Յաւուրս սորա և յիշխանութեան հօր իւրոյ էր խաղաղութիւն յաշխարհիս Հայոց ըստ մարգարէութեանն հանգչել իւրաքանչիւր ուրուք ընդ որթով իւրով եւ ընդ թզենեաւ ։ Եւ այսպէս ագարակաց աւանացեալ, եւ աւանաց քաղաքացեալ բազմամարդութեամբ եւ ընչեղութեամբ, մինչեւ հովուաց եւ անդէորդաց մետաքսեայս զգենուլ պատմուճան ։ Սա շինեաց զԱմենափրկիչ եկեղեցին յաւանին Շիրակայ զմբէթաւորեալ բարձրագոյն յօրինուածով կոփածոյ քարեաց որմով ։ Յայսմ ժամանակի դիմադարձ եղեւ Գուրին · ընդ որ պատերազմեալ թագաւորին՝ առնու զքաղաքն յաւուր մեծի ուրբաթին ։ Եւ ապա պատերազմի Սմբատ ընդ Ահմատայ եւ

Digitized by Google

պարտի ի Նմանէ՝ դառնալով ի փախուստ բազում հարուածովք ։ Եւ լուեալ զայս ամիրայն Ափշին՝ որդի Սաճին, որ էր ոստիկան ի Պարսս, որ եւ պսակեաց զՍմբատ, մանաւանդ գչարեալ ընդ բարեկամանալն Սմբատայ Յունաց կայսերն ։ Եւ ելեալ Ափշին յաշխարհն Հայոց՝ առնու զբերդն Կարուց, գերի վարեալ զազատս կանամբք եւ մանկամբք իւրեանց. եւ ողորմելի տեսակաւ հասուցանէ ի քաղաքն Դուին ։ Այս այն Ափշին է որ զՏէր Գէորգ գերի տարաւ, զոր գնեաց Համամ՝ Աղվանից թագաւորն։ Իսկ Ծապուհ՝ կրտսեր եղբայր թագաւորին Սմբատայ, եդեալ զանձն իւր ի մէջ մահու եւ կենաց, գընաց առ Ափշին. եւ մեծաւ փառօք պատուի ի Նմանէ՝ դարձուցեալ զամենայն գերութիւն Հայոց ։ Առնու ի Նմանէ թագ թագաւորութեան, եւ բերեալ դնէ ի գլուխ Սմբատայ՝ եղբօր իւրոյ հաստատելով զթագաւորութիւն Նորա ։ Եւ աշխարհս Հայոց խաղաղանայր շինութեամբ եւ լիութեամբ իբրեւ զառաջինն այլ եւս ամս յոլովս ։

Այլ յորժամ դիւրացաք, լայնացաք եւ անկուշացաք զփրկելին մոռանալով զԱստուած արարիչն խաղաղութեան եւ ամենայն բարութեան տուիչն, քահանայք եւ ժողովուրդք, մեծամեծք եւ փոքունք բամբասեցան ի լրութիւն հացի եւ ի յղփութիւն գինւոյ ըստ մարգարէին. եւ փոխանակ զի ի վերայ բարութեանցն ոչ յի֊

չեցաք զԱստուած լսել ձայնի պատուիրանաց նորա. ի թշուառանալն եւ ի վշտանալն (մեր եւ) ոչ (նա) լուաւ ձայնից մերոց յորժամ պաղատեցաք առ նա. այլ մատնեաց զաշխարհս մեր Իսմայելացւոց զօրուն ի քանդել և յաւերել սրով եւ գերութեամբ ։

Դ. — Յաղագս մահուան Սմբատայ. և աւերածոյ աշխարհիս Հայոց յանօրէն Յուսուփայ՝ որդւոյն Աբուսաճի ։

Յայնմ ժամանակի մեռանի Աֆշին. և փոխանակ նորա եկաց ամիրայ Պարսից և Ատրպատականի Յուսուփ՝ եղբայր նորին ։ Եւ Սմբատ ոչ կամեցաւ հնազանդել նմա. այլ գրէ հրովարտակ ընծայիւք առ ամիրապետն Բաբելոնի ազատել զնա յանօրէն որդւոյ Սաճին. զոր և արար իսկ ։ Զոր լուեալ Յուսուփայ՝ դիմէ, գայ ի Պարտաւ, և անտի գաղտագնաց եղեալ ի Տփղիս, գայ ի Տաշիր ։ Զոր գիտացեալ Սմբատայ՝ զօրօք բազմօք սպահէ զանցս նորա ։ Եւ նորա գողօրէն գնացեալ ընդ լեառն բարձանց՝ ի Շիրակ անկանի. և ի Դուին չուէ ։ Եւ զհետ հասեալ Սմբատայ սաստիկ զօրութեամբ. եւ զարհուրեալ Յուսուփ խնդրէ զխաղաղութիւն. եւ կրկին պա-

Digitized by Google

կեալ զՍմբատ բազում ընչիւք՝ գնայ ի Պարսս ։

Եւ Սմբատ կալեալ զԹագաւորն Եգերացւոց ըզ Կոստանդին, եւ ընդ ձեռամբ իւրով նուաճեալ՝ Թողու ։ Ընդ որ զայրացեալ Ատրներսէհ՝ Վրաց Թագաւորն՝ հատուածեալ ի նմանէ խորհէր նմա չարիս ։ Եւ Սաձն անօրէն ապստամբեալ յամիրապետէն նշկահեաց զնա ։ Եւ ամիրապետն հրաման տուեալ ընդ ծագս տէրութեան իւրոյ առնուլ զվրէժ ի նմանէ. գրէ և առ Սմբատ զօր ի վերայ նորա գումարել ։ Եւ Սմբատ յոչ կամաց բազմութիւն զօրաց առաքէ՝ ազդելով Յուսուփայ թէ յօգնութիւն քեզ առաքեցի ։ Իսկ Յուսուփ հնազանդեալ ամիրապետին՝ գումարէ բազմութիւն զօրաց ի վերայ Սմբատայ. գայ, հասանէ ամբոխաստան զօրու յաշխարհս Հայոց յ356 թուին ։

Առ որ երթեալ Ատրներսէհ՝ Վրաց Թագաւոր, և Գագիկ՝ իշխան Վասպուրականի, որ էր քեռորդի Սմբատայ, և Աշոտ՝ որդի Շապհոյ եղբօր Սմբատայ, ամենայն զօրօքն իւրեանց միաբանին ընդ նմա, թողլով ի բաց զԹագաւորն Սմբատ նենգագործ նախանձեալ ընդ շինութիւն աշխարհիս Հայոց ։ Զոր իմացեալ Թագաւորն Սմբատ զնենգաւոր խորհուրդ նոցա, հանդերձ տերամբք Հայոց եւ ամենայն զօրօք գնայ ի գաւառն Տաշրայ, ի գիւղն Օձուն . եւ անդուստ յԱփխազս անցանէ ։ Եւ Յուսուփ հետամուտ

լինի մինչ յամուրն . եւ մարտուցեալ ընդ Կուեւլայ բերդլին՝ առնու զնա ։ Եւ յետ այնորիկ ի Տփղիս անցեալ գնայ. իսկ Թագաւորն անդրէն ի Շիրակ դառնայ ։ Եւ ի գալ ամին միւսոյ դարձեալ սաստկագոյն զօրու ելանէ Յուսուփ յերկիրս Հայոց ։ Որոյ ընդդէմ երթեալ ամենայն զօրուն Սմբատայ եւ երկու որդիք նորին Աշոտ եւ Մուշեղ ի գաւառն Նիգ . եւ մարտուցեալ ընդ միմեանս ի տեղին որ Ձկնավաճառ կոչի ։ Ուր պարտեալ զօրն Հայոց ի փախուստ դառնային. յորում զՄուշեղ՝ որդին Սմբատայ ձերբակալ արարեալ, ի Դուին տարան. և անդ մահացու դեղօք սպանին. զորոյ զդին ի Բագարան բերեալ թաղեցին։ Իսկ Թագաւորն Սմբատ փախստեայ ամրանայ յամուրն Կապուտայ ։

Եւ հետամուտ ելեալ տաճիկ զօրուն գան ի գաւառն Բագրեւանդայ, և առնուն զբերդն Վաղարշակերտ յ359 թուին . եւ ապա երթեալ հասանեն յամուրն Կապուտայ ։ Իսկ Թագաւորն ի դառոյ աղատայ որք առ խոյն էին մնացեալ, զարհուրեալ՝ ցուպ ի ձեռն առեալ երթայ առ Յուսուփն՝ որդի Աբուսաճի ։ Եւ անօրէնն Յուսուփ հանդերձ Թագաւորաւն ի Դուին չուեաց. և երթեալ մարտնչէր ընդ դղեակըն բերդին որում Երնջակ կոչեն ։ Յորում ամրացեալք էին կանայք ազատացն եւ գանձք նոցին ։ Եւ առեալ զամրոցն՝ անդրէն դառնայ ի Դուին ։ Եւ

ապա զԹագաւորն Սմբատ զփայտէ կախէ. եւ սպանանէ ի Դուին քաղաքի յ364 Թուին :

Ե. — Յաղագս նահատակացն որ ի Դուին քաղաքի կատարեցան յանօրէն Յուսուփայ :

Իսկ զբազումս վասն առ Քրիստոս խոստովանութեան ի հարց և ի փորձ տանջանաց արկեալ՝ ջանայր դարձուցանել ի կուրանն Մահմետի : Այլ Քրիստոս, որ զանձինս նոցա դարձոյց ի կամս կենարարս, նոյն ինքն աստուածային հրով ջեռոյց զմիտս նոցա ի սէր սուրբ եւ ի հաւատս քաջութեան . որք կոխեցին զխայթոց մահու. եւ կատարեալք սիրով՝ առին զպսակն լուսոյ : Եւ զայլս յայլում ժամու ըմբռնեալ և մատնեալ տանջանաց : Եւ տեսեալ զի դիմեցին վասն Քրիստոսի որպէս զոչխար ի սպանդ , զմի ոմն տիօք մանկութեան ծաղկեալ Միքայէլ անուն՝ յաշխարհէն Գուգարաց, յինքեանս կոչէին զի մի ընդ այլս մեռցի. Թերևս կարասցեն պատրել խոստըտանօք մեծութեան: Իսկ նա արտասուալից կականմամբ զաչս իւր առ Աստուած ամբարձեալ. և զօրացուցեալ զինքն վերին օգնականութեամբ՝ զինքն ի նոցանէ ճողոպրեալ որոշէր . և դիմեալ առ ընկերսն, մատուցանէր սրոյն զպարանոցն. եւ այսպէս կատա-

ըսցան միաբան ի հոտ անուշից Աստուծոյ Հօրն ։ Էին յայնժամ երկու եղբարք Գնունիք ազգաւ մեծք եպատուականք՝ Գուրգէն և Դաւիթ, որք ըմբռնեալք ի դահճացն՝ ածան առաջի Յուսուփայ։ Որոց մեծապէս երդմամբ խոստանայր տալ զկէս տէրութեան իւրոյ, այլև զզեստս պայծառս զունակս զունակս, և մանեակս ոսկի, և նժոյգս սրաճարս ճոխապաճոյճս. եւ ձեռն զպարանոցաւն արկեալ՝ համբուրէր և շողմոգ շողոմութեամբ հրապուրէր ուրանալ զՔրիստոս։ Իսկ նոքա վառեալք աստուածային սիրով՝ համարձակ պատասխանեալ զբարուք դաւանութիւնն « Թէ քրիստոնեայք եմք. և զլոյսն Աստուածգիտութեան, որ յինքն ունի զանմահութիւն, ո՛չ փոխանակեմք ընդ ձերում մահաբեր ստութեանց որ ո՛չ ինչ է և յո՛չ ինչ համարեալ » ։ Զոր տեսեալ չարին զնոսա արձանացեալ ի սէրն Քրիստոսի, հրամայեաց սրով սպանանել ։ Իսկ նոքա արտասուալից պաղատանս առ Աստուած մատուցանէին խառնել զնոսա ի թիւ վկայիցն որք խաչակցեցան նմա ։ Եւ իբրև եհաս դահիճն՝ ուղղէր երէց եղբայրն նախ զկրտսեր եղբայրն զենուլ, զանգիտեալ ի մանկական տիոցն. եւ ասէր «եղբա՛յր ցանկալի՝ նախ դու պատարագեա՛ Քրիստոսի յուսոյն մերոյ զենումն բանաւոր։ Զի նա վասն մեր եղեւ մեռեալ. եւ վերադրեաց զմեզ ի կեանս » ։ Եւ այսպէս յառաջեալ նորա. զկնի ապա եւ երէցն պսա-

կեցան արեամբ ։ Այսպէս վկայեցան բազում միայնք ի Դուին քաղաքի ի ձեռն անօրէն ոստիկանին Յուսուփայ. որ զանուն իւրաքանչիւր ուրուք գրեալ է ի դպրութեան կենաց. որոց տարեւոր տօնախմբութեամբ կատարի յիշատակն ի 20 Նոյեմբերի, զի անխէթ հաւատով յաղթեցին խորամանկ չարին, եւ հատին զոստս մահաբեր պտղոյ նորա. զի չիք ահաւոր ուր սէրն հարեալ է, որով վառեալ կոխեցին զմահ. եւ առեալ զպսակն լուսոյ՝ դասակարգեցան յորդիս լուսոյ վերին Երուսաղէմի ։ Իսկ ամանք խաբեալ պատրեցան ի խոստմունս չարին. եւ վրիպեալ գտան. զի եւ ի մարմնի անարգեցան ի սով եւ յանարգանս. եւ զրկեցան ի յաւիտենական լուսոյն ։

Այս է խաւարաբեր ժամանակն Հայոց ։ Եւ այս Յուսուփ՝ երկրորդ Թեւղաս եւ առաջին ապստամբ յԱմիրալմումնեայն Տաճկաց ։ Յորում ժամանակի անապատ եւ աւերակ եղեւ երկիրս Հայոց. քաղաքաց քակիլ. եւ աւանաց աւերիլ, ցիր եւ ցան յայլալեզուս եւ յօտար ազգս բնակչաց աշխարհիս. ամայանալ եկեղեցեաց. եւ թափուր մնալ յուխտէ պաշտօնէից եւ ժողովրդոց. եւ յամենայն բարեզարդ զարդուց անզարդացեալ եղեն ։ Եւ նոյն ինքն կաթողիկոսն Տէր Յովհաննէս փախստեայ երթայ յերկիրն Յունաց, ի հանգստարան եւ ի մենարան սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ ի լեառն որ Մանեայ այրք ա-

Digitized by Google

ռեն, ի Դարանաղեաց գաւառին ի վանս Գառընկաց։ Զայս ամենայն տեսեալ Գագկայ Արծրունւոյ որ էր առաջնորդ Յուսուփի, ի գիշերի միում փախուցեալ անկանի յաշխարհն Կորդուաց. և զաշխարհս Վասպուրականի գաղթէ յԱտրպատական մինչեւ անցանել չար ամպրոպին. եւ ապա շինէ դարձեալ զաշխարհն՝ թագաւորեալ մասին Հայոց Վասպուրականի։ Այլ եւ եղբորորդին Սմբատայ Աշոտ խորհրդակից եղեալ նոյն չարախորհ վիշապին՝ թագակալի ի նմանէ ի տեղի հօրեղբօր իւրոյ։ Եւ այսպէս ամիրայն Յուսուփ հինգ ամ յամեալ ի Հայս՝ սրով և սովով և գերութեամբ վանեաց զաշխարհս։

Զ. — Յաղագս փախստեան երկուց որդւոցն Սմբատայ. և դառնալոյ այսրէն. և թագաւորելոյն Աշոտոյ։

Իսկ մնացեալ երկու որդիքն Սմբատայ Աշոտ եւ Աբաս՝ Աշոտ փախստեայ երթայ ի Կոստանդնուպօլիս ի դուռն կայսեր Յունաց Լեւոնի։ Իսկ Աբաս գնաց յաշխարհն Վրաց. և փեսայացեալ նոյին դառնայ յաշխարհս մեր ՚զկնի դառնալոյ եղբօր իւրոյ Աշոտոյ ի Կոստանդնուպօլսէ։

Այս Աշոտ որ ըստ քաջալինդ արութեան իւրոյ երկաթ անուանեցաւ, բազում գործս արութեան

ցուցեալ ի Կոստանդնուպօլիս եւ յաշխարհին Յունաց՝ հրամանաւ Լեւոնի դառնայ յաշխարհս մեր. եւ գտանէ զծառայս հօր իւրոյ թագաւորեալ. զինքն անուանեալ Շահանշահ այսինքն թագաւորաց թագաւոր. եւ հալածական առնէ զԻսմայելացւոց զօրն յաշխարհէս Հայոց. որոյ ի մարտս զօրաց ոչ պիտաւորէր. այլ անձամբն մղէր զպատերազմն։

Այլ զկնի Լեւոնի թագաւորէ Յունաց Աղեքսանդր՝ եղբայր նորին, ամ մի։ Եւ ապա Ռոմանոս թագաւորեաց Յունաց յ365 թուին Հայոց՝ ամս 22։

Սա յերկրորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ գումարեաց զօր բազում. եւ Դեմեստիկոս առաքեաց ի Դուին քաղաք, յորում էր Ապլի ամիրայ որ զԱշոտն շահանշահ օգնական իւր արկ ի քաղաքն։ Եւ եկեալ զօրն Յունաց՝ պաշարեցին զԴուին. եւ ոչ կարացեալ ստնանել՝ դարձան անդրէն։

Իսկ զկնի մահուան Տեառն Յովհաննիսի՝ յերկրորդ չինութեանս Հայոց եկաց կաթողիկոս Տէր Թէոդորոս ամս 11։

Այլ Աշոտ զկնի հօր իւրոյ կեցեալ ամս 15. և թագաւորեալ ամս 8, վախճանի յ378 թուին։

Digitized by Google

Է. — *Յաղագս թագաւորելոյն Աբասայ. և որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ. և վարք միաբանեանց և բազմակեաց կրօնաւորաց ։*

Իսկ յետ մահուանն Աշոտոյ թագաւորեաց Աբաս՝ եղբայր նորա, ամս 24։ Յաւուրս սորա եկաց կաթողիկոս զկնի Տեառն Թէոդորոսի Տէր Եղիսէ՝ եղբայր նորին, ամս 7 ։ Եւ զկնի նորա Տէր Անանիա մոկացին՝ առաջնորդ սուրբ ուխտին Վարագայ, հայրապետ Հայաստանեայց՝ ամս 22 ։

Այլ Աբաս խաղաղութեան եւ շինութեան պատճառ եղեալ աշխարհիս Հայոց ըստ քաղցր բարուց իւրոց, և ըստ քաջազօր զօրութեան իւրոյ որով յաղթող եղեւ շուրջանակի . եւ զՎրաց եւ զՍարմատացւոց ապստամբն դադարեցոյց յաշխարհէս Հայոց. որ ի միում աւուր բազմախուռն բանակօք բիւրաւոր զօրօք եկանէր բէլապէս ամբարտաւանութեամբ իշխանն Ափխազաց ի Սարմատացւոց աշխարհէն որ յայնկոյս քան զկովկասեան լերինսն . խաղայ, գայ անթիւ բազմութեամբ առ ափն գետոյն որ Կուրն կոչի, անապատացուցանել կամելով զաշխարհս Հայոց ։ Դեսպան առաքէ առ թագաւորն Հայոց մի՛ օրհնել նմա զեկեղեցին ըստ ուղղափառան հաւատոյ սրբոյն Գրիգորի . վասնզի ասէր ,

Digitized by Google

իւր գալ՝ կատարել քաղկեդոնական սահմանաւն. զի էր շինեալ Թագաւորին զկաթողիկէն սուրբ ի քաղաքին Կարուց վիմարդեան արձանօք, որձաքար պողովատատաշ վիմօք բոլորապէս դմբէթաւորեալ պայծառ զարդուք երկնանման խորան :

Եւ զայս պատգամ լուեալ Թագաւորին Աբասայ՝ գումարտակ արարեալ զօրաց այրուձիոյն Հայոց՝ հասանէ ի գետն Կուր. բանակի ընդդէմ բանակին Բէբայ : Իսկ ապաստակ զօրացն յամենայն աւուրս արշաւանս առնէին յայսկոյս յայնկոյս զափամբ գետոյն. եւ ի միում աւուր ապաստակն Ափխազաց անցեալ ընդ գետն Կուր, հասանէին ի բանակն Հայոց. եւ ձայն շփոթին առ Թագաւորն հասանէր : Որոյ արագապէս զերիվարն խնդրեալ, զզարդ զինուցն զանձամբ առեալ, զերկայրի սուսերն ի ձեռին ունելով՝ ընթանայր զկնի ապաստակին. և ի մէջ գետոյն հասեալ հարկանէր հարուածովք ձեռին քաջի. կիսախողխող յերիվարացն ի վայր կործանէր՝ յուղարկաւոր նոցա զջուրն տալով. եւ ինքն զափամբ գետոյն ելեալ՝ ուժգնապէս ձայնիւ զԱստուած օգնական կարդայր և զանուն իւր ասէր. յորմէ անհաբեկ եղեալ հիւսիսական ազգին՝ ի փախուստ դառնային :

Եւ Հայոց զօրացն քաջապինդ զօրութեամբ հետամուտ եղեալ՝ սրոյ ճարակ տային զամենեսեան, առեալ յաւարի զբանակս նոցա և ձերբակալ արարեալ

զամբարտաւանն Բէլ՝ ածին ի քաղաքն Կարուց ասելով ցնա Թագաւորին « տեսցե՛ս զգեղեցկաշէն եկեղեցիդ զի այլ ոչ տեսանելոցես » ։ Եւ հրամայեաց փորել զաչս նորա . իսկ զխաւարեալ պատկերն արծաթով գնեցին ազգ նորա . և ուխտ խաղաղութեան ընդ Հայաստանեայս հաստատեցին երդմամբ՝ մի այլ լինել պատերազմ ի մէջ նոցա ։ Զայսու ժամանակաւ էր յաթոռ հայրապետութեան Տէր Անանիա՝ ամեներջանիկ սրբութեամբ գերապատուեալ, բարեշնորհ իւրոց վիճակելոցն ։ Յայսմ ժամանակի ծաղկեալ պայծառանայր կարգ կրօնաւորական հանդիսից յաշխարհիս Հայոց ։ Եւ ի յոլով տեղիս շինեցան եղբայրանոցք . եւ ժողովեցան միաբանակեացք , հաւասարականք սիրովն Քրիստոսի ։ Նախ առաջին՝ մեծահռչակ ուխտն Կամրջաձորոյ ի գաւառին Արշարունեաց, որոյ առաջնորդ հայր Յովհաննէս որ հալածեալ յարեւմտեայ աշխարհէն, յԵգերացւոց գաւառէն՝ ի քաղկեդոնական մարդադաւան աղանդիցն ։ Բերեալ ընդ իւր զհրաշէն նշանն տէրունական. եւ ընդ որ անցանէր, բազում սքանչելիք եւ նշանք և բժշկութիւնք լինէին ի ձեռն պատուական խաչին . որպէս եւ ի մերում ժամանակիս աչօք մերովք տեսանեմք զի բազում հիւանդք եւ ախտաժէտք բժշկեցան . եւ հանապազ կայ և կատարէ զիւր հրաշագործութիւն ։

Digitized by Google

Արդ՝ եկեալ բնակեցաւ յառաջ ասացեալ տեղին Կամրջաձոր՝ կանոն կարգի ունելով զաւանդմանադրութիւն սրբոյն Բարսղի հայրապետին մեծի ի վերայ առաքելական հիմանն, թէ էր նոցա ամենայն ինչ հասարակաց . յոր ժողովեալ արք ճգնազգեացք թուով 300 ։ Եւ զկնի նորա նոյն ուխտի առաջնորդեղեալ, և հաւատոյ կրօնիցն պահապան այրն Պօղիկարպոս ։ Եւ զկնի նորա իմաստակն Սամուէլ բազմաշնորհ ի գիտութիւնս գրոց սրբոց և յերգս երաժշտութեանց ։ Իսկ ի գաւառին Շիրակայ Հոռոմոսին կոչեցեալ վանք շինեցաւ ի ձեռն Յովհաննիսի որ էր զարդարեալ յամենայն առաքինութիւնս, եւս առաւել յողորմածութեան զարդս ։ Վասնզի ողորմածութեամբ եւ առաքինութեամբ բաշխէր՝ մինչեւ ի զգեստուցն իւրոց մերկանայր զամենայն ի բաց յորժամ աղքատաց հանդիպէր . եւ անցաւորաց ի ճանապարհորդաց հանգստարան պատրաստէր զտեղին՝ մինչեւ հանգչել իբր յիւրեանց տան ամենայն օտարաց. որ մինչեւ ցայսօր երեւի նոյն նշան ողորմածութեան ի տան յայնմ ։ Այսպէս եւ յայսմ ժամանակի շինեցաւ Նարեկ ի Ռշտունեաց գաւառին նոյն կարգադրութեամբ, բազմազարդ պաշտօնապայծառ երգեցողովք եւ գրական գիտողօք ։ Նոյնպէս եւ ի գաւառին Դերջանայ Խլաձորին անուանեալ վանք որ ըստ վկայարանի նորին սուրբ Գրիգոր կո-

չի, ի ձեռն հօր Սիմէօնի հիմնեցեալ՝ ժիր և ճգնողական ծառայի Քրիստոսի. որ ի սահմանս անախտութեան հասեալ վախճանի ի կենացս . փոխանակ իւր թողլով վերակացու ուխտին զՊետրոս ծերունին որ ի տուէ եւ ի գիշերի աշխատէր ի մշակութիւն Տեառն, գործել ձեռօք եւ սաղմոսել բերանով ցայգատարած բազկատարածութեամբ, արտօսրիջոյց ողբովք լցեալ զաւուրս : Որոյ ի ծերութեան վատեալ աչացն՝ յընտրութենէ ամենեցուն տայ զառաջնորդութիւն հօրն Բարսղի որ ընդ ամենայնի ամենայն եղեւ՝ զամենեցուն ընու զպակասութիւն կամ զվերակացութիւն գիտնական եւ իմաստնական հանճարով. մեռեալ ի կենդանութեան եւ ի մահու զկեանս քարոզեաց, օրինակ բարեաց եղեալ հեռաւորաց եւ մերձաւորաց : Առ որ ժողովեալ բազմութեան արանց արդարոց՝ ճգնազգեաց, խոնարհազարդ վայելչութեամբ զարդարեալք ի ճաշակս անճաշակ, միանգամ միայն յաւուր ճաշակեալ եւ զովացեալ ջրով ի շաբաթու և ի կիւրակէի արբմամբ յաւուրս սուրբ քառասնորդացն : Առ որս եղեալ իմ յաւուրս սուրբ քառասնորդացն՝ գրեցի զբանս յիշատակիս այսորիկ սակաւուք, եւ զչափ ժամանակացս թուեցի ըստ կարի ի սոյն ժամանակս : Եւ ի Լիկանտիոն աշխարհին, ի Նահրնեար տեղիսն, ի Կորբերոդ գաւառին ի ձեռն հօրն Մովսէսի շինեցաւ վանք որ

անուամբ նորա կոչի՝ բարեզարդ կարգադրութեամբ, բազմութեամբ եղբարց, բազմապայծառ բանականն իմաստնովք ։

Եւ էր Մովսէս՝ այրն Աստուծոյ ի Տարօն գաւառէ ազգաւ, որ ամենայն արեւմտեայ աշխարհին պատճառ բարեաց եղեւ ի բազմացուցանել զդասս կրօնաւորաց. եւ իբրեւ աւանդապահ կրօնից մեր եղեալ՝ բանեաց մինչեւ յաւուրս մեր ։ Նոյնգունակ և նոյն օրինիւ վանք Հնձուց ի Կարին գաւառի ի ձեռն հօրն Սարգսի ամենայն օրինօք լցեալ. եւ վայելչազարդ տեղին որ Կապուտաքարն անուանի յԱրշարունեաց գաւառին. եւ Դպրէվանք ի Շիրակ գաւառի. եւ Ցախաց քար ի Վայոց ձորի ի ձեռն հօր Ստեփաննոսի ։

Սոքա ամենեքեան և այլք յետ սոցա ի սոցանէ ուսեալք, միաբանական ճգնութեամբ անզբաղ յամենայն ինքնասիրութեան հոգոց, ոչ ստանալ մարդոյ ինքեան եւ ո՛չ խերբեւէշ մի. ոչ ճաշակել ուրուք քան զհասարակաց սեղանն ո՛չ ի մրգայ եւ ո՛չ ի գալար խոտոյ. այլ զհրամայեալսն ի պատուիրանսն Տեառն գործել, և զդաւթեան նուագսն հնչեցուցանել ի գիշերի եւ ի տուընջեան հանապազորդեան փառաբանութեամբ. եւ սոցա այս գործ նահատակութեան ։ Իսկ զմիայնաւորացն բազմազարդ առաքինութիւնս զիա՛րդ մարթասցուք սակաւ բանիւ ա-

սել. որք խաչակցեալք խաչելոյն Քրիստոսի քաղցիւ եւ ծարաւով, և հանապազամեռիկ կենօք քաղաքավարեալք ի ժամանակին յայնմ ։ Որպէս մեծանուն հուչակելին Վարդիկ՝ հայրն Վանգոյ, և սուրբ հայրն Կարմիր ։ Որք ստուեր զկեանս աշխարհիս համարեալ՝ ամայութեամբ ընդ գազանս ի լերինս եւ յանապատ տեղիս անսուաղութեամբ կէին՝ մինչեւ նշանագործ զօրութեան արժանանալ ի Տեառնէ զի առիւծ հնազանդեցաւ Վարդկայ բերեալ նմա զեղջերուացն կաշի, եւ կորիւն երկու առաջի անկեալ ձգեաց առ ոտս նորա. եւ նա ձեռն եդեալ բժշկեաց զլսարանս նոցա։ Եւ այլ բազում հիւանդաց ձեռն եդեալ՝ արագապէս բուժէին յախտիցն ։ Եւ հանգիստ ոսկերաց նորա որ ի Վանգոց. յոր մինչեւ ցայսօր բժշկութիւն հիւանդաց լինի ։

Իսկ Կարմիր հայրն որ եւ բարձեալ զՔրիստո մարմնով ի կերպ աղքատի, ի Ծոփաց գաւառին, մինչ Տաճկաց էր աշխարհն, բնակէր անդ . եւ յաւուր միում գնաց առ ամիրայն ի բերդն Պաղին. եւ ի սահմանսն յայնոսիկ յաւերակ տեղիսն էր եկեղեցի մի զոր հանգիստ իւր կալեալ՝ մնանէր անդ ։ Ասեն ցնա մարդիկն մի՛ լինել անդ զի մահաշունչ է վիշապն որ կայ անդ ։ Իսկ նա ի զօրութիւն Աստուծոյ վստահացեալ՝ մտեալ աղօթէր ի նմա զցայգն ։ Եւ վիշապին մերձեցեալ ի դուռն եկեղեցւոյն՝ զօրու-

թեամբ Տեառն եւ աղօթիւք սրբոյն վաղվաղակի սատակեցաւ։ Եւ յառաւօտեան անհաւատ հեթանոսքըն տեսեն ցհաւատացեալսն « երթայք, տեսէք զի կլլեալ է վիշապն ահաւոր զայրն զայն զոր Աստուծոյն ասէք »։ Եւ ոչ ոք իշխէր մերձենալ ցբազում ժամս անշարժ մնացեալ վիշապին. եւ մարդիկն կասկածանօք առ սակաւ սակաւ մօտէին։ Իսկ ճգնաւորն Քրիստոսի ի ներքուստ աղաղակեաց « քարշեցէք զպիղծդ զի արտաքս ելից »։ Եւ այս ի պարծանս հաւատացելոց լինէր եւ յամօթ անհաւատիցն եւ ի փառս Քրիստոսի։

Էին եւ վարդապետք վարժեալք վարդապետութեամբն Տեառն և ուսուցիչք ճշմարտութեան։ Բասիլիոս ծերունին՝ քաջակորովն ի խօսս եւ քաջաքարոզն ի պատմել զօրէնս Տեառն։ Եւ Գրիգոր քահանայ յամուսնացելոց՝ յորդախօսն եւ առատաբանն ի պատգամս Տեառն։ Եւ Ստեփաննոս՝ աշակերտ Բարսղի, որ հոգւորն կոչեցաւ, առաքելաշնորհ բանիւ եւ գործով։ Ընդ սմա եւ մեծանունն ի գիտութեան և յառաքինութեան Մովսէս որ քառասուն աւուրբք ձգտեցուցանէր զանսուաղութիւն։ Եւ Դաւիթ՝ աղքատակերպ եւ գծծասէր գիտնական որում անուն Մաշկոտն կոչի։ Եւ Պետրոս՝ հաւաստի մեկնիչ գրոց սրբոց։ Եւ Անանիա՝ փիլիսոփայն մեծ որ եւ վանական Նարեկի։ Սորա եւ գիրս է ասա-

ցեալ ընդդէմ աղանդոյն Թոնդրակայց և այլոց հերձ-
ուածոց ։

Զոմանս ի սոցանէ ի ծերութեան իւրեանց՝ ի տը-
ղայութեան մերում տեսաք աչօք մերովք՝ ճանաչե-
լով ի քաղցր ճաշակաց բանից նոցա ։

Սոքա ամենեքեան խորհրդական քննութեամբ,
ընտրութեամբ գրովք աստուածայնովք՝ հրամանաւ
Տեառն Անանիայի զքաղկեդոնական մկրտելուն
կրկին անգամ հրամայեցին մկրտել ։ Վասնզի ու-
րանան Քաղկեդոնականք զԱստուած ի մարմնի իւ-
րում լինել ի խաչին եւ ի մահուն. այլ եւ երկուս բը-
նութիւնս կամօք և ներգործութեամբ ասեն ի Քրիս-
տոս, եւ զմարդկայինն ասեն ոչ Աստուծոյ վասն
մեր կրեալ զիրս եւ մեռեալ. այլ սոսկ մահ մարդոյ.
եւ ի մահ մարդոյ մկրտին ։ Իսկ ի ճշմարիտ Բանն
Աստուած խոստովանիմք զմիացեալն ի մարմնի. եւ
սոյն Աստուած եկեալ ի չարչարանս, որ խաչեցաւն
վասն մեր. զի այսպէս յԱստուած իցէ մկրտութիւն
մեր և ի մահ Տեառն կատարեալ եւ ո՛չ ի սոսկ մար-
դոյ զի մի՛ ընդ անիծիւք Երեմիայի անկցուք թէ՝ ա-
նիծեալ է որ դնէ զյոյս իւր ի մարդ ։

Այլ յաւուրս Ռոմանոսի՝ կայսերն Յունաց եւ ի
ժամանակս Աշոտոյ՝ թագաւորի Հայոց, առաւ Մել-
տենի ի Տաճկաց յ383 թուին ։ Հան Ռոմանոս զԱ-
ղախութէթն՝ հալածիչ հաւատոյս մերոյ ։ Եւ յ388

Digitized by Google

Թուին Համառուն ի Կողոնիա եմուտ զօրօք բազմօք եւ անդրէն դարձաւ ։ Եւ ապա թագաւորեաց Կոստանդին՝ որդի Լեւոնի յ392 Թուին ամս 16։ Ի սորա վեցերորդ ամին, եւ յ397 Թուին էառ զՄարաշ ի Տաճկաց ։ Եւ ապա յերկրորդ ամին, յ398 Թուին առաքէ կայսրն Կոստանդին զԴեմեսթիկոսն զՋմշկիկ զօրու ծանու ի կողմանս Կարնոյ ։ Որ եկեալ պաշարեաց զԹէոդուպօլիս եւ պատերազմեցաւ, պարտեալ զզօրն Իսմայէլի, պատառեալ զխանդակ քաղաքին. եւ փլոյց զբարձրաբերձ աշտարակս նորա եւ էառ զքաղաքն։ Ուր բազում գործս արութեան ցուցեալ Կիւրժան՝ Թոռն Ջմշկայ ի մանկութեան տիս գովել յայնժամ ։ Եւ զկնի այսորիկ զօրն Յունաց առնու զՍամուսատ քաղաք ի 407 Թուին ։ Եւ մեռաւ Կոստանդին . եւ թագաւորեաց Ռոմանոս ամս 3 ։ Իսկ ի 402 Թուին վախճանեցաւ Աբաս՝ թագաւորն Հայոց, որ թագաւորեաց ամս 24 ։

Ը. — Յաղագս թագաւորութեան Աշոտոյ՝ որդւոյ Աբասայ. և որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ . և շինուածք սրբութեան տեղեաց ։

Եւ զկնի Աբասայ թագաւորեաց Աշոտ՝ որդի նորա, որ եւ շահանշահ կոչիւր, ամս 25 ։ Եւ Մուշեղ՝

եղբայր նորա, առ Նովաւ Թագաւորեայ ի Կարս։ Այս Աշոտ խաղաղասէր բարուք կալեալ զաշխարհս Հայոց՝ խոնարհութեամբ եւ ողորմածութեամբ անցոյց զամենեքումբք. վասնզի զգոնջացեալսն եւ ըղկաղսն եւ զկոյրսն հաւաքէր առ ինքն եւ բարձակից ինքեան առնելով ի խրախճանութիւնսն. զամանս ի Նոյանէ իշխան եւ իշխանաց իշխանս եւ կիւրապաղատս անուանէր, եւ զբօսնոյր նոքօք. եւ զքան կարմիր եւ զվէրս նոցա առաջի աչաց իւրոց փոխանակ զարդուց և ականց մայլերոց համարէր ։ Այլ և զբաժակն իւր Թագաւորական ըմպելեօք մատուցանէր նոցա. եւ յորժամ Թարախ վիրաց նոցա խառնէր ընդ գինւոյն, յայնժամ զմնացորդս նոցա առեալ ինքն ճաշակէր ։ Եւ այնքան առատաձեռնութեամբ բաշխէր կարօտելոց, մինչեւ ի մահուն իւր ոչ լինել դրամ մի ի գանձատան նորա . այլ և զկապուտ զարդուցն եւ բազմականացն եւ որմոց տայր կարօտելոց։ Եւ բուեալ զմեղս իւր ողորմութեամբ եւ գթով տնանկաց։ Յաւուրս սորա շինեցան կրօնաւորանոցք՝ ճգնաւորականաց տեղիք Սեաւորդեայ աշխարհին՝ հաւատարմակեացք, միաբանականք, ըստ յառաջաասցեալ կանոնին սահմանադրութեան սրբոյն Բարսղի, որոց երկոցունց տեղեացն անուանք Հաղբատ և Սանահին հանդէպ միմեանց, միակրօնք ի տան Աստուծոյ՝ արանց 500իւ ։ Եւ առաջնորդ Սանահնի

Յովհաննէս՝ գիտնական այրն Աստուծոյ . իսկ Հաղբատայ՝ Սիմէոն՝ ճգնազգեաց ծառայն Աստուծոյ ։ Ապա Տէր Անանիա լցեալ զաւուրս իւր բարութեամբ՝ ի 414 Թուին վախճանեցաւ ։

Եւ ապա եկաց կաթողիկոս Վահանիկն ի Բաղաց գաւառէ՝ որդի Ջուանշիրի՝ իշխանի Բաղաց ։ Սա ընդ քաղկեդոնականս սիրելութիւն եւ հաճութիւն կամեցաւ Թղթովք առնել ։ Յորոյ վերայ ժողովեցան կրօնաւորքն Հայոց ի քաղաքն Անւոյ՝ Տէր Խաչիկ՝ Արշարունեաց եպիսկոպոս, եւ հայր Պօղիկարպոս՝ Կամրջաձորոյ վանական, եւ հայրն Սարգիս՝ Հոռոմոսի վանաց վանական, և հայր Ստեփաննոս՝ Սեւանայ վանաց վանական, եւ այլ եպիսկոպոսունք եւ հարք բազումք ։ Իսկ Վահանիկն փախստեայ անկանի ի Վասպուրական առ Ապուսահլ՝ Թագաւոր Վասպուրականի, որ էր որդի Գագկայ Արծրունւոյ ։ Իսկ ժողովն կամակցութեամբ Աշոտոյ շահանշահի կաթողիկոս հաստատեաց Հայոց զՍտեփաննոս՝ վանական Սեւանայ ։ Եւ յերկոցունց կողմանց նզովիւք լցին զաշխարհս Հայոց ։ Իսկ Ստեփաննոս վարդապետն մեծ որ էր յաստիճան երանելոյն Մեսրոպայ, եւ հովուէր զարեւմտեայ կողմն Հայոց , ժողով բազմութեան կրօնաւորաց արարեալ ի Տարօնոյ, ի Հաշտենից, ի Ծոփաց, ի Խորձենոյ հանդերձ Մոկսիսիւ վարդապետաւ եւ Բարկենիւ՝ ընտիր արամբ

որ էր յաշխարհէն Սիւնեաց. երթայր ի Վասպուրական ի յանդիմանութիւն Վահանայ եւ Ապուսահլի ։

Իսկ Նոցա վաղէսաբար արարեալ՝ ոչ տեսեալ զնոսա եւ ոչ լուեալ ինչ՝ հրամայեցին աքսորել ի յԱխթամար կղզի զՍտեփաննոս և զՄովսէս վարդապետ եւ զհայր Բարգէն ։ Եւ ապա զհայր Բարգէն եւ ըզ Մովսէս արձակեալ, եւ զՍտեփաննոս ի Կոտորոց բերդն փոխեցին. որ եւ մեռաւ ի նմին, ո՛չ գիտեմ թէ նենգութեամբ ինքեանց եւ թէ այլով պատճառաւ ։ Եւ ապա Վահանիկն եւ Ստեփաննոս ի միում ամի վախճանեցան . եւ բարձաւ խռովութիւն յաշխարհէս Հայոց ։ Այլ յաւուրս Ռոմանոսի՝ Յունաց թագաւորի, էր մաժիստրոս Նիկեփոռ, եւ պատրիկ Կիւր-ժան որք զարհուրեցուցանէին զամենայն Տաճկաստանեայս զօրութեամբ իւրեանց ։ Եւ ի մեռանել Ռոմանոսին նոքա պաշարեալէին զԱնաւարզայ եւ զՀալպ զորս եւ առին իսկ ։ Եւ թագաւորեաց ի Կոստանդնուպօլիս Մարինոս ոմն ։ Իսկ Նիկեփոռ և Կիւր-ժան ամենայն զօրօքն գան յեզր ծովուն Յունաց. և մտեալ ի Կոստանդնուպօլիս, ընկենու զՄարինոս, եւ թագաւորեցուցանէ զՆիկեփոռ ի 412 թուին, որ թագաւորեաց ամս 7 ։ Սա քաջապէս յաղթեաց իսմայէլական զօրուն՝ յոլով քաղաքս հանեալ ի նոցանէ՝ զՄսիս ի 413, զՏարսոն ի 414 թըուին ։ Եւ ապա ի 415 թուին խաւարեցաւ արեգակն.

եւ փախճանեցաւ Տարօնոյ իշխանն Աշոտ ։ Եւ Տարօնոյ Հոռոմք տիրեցին ։

Եւ ի 417 թուին Վարդ՝ եղբօրորդի Նիկեփոռայ, զօրու ծանու գայ յԱպահունիս, պաշարէ զՄանազկերտ քաղաք. եւ առեալ զնա՝ ի հիմանց բրեալ խրամատեաց զպարիսպ նորա ։ Եւ ապա ի 418 թուին զԱնտիոք՝ մեծ քաղաք Ասորւոց (առ) ։ Եւ ի նմին ամի սպան Կիւր-Ժան զՆիկեփոռ ի պաղատանն նենգութեամբ թագուհւոյն՝ մօրն Վասլին. եւ ինքն թագաւորեաց ամս 6 ։ Իսկ Վարդ դուքսն մեծ՝ եղբօրորդին Նիկեփոռայ, ապստամբեալ թագաւորեաց ի Ժոռնդն (76) ։ Ընդ որ պատերազմեալ յաղթողն Կիւր-Ժան, յաղթեաց եւ էարկ զՎարդ ի բանտ ի կղզին . եւ ինքն գնաց յաշխարհն Բուլղարաց պատերազմել ընդ նոցա ։ Որոց ազգն Ռուսաց օգնական եղեալ՝ ելանեն ի մարտ ընդ նմա . եւ ի ճակատելն ընդ միմեանս՝ զերկուս թեւս ճակատուն Յունաց վանէին Ռուսքն ։ Իսկ թագաւորն ամենայն հետեւակ զօրուն Հայաստանեօքն անշարժ մնացեալ ի միջոյի ճակատուն. որ քաջապէս նահատակեալ գունդ հետեւակայն որ սաղարքն ասին, առաջի թագաւորին պատառեալ զվահանափակն որ ընդդէմ նոցա . ընդ թագաւորին ամենայն հեծելազունդ զօրօքն մտեալ. և սուր ի գործ չահատակեալ՝ սրախողխող զնոսա առնելով, և ցիրեւցան փայրայն տուեալ,

ի հնազանդութիւն նուաճեալ զազգն Բուլղարայ ։ Այս Կիւր-Ժան բազում գործս արութեան ի մանկութենէ ցուցեալ զարմացուցանէր զբազումս. որ եւ ի թագաւորելն՝ ինքնակամ հնազանդեցան հարկատրութեամբ ազգն Տաճկայ ըստ հարաւոյ կուսէ, եւ ազգն Սարմատացւոց որ ըստ հիւսիսոյ, եւ ազգն Վրաց որ ըստ արեւելից ։

Թ. — Յաղագս կաթողիկոսութեան Տեառն Խաչկայ. և շինելոյ զեկեղեցին և զտունն կաթողիկոսարանին ի գիւղն Արգինայ ։

Յաւուրս Կիւր-Ժանայ՝ Յունաց կայսեր, և թագաւորութեան Հայոց Աշոտոյ ի421 թուին, զկնի Վահանայ եւ Ստեփաննոսի եկաց կաթողիկոս Հայոց Տէր Խաչիկ՝ եպիսկոպոս Արշարունեաց՝ քեռորդի Տեառն Անանիայի. որ միապետեալ խաղաղացոյց զաշխարհս Հայոց՝ ամս 19 ։ Եւ նորոգեալ զտուն կաթողիկոսարանին ի Շիրակ գաւառի, ի գիւղաքաղաքին Արգինայ յեզերս Ախուրեան գետոյ, ի հանգստարանի Տեառն Անանիայի՝ Հայոց վերադիտողի ։ Եւ ի նմին գեօղ շինեալ զսուրբ կաթողիկէ

Digitized by Google

եկեղեցին վիմարդեան կոփածոյիւք, հաստահեղույս արձանօք գմբէթարդ խորան երկնանման հանդերձ եւս երիւք եկեղեցեօք՝ նոյնաձեւ, հրաշատեսակ, չքնաղագեղ յօրինուածով. և զարդարեաց մեծապայծառ, ծիրանածաղիկ, ոսկեթել անկուածովք ի զարդ ոսկւոյ եւ արծաթոյ, եւ ամենայն զարդու պայծառութեան ջահաբորբոք լուսաւոր անօթոց. այլ եւ զաստուածախօս կտակս յոլովակի ստացեալ զգիրս սուրբս զառաքելասացս եւ զմարգարէաքարոզ պատգամս հանդերձ ամենայն վարդապետացն ձայնիւք:

Եւ յաւուրս սորա էին վարդապետքն Յովհաննէս՝ խաչակիրն Քրիստոսի, որ տկար բանիւ եւ մեծ գիտութեամբ բացայայտէր զգիտութիւն գրոց սրբոց: Սա մեռաւ ի մոլեալ ազգէն Վրաց սրով. եւ թաղեցաւ ի վանս որ Ակնիգոմս ասի, ի Բասէն գաւառի, և այժմ սուրբ Յոհան՝ առ աստղոտով լերինն Ծիրանեաց: Հանգոյն նմին եւ տասա գիտութեամբ գերամաքուր հայրն Յովսէփ՝ առաջնորդ ուխտին որ Հնձուցն անուանի վանք ի Կարին գաւառի: Եւ Կիրակոս՝ գծծակերպ գիտնականն, որ վարուք առաւել քան թէ բանիւք վարդապետէր. որ բնակէր յոլովակի յանապատին որ Թեղենիսն կոչի, ի Նիգ գաւառի, առ հօր Երեմիայի՝ ճգնաւորին Քրիստոսի եւ ընկերակցի իմոյ: Եւ վայելչաբանն Սարգիս յաշխարհէն Աղվանից, որ ի մանկութենէ զգիրս սուրբս ի

Digitized by Google

բերան առեալ, եւ ծերացեալ արդ եւս։ Եւ Յովհաննէս քահանայ յանուանայցելոյ ։

Ժ. — Վասն պատերազմին Յունաց որ յԱմիթ . եւ երեւման աստեղն . եւ մահուանն Կիւր-Ժանայ թագաւորին ։

Իսկ Կիւր-Ժան՝ թագաւորն Յունաց, բիւրաւոր զօրօք զՄլեհ դեմեսլիկոսն առաքէ յԱմիթ . որ եկեալ պաշարէ զքաղաքն՝ մարտ եդեալ ընդ պարիսպն . յորում էր Արութալչալ՝ թոռն Համտունայ ։ Եւ յանկարծ յեղակարծ ժամու արք 400 սուսերամերկք հեծեալք յերիվարս՝ ի բաց ելանէին ընդ դրուռն քաղաքին, սուսերահար արարեալ զգունդն որ առաջի դրանցն կայր, եւ զամենայն զօրն ցիր եւ ցան տուեալ, զբազումս պախտղխտ արարեալ. եւ կալան զՄլեհ զդեմեսլիկոսն որ եւ մեռաւ ի Տանկունսն ։ Եւ ապա ի միւս ամին ի 423 թուին նիզակաւոր աստղն երեւեցաւ յաւուրս հնձոցն՝ ի մուտս ամառնային եղանակին. ինքն յարեւելս կալով եւ զնշոյլս լուսոյն նիզակաձեւ յարեւմուտս ձգեալ ի վերայ աշխարհին Յունաց . եւ տեւեաց մինչեւ յաշնանային եղանակն ։ Եւ ի նոյն ամի յելսն մեռաւ Կիւր-Ժան թագաւոր ի պաղա-

10.

տանն : Եւ զկնի նորա, ի 425 թուին թագաւորեաց Վասիլ :

ԺԱ. — Վասն թագաւորելոյն Սմբատայ՝ որդւոյ Աշոտոյ. և շինելոյ զպարիսպն Անւոյ հանդերձ եկեղեցեաւն : և գալոյ կիւրապաղատին Դաւթի ի Տիրան :

Զայսու ժամանակաւ մեռաւ թագաւորն Հայոց օրհնեալն Աշոտ ի 426 թուին. եւ ի նոյն աւուր թագաւորեաց Սմբատ՝ որդի նորա ամս 13 : Սա լիր արկեալ՝ պարսպափակ առնէ զպարիսպն Անւոյ յԱխուրեան գետոյ մինչեւ ցձորն Ծաղկոցաց, կրով եւ վիմօվք մածուցեալ մանհարձանօք բրգանց՝ բարձրաբերձ պարապեալ բացագոյն քան զհին պարիսպն յընդարձակութիւն քաղաքին, եւ մայրագերան դրամբք երկաթագամ, հաստահեղոյս բեւեռապինդ ամրացուցեալ :

Արկանէ հիմն եւ մեծաշէն եկեղեցւոյն ի նոյն քաղաքին Անւոյ ի ձեռն ճարտարապետին Տրդատայ որ զկաթողիկոսարանին եկեղեցին շինեաց յԱրգինայ : Եւ էր խաղաղութիւն և շինութիւն յաշխարհիս Հայոց : Եւ սկսաւ նա գոռալ ընդ հօրեղբօր իւրոյ Մուշեղայ որ ի Կարս . եւ առնու զբերդն որ ի Ձակատս որում Տատիկն կոչեն :

Յայսմ պատճառէ կիւրապաղատն Տայոց Դաւիթ ամենայն զօրօքն Վրաց խաղայ ի վերայ Սմբատայ. եւ գայ, իջանէ ի Շիրակ, ի գիւղն որում Բաւաց ձորն կոչեն. ընդ նմա և Մուշեղ որ կոչեացն զնա ։ Եւ Սմբատայ զամրոցն անդրէն ի ձեռս նոցա տուեալ, խաղաղութիւն հաստատեն՝ ոչ ինչ մեղուցեալ աշխարհին Սմբատայ. վասնզի խաղաղասէր եւ իրաւարար էր կիւրապաղատն ։

ԺԲ. — Վասն գալոյ ամիրային Աբլհաճայ ի Հայս. եւ յետոյ բառնալոյ իշխանութեանն նորա. և խեղդամահ լինելոյ նորա ։

Բայց Մուշեղ ոչ ունէր զերկիւղն Աստուծոյ ի մտի. վասնզի բազմաբոյծ բոզիւք կեայր նա ։ Եւ առաքեաց կոչեաց զԱբլհաճայ՝ Դելմաստանի թոռն Սալարին ամիրայ պարսիկ. որ թէ եւ ընդ նոսա ոչ ժամանեաց. այլ յետոյ եկեալ զՀոռոմոսի վանքն այրեաց. եւ զփրկական նշանն որ ի վերայ սրբոյ Շողակաթի գմբէթին կանգնեալ էր, ճօպանօք ի վայր բերէր ի 431 թուին. և ի վերայ նորա շարժեալ ցասումն Աստուծոյ՝ դիւահար լինէր ։ Եւ մարտուցեալ ընդ ամիրային Գողթան Ապուսլփոյ, պար-

Digitized by Google

տեցաւ ի Նմանէ. և կալանաւոր արարեալ զնա՝ հանէ ի Նմանէ զԴուին եւ զամենայն քաղաքս նորա ։ Եւ նա թափառական շրջէր ընդ ամենայն աշխարհս Հայոց և Վրաց ամենայն ընտանեօք իւրովք՝ պատմելով, եթէ վասնզի թշնամի եղէ խաչին Քրիստոսի, եհան զիս յիմ հայրենեաց ։ Որ եւ երթեալ ի դուռն կայսեր Յունաց Վասլի. եւ ոչ ինչ օգնականութիւն ի Նմանէ գտեալ՝ դառնայ անդրէն. և յիւրոց ծառայիցն խեղդամահ լինի ի քաղաքին Ոսխթեաց ։

ԺԳ. — Յաղագս կոտորածին Վասպուրականի. և ձերբակալ լինելոյ իշխանաց ի ձեռն Աբուսըլփոյ՝ Գողթան ամիրային ։

Յայսմ ժամանակի Աբուսըլուփ՝ Գողթան ամիրայն 905 հետեւակաժողով խաղկօքն գայ յաշխարհն Վասպուրականի ։ Որոց ընդդէմ երթեալ իշխանաց իշխան Վասպուրականի ամենայն զօրօքն, որում Աբլխարիբ կոչիւր, հրամանաւ Աշոտոյ՝ թագաւորի Վասպուրականի, հանդերձ Գրիգորիւ իշխանաւ եւ Տիգրանաւ մարզպանաւ ։ Եւ երթեալ իջեւանի ի Ճուաշ գաւառի, ի տեղին որ կոչի Բակեար, պահարարօտ թողեալ զերիվարս իւրեանց ։

Digitized by Google

Յորոց վերայ հասեալ տաճիկ զօրուն՝ առնուն զերիվարս նոցա. և նոքա յամրոցին յարգելանի մնացեալ : Առ որս ըստ անօրէն օրինացն իւրեանց երդմունս հաստատեալ տաճիկ զօրուն ասելով եթէ ոչ մեղիցուք ձեզ, միայն զզէնս ձեր ցմեզ տո՛ւք. և դուք երթա՛յք խաղաղութեամբ : Եւ նոքա յիմարեալ անմիտ մտօք ետուն ցնոսա զզէնս իւրեանց : Եւ նոցա ստեալ երդմանցն ըստ հեթանոսական դենին՝ սրախողխող առնէին զամենեսեան, ձերբակալ արարեալ զԱբլխարիբ և զերկու իշխանսն զԳրիգոր և զՏիգրան մարզպան. և քաղաքն գանձիւ փրկեցաւ : Իսկ յայն մեռեալ մարմինս գտան նշանք հեթանոսական պղծութեան, զոր չէ օրէն ասել. վասն որոյ մատնեաց զնոսա Աստուած այլազգեացն ի 432 թուին :

ԺԴ. — Յաղագս թագաւորելոյն Վասլի Յունաց . եւ բռնակալութեան Վարդայ . և աւերածոյ աշխարհին Յունաց :

Եւ իբրեւ թագաւորեաց Վասիլ ի 425 թուին, որպէս յառաջն ասացաք, Վարդ որ ըստ աւելաձայնութեանն սկլերոս կոչիւր, ապստամբեալ թագաւորեաց ի կողմանս Ջահանայ եւ Մելտենոյ . որ էր այր քաջ

Digitized by Google

եւ կորովի ի գործ պատերազմայ ։ Եւ միաբանեալ ընդ իւրեան զհեծելազունդ զօրն Հայոց որ ընդ Յունաց թագաւորութեամբն . եւ բաժանեալ զթագաւորութիւն Յունաց, հասանէ մինչև ցԲիւթանիա ճակատ տալով ընդ թագաւորին Վասիլ. զամս 4 . և արեան ճապաղիք լնուին զաշխարհն ամենայն ։ Վասնզի թագաւորն Վասիլ գումարեալ զզօրսն Բիւզանդիոնի եւ զԹրակային եւ զՄակեդոնացին հանդերձ ամենայն արևմտեայ ազգօքն առաքէ ի պատերազմ ընդդէմ Վարդայ բռնակալին։ Իսկ Վարդայ զինեալ ընդդէմ նորա ի պատերազմ, յորում քաջապէս մարտուցեալ զօրն Հայոց, որպէս որդիք իշխանին Տարօնոյ Գրիգոր և Բագարատ և Զախրանիկ՝ իշխան Մոկացի, ահարեկ արարեալ զզօրսն Յունաց զօրէն փոթորկեալ մրրկի շփոթէին, զյոլովս սրախողխող արարեալ, եւ զբազումս ձերբակալ . ուր սպանեալ եղեւ Ներքինին Պետուանոս՝ գլուխ զօրուն ։

Եւ ապա ողորմածաբար գթացեալ յաղագս քրիստոսական հաւատոյն՝ Թլացելոյն կեանս շնորհէին ։ Եւ այսպէս երկիցս և երիցս և բազում անգամ մարտուցեալք՝ յաղթեցին արևմտեայ զօրուն . և դրէթէ ընդ բոլոր աշխարհն Յունաց տարածեցաւ պատերազմն, մինչզի գեօղ ընդ գեօղ և քաղաք ընդ քաղաք մարտնչէր . եւ ամենայն ուրեք արեանց հեղ-

մունք լինէին . և սով սաստիկ յընդհանուր աշխարհս տարածեցաւ . և դիակունք մեռեալք ի ճանապարհս եւ ի գռեհս բազմանային . եւ կենդանիքն ողորմելի քան զմեռեալս շրջէին, և գայլք գիշատիչք ի մարմինս մեռելոյն խանձեալք՝ և զկենդանիսն ուտէին ։ Եւ մինչ զայսու շփոթմամբ էր Թագաւորութիւն Յունաց, Խլաթայ եւ Նփրկերտոյ ամիրայն Բատն վերստին շինէ զքաղաքն Մանազկերտ . և սրով և գերութեամբ անմարդացոյց զգաւառն Տարօնոյ, յաւարի առեալ զքաղաքն Մուշ . խողխողեալ զքահանայս յեկեղեցւոջն որ սուրբ Փրկիչ անուանի, ողորմելի տեսակաւ . յորում արեան ներկուածք ցարդ եւս ցուցանին ի նոյն յեկեղեցւոջ ։

ԺԵ. — Վասն վերջին պատերազմին Յունաց . և փախստականն լինելոյ թագակալին Վարդայ ։

Եւ ապա յետ այսր ամենայնի անցիցն անցելոց Վասիլ Թագաւորն Յունաց, զԹոռնիկ զօրավարն որ էր յազգէն Վրաց, աբեղայ ի սուրբ լերին այնմիկ, հանեալ առաջէ առ կիւրապաղատն Տայոց Դաւիթ. և խոստանայ տալ նմա զԽաղտոյառիճ Կղէսուրան (77) , զՋորմայրի եւ զԿարին, զԲասէն եւ զՍեւուկ բերդակ որ է Մարդաղի, զՀարք եւ զԱպահունիս,

Digitized by Google

զորս և ետ իսկ, որպէսզի զօր առաքեսցէ յօգնականութիւն նմա ։

Եւ կիւրապաղատին Դաւթի գումարեալ զզօրսն Վրաց, եւ գիշխանաց իշխանն զՋոջիկ տայ զկնի Թոռնկայ պատերազմել ընդ Վարդայ բռնակալին ։ Որք սկսեալ ի Տայոց աշխարհէն քանդեալ աւերեցին զամենայն աշխարհն Յունաց որ ընդ ձեռամբ բռնակալին ։ Նոյնպէս եւ հանեալ Թագաւորին ի բանտէ զՎարդ որ և Փոկաս կոչիւր, զոր արկեալ էր Աիւր-ժանայ ի կղզին . և տայ ի ձեռս զամենայն արևմտեայ զօրն Յունաց . և հանդերձ Վրաց զօրուն առաքէ ի վերայ բռնակալին Վարդայ երկուս բանակս ։ Իսկ բռնակալին ընդ միոյ բանակին մարտուցեալ, այն ինչ ի փախուստ դարձուցանէր . եւ ապա հասեալ ի վերայ երկրորդ բանակին՝ նորոգապէս յարդարէին զպատերազմն ։

Յորմէ զանգիտեալ բռնակալին Վարդայ՝ փախըստեայ լինէր ։ Եւ ելեալ յաշխարհէն Յունաց՝ Թիկունըս օգնականի կալեալ զամիրայն Բաղդատայ, որ Խալն Խոսրով կոչիւր, զի և յառաջին իսկ բարեկամացեալ էր ընդ նմա ։ Եւ երթեալ հասանէ մերձ առ քաղաք նորա ի Մարտիրոսաց պօլիս որ է Նփրկերտ, ի տեղին որ փշփաշճ կոչի ։ Իսկ Թագաւորն Վասիլ հրեշտակ խաղաղութեան առաքեալ զկնի դառնալ անդրէն Թագաւորին Վարդայ ։ Զոր իմացեալ աւագ

Հեճպասյն Իբն Խոսրովու՝ զգացուցանէին նմա ի Բաղդատ։ Եւ նորա հրաման տուեալ ունել զԹագաւորն՝ եթէ հնար լիցի։ Եւ նոքա յանկարծ յեղակարծ ժամու ի վերայ հասեալ՝ ձերբակալ արարեալ զԹագաւորն Վարդ. հանդերձ մեծամեծօքն՝ հասուցանէին ի դուռն Իբն Խոսրովու, ի քաղաքն Բաղդատ որ է Բաբելոն (78). զոր հրամայեաց երկաթեղէն կապանօք ի բանտի պահել զամենայն աւուրս կենաց իւրոց Իբն Խոսրով։

ԺԶ. — Յաղագս ամիրայութեան Իբն Խոսրովու. և իմաստութեան նորա։

Այս Իբն Խոսրով խոհական իմաստիւք հանգոյն Աղեքսանդրի գտեալ՝ զարմացոյց զաշխարհս. հրամանօք զքաղաքս առնոյր. և բանիւ ի դղեակ բերդից հալածէր զբնակիչսն։ Որոյ և ընդ. քաղաքի միոյ մարտուցեալ, ոչ հաւանէին բնակիչք տալ ի ձեռս նորա. և խնդրեալ ի նոցանէ հնազանդութեան ազդաւ հարկատրել յիւրաքանչիւր տանէ շուն մի։ Եւ էր քաղաքն յեզերս եղեգնաբոյս շամբի. և ամենայն բընակութիւն նոցա եղեգամբ պատրաստեալ։ Եւ առեալ զշունսն զամենայն՝ հրամայեաց նաւթ և հուր մատուցանել ի նոսա և արձակել։ Եւ նոքա դիմեալ

յիւրաքանչիւր բնակութիւնս ընդ խողովակ պարսպին՝ հրով տոչորեցին զամենայն քաղաքն ։

Այս գործ իմաստութեան տուաւ հանգոյն ցուցաւ Սամիրամի որ չորեք հարիւր աղաւնեօքն զոճ այլազգեացն հրդեհեաց, կամ Աղեքսանդրի որ թռչնօքն զփայտակերտ ապարանսն ի վերայ բարձրաբլխանոցի վիմին ելոյց ։ Ի սմանէ զարհուրեալ մեծ ազգն Համատունեաց, որ էին բնակեալ ի դաշտին Ասորւոց, թողին զամուր քաղաքս իւրեանց՝ զՆփրկերտ, զԱմիթ, զԱգրում եւ զայլսն ամենայն, փախստեայ գնացին յաշխարհն Յունաց ։ Եւ հրամանաւ Վասլի դարձեալ բնակեցան ի Հալպ մինչեւ ապառեալ վճարեցան մահուամբ ։

Այս Իբն Խոսրով մեծարեալ պատուէր զքրիստոնեայս, մինչեւ զամենայն տօնս տէրունականս համարձակապէս կատարել յաշխարհի նորա ։ Այլեւ ինքն իսկ ի գաղտնի Փրկչին ի տաճարն, որ Տեառնընդառաջ կոչի, պայծառապրոյն ջահիւք եւ մոմեղինօք եւ բազմակոյտ ծխով զլուացմունս կատարեաց ։ Այլ և զաղաւնեացն նաւթիւ և հրով զթեւս պայծառացոյց ․ եւ ընդ երկինս առաքէր ։ Սա թագեղեալ՝ թագաւոր թագաւորաց կոչեցաւ, զոր ոչ էր օրէն Տաճկաց զարմին ։ Եւ սպիտակափայլ արծաթ հրամայեաց ընդ պղնձոյ և ընդ կապարոյ խառնել, որ ոչ ընտրել վաճառականացն․ և զանուն իւր ի վերայ

խեցւոյ եւ կամ կաշւոյ հրամայեաց գրել եւ տալ ի ձեռս ոմանց զի զննեսցեն այնու կերակուր կամ հան-դերձ. եւ ոչ ոք իշխեաց ընդդիմանալ։

ԺԷ. — Յաղագս թագաւորութեան Աբասայ ի Կարս. և բարեգործութեան նորա. և շինելոյ զՏիրինն վանս անուանք իւրով։

Յայսմ ժամանակի, ի 433 թուին Մուշեղ՝ թագաւորն մայրաքաղաքին Կարուց, վախճանի. և փոխանակ նորա թագաւորէ Աբաս՝ որդի նորա, ամս 6։ Սա յառաջ քան զթագաւորելն էր մանուկ փոքր եւ կայտառ. եւ կարծիս տայր տեսողացն անհաղորդ-լինել բարեաց ինչ գործոց հոգեւորաց։ Իսկ յորժամ եհաս նա յաթոռ թագաւորութեան, երևեցաւ նա այր շքեղ՝ մի հանճարով և իմաստուն, ընդ առաջին իմաստունսն համարեալ։ Եւ դարձաւ նա յայր այլ. և սկիզբն արարեալ ամենայն բարեգործութեանց. նախ եւ առաջին՝ եբարձ նա յաշխարհէն իւրմէ զաւազակութիւն, զմարդադաւութիւն, զոր ազգն Վանանդայ իբրեւ զհայրենիք ունէին ըստ ասելոյ պատմագրին։ Եւ յաւուրս հօր սորա ոչ միայն ի ճանապարհս և ի բացեալ տեղիսն կողոպտէին. այլ ի նոյն ինքն

Digitized by Google

ի քաղաքին՝ յերեկոյացեալ ժամուն . եւ զգիշերն ամենայն ճիչք և ձայնք կողոպտանաց լինէին ։

Այլ սա ինքնին վրէժխնդիր եղեալ, եւ զգտեալ զողսն անաչառ մահու դատապարտեալ՝ ոչ խնայելով ի մեծս կամ ի փոքրս, յիշխանս կամ ի շինականս ։ Եւ այնպէս խաղաղացոյց զաշխարհն իւր, մինչզի ի գիշերի իբրեւ ի տուէնջեան, եւ յանապատի իբրեւ յապարանս շրջէին՝ ամենեքեան շինութեան և աշխատաժիր գործոց պարապեալ, եւ արդարադատ իրաւամբք ուղղեալք։ Նա եւ որ սովորութեամբ անկարգութիւն էր յաշխարհիս Հայոց՝ իշխանաց եւ ազատաց որովայնամոլութեամբ ապականել զկարգեալ զաւուրս պահոց՝ զչորեքշաբաթ, զուրբաթ եւ զաւուրս շաբաթուց, բայց ի մսոյ կթեղէն կերակրովք. յայնմ անձամբ օրինակ եղեալ՝ ո՛չ ի կթեղինաց ինչ եւ ո՛չ ի ձկանց ճաշակեալ, եւ հացիւ և բանջարեղէն մրգօք անցուցանէր զաւուրսն զայնոսիկ զօրինաւորեալս կանոնիւ ։

Եւ ապա խորհուրդ բարի կալեալ յանձին իւրում շինել վանս ի փրկանս անձին իւրոյ եւ ի յիշատակ հոգւոյ յաւիտենական ։ Եւ ընտրեաց տեղի ընտրանաւ ի գլուխս Արշարունեաց գաւառին, որում Տիրիթն կոչիւր . և ընդարձակագոյն պարսպեալ որձաքար վիմօք, չորեքկուսի ձեւով, յիւրոյ զանձուցն մեծածախս աշխատութեամբ յարդարեալ զամենայն

Digitized by Google

չինուածոն պիտոյից ի բնակութիւն կրօնաւորաց ։ Եւ ըստ հաչակաւոր տեղւոյն կայուցանէ առաջնորդ ուխտին զայրն Աստուծոյ զՄովսէս ընտիր երեւեալ յամենայն աշխարհիս Հայոց. զի էին սոքա արք երեք՝ Մովսէս և Յովհաննէս և Յամղիքոս եղբարք ըստ մարմնոյ. և ստուգեալ հոգւով միաբանունդք, միակրօնք ի կարգս Աստուծոյ։ Յորս էր մի հոգի և անձն և բնութիւն չնչակապութեան յերիս անձինս բնակեալ երիւք խոստովանութեամբ զԵրրորդութիւնն սուրբ փառաւորել բարեպաշտութեամբ. և երիւք առաքինութեամբ պայծառացեալ՝ գործելով և պահելով և աղօթիւք ։ Եւ այսպէս կեցեալ առաքինութեամբ և բարի անուամբ՝ ի միում ամի վախճանեցան ի 451 թուին ։ Իսկ մայր Թագաւորին Աբասայ՝ բարեպաշտուհի ի բարեպաշտ ծնողաց, որ էր քոյր Թագաւորացն Փառխոսոյ Սենեքերիմայ եւ Գրիգորի, ի բաց ընկեցեալ զերկրաւոր պսակն, յոչինչ համարեալ զփառս անցաւորս, ընթանայր զհետ երկնաւորին. զվարս կրօնաւորութեան յանձն առեալ՝ երթեալ բնակէ ի տեղին որ Թորին վանք կոչի, զի են եկեղեցիք փոքրածոյ ի սպիտակ քարի ընդդէմ հարաւոյ. և աղօթից և գործոց բարեաց պարապեալ և հոգւոր առաքինութեան ։

ԺԸ. — Թէ որպէս եկն Արըհան որդին Թուղրայ ի Դուին քաղաք. և հարկս ի Հայոց առեալ՝ դարձաւ :

Իսկ ի 436 Թուրքն Արըհան որդի Թուղրայ, ամիրայ Ատրպատականի, 100,000 պարսիկ զօրու գայ ի վերայ Արտուղփոյ. հանէ ի նմանէ զքաղաքսն Սալարին. յաւարի առեալ զաշխարհն նորա զԳողթն. գայ հասանէ ի քաղաքն Դուին. և առնու զնա և խնդրէ հարկս զանցեալ ամացն ի Հայոց. որոյ ընդդէմ ուղարկեալ զհարկսն Թագաւորն Սմբատ մեծամեծ ընծիւք՝ դարձոյց :

◇◇

ԺԹ. — Դարձեալ եկն Արըհանայ յաշխարհն Վասպուրականի. և մահ նորին. և ամիրանալ Մամլանայ՝ որդւոյ նորա :

Դարձեալ ի 447 Թուին բորբոքեցաւ Արըհան Թուղրայ ցասմամբ մեծաւ ի վերայ աշխարհին Վասպուրականի յայսպիսւոյ պատճառէ : Վասնզի որդի Ալեռլին Հերայ հասուածի պատճառաւ անցանէ յամիրայն Ապահունեաց. եւ ի կրկին անդրէն դառնալն՝ յորժամ մերձ եղեալ ի սահմանսն Հերայ, անցանէին ընդ գեօղ ինչ, տեսանէին զմանկունս քրիստոնէայս գեղեցիկս ի խաղու. եւ գոյլաբար արշա-

ւեալ՝ բառնան յերկիւղարս իւրեանց եւ ի փախուստ մտանեն ։ Զոր տեսեալ ազատ ումն ի հաւատացելոց Սարգիս անուն, յերկիւղար հեծեալ՝ զհետ ընթանայր. զի՞ և զի՞ առնէք զայդ ասէր ։ Եւ նոքա դարձեալ՝ թշնամանս դնէին նմա ։ Եւ նա զպաղատանիկ սուրն քաջապէս շահատակեալ՝ արեամբ նոցա արբուցանէր զամենեսեան սատակելով . միջակատուր արարեալ զորդի Ալեորին՝ դարձուցանէր զմանկունսն գերեալ ։

Եւ Ալեորն Հերայ առաքէ առ ամիրայն Ատրպատականի Արլհամ՝ տալ ցնա խոստանայր զքաղաքն Հեր, միայն թէ զվրէժ արեան որդւոյ նորա խնդրեսցէ յաշխարհէն Վասպուրականի ։ Եւ նորա յանձն առեալ՝ ի բազմութիւն զօրացն վստահանալով, անմարդացուցանել խոստանայր զաշխարհն ամենայն ։ Եւ ժողովեալ զբազմութիւն խուժադուժացն Պարսից՝ գայ, հասանէ ի մուտս սահմանացն Վասպուրականի՝ յերկս յառաջս զզօրսն բռնանալով յերեկոյացեալ ժամուն. զի առ վաղիւն գունդ բանակին միոյ ընդ աջակողմն սփռեալ ընդ եզերս աշխարհին . եւ մինն՝ ընդ ահեկեայսն, եւ ինքն բանակաւ մեծաւ զմիջոց աշխարհին կալցէ զի մի՛ ոք կարասցէ ապրել ի քրիստոնէիցն ։ Զայս խորհեալ և խօսեցեալ ընդ զօրս իւր ի մուտս արեւուն ։ Իսկ ի գիշերին յայնմ առաքաւ առ նա բան Փրկչին « ան-

Digitized by Google

միտ՝ թէ յայսմ գիշերի ոգիդ ի բաց պահանջի. իսկ այդ խորհուրդ ամբարհաւանութեան մտացդ զի՛ որդ կատարեսցի »: Եւ ի վաղիւն գտաւ մեռեալ. եւ խափանեցաւ խորհուրդ չարութեան նորա: Եւ յետ մահուան նորա առնու զիշխանութիւնն Մահմեան՝ որդի նորա: Իսկ Աբուսուլուֆ՝ Գողթան ամիրայն, միաանգամ տիրէ Դունայ. եւ երդմունս դաշանց հաստատէ Թագաւորն Հայոց Սմբատ ընդ նմա միջնորդութեամբ Տեառն Խաչկայ խաղաղութեամբ կեալ ընդ միմեանս:

Ի. — Յաղագս անցուցանելոյ թագաւորին Վասլի ի ժողովարանէն Հայոց յաշխարհին Մակեդոնացւոց. և հալածանք ի ձեռն մետրապօլտին Սեբաստիոյ:

Այլ յորժամ էր ի Բաղդատ Թագաւորն Վարդ. եւ խաղաղանայր թագաւորութիւն Վասլին. կամեցաւ յազգէն Հայոց որ ընդ իւրով թագաւորութեամբ անցուցանել ի Մակեդոնիա ընդդէմ Բուլղարացն զի շինեսցեն զերկիրն: Որ եւ տարեալ բնակեցոյց գյոլովս յաշխարհին յայն: Եւ կանացի հովիւքն եւ մետրապօլիտն Սեբաստիոյ սկսան նեղել զազգն Հայոց վասն հաւատոյ. եւ զբռնութիւն ի ձեռն առեալ՝ սկսաւ տանջել զքահանայս վասն հա-

ւաստոյ՝ եւ զգլխաւոր քահանայս Սեբաստիոյ քաղա-քին երկաթեղէն կապանօք հասուցանէր ի դուռն Թագաւորին . եւ ի բանտի չարչարեալ զաւագն երի-ցանց զԳաբրիէլ սպանին. զի էր այր ծեր և իմաստիւք լի եւ քաջապինդ ի հաւատս աստուածեղէնս ։ Այս եղեւ ի 435 Թուին . իսկ այլք աննշան քահանայք և երկու եպիսկոպոսունք Սեբաստիոյ և Լառիսոյ՝ Սիոն եւ Յովհաննէս ի ձեռն նոյն մետրապօլտին ընկալան զծոցումն Քաղկեդոնի ի բաց կալով ի միաւորութե-նէն Հայոց ։ Եւ յայնմհետէ արգելին զծամաձայն Հայոց ի քաղաքէն Սեբաստիոյ մինչև ցգալ Թագա-ւորին Վաղի յաշխարհն արեւելից, զոր յիշում տեղ-ւոյն ասասցուք ։

Եւ ապա մետրապօլիտն այն եւ այլ մետրապօ-լիտք սկսան Թուղթս մեծամեծս դրել առ Տէր Խա-չիկ՝ Հայոց կաթողիկոս. որոց ընդդէմ պատասխա-նեալ քաջակորով իմաստիւք յառաջ ասացեալ վար-դապետքն, զոր պարտ համարեցաք զմի ի Թղթոյն կարգել յայսմ վայրի ։

ԻԱ. — *Պատասխանի թղթոյն մետրապօլտին Սեբաստիոյ գրեալ հրամանաւ Տեառն Խաչկայ՝ Հայոց կաթողիկոսի :*

Աստուածայինն, վեհագոյն քան զմիտս, երկնաձիր եւ անբաղդատելի խաղաղութեան արժանացեալ բանականքս ի ծագման Բանին Աստուծոյ, եւ նմին յարաձեռնեալքս յոյժ դժուարինք ընդ խոնարհութիւն. ո՛չ միայն ընդ մեծագոյն իրի, այլ եւ ընդ դուզնաքեայ ինչ խնդիր . մանաւանդ որ առաւել ի թշնամութիւն ածէ ըստ հաւատոյ բաժանման բան , որ այժմ ի գրեալս ձեր ծանեաք, ո՛վ պատուականդ գլուխ եպիսկոպոսաց եւ մետրապօլիտ մեծ վիճակիդ Սեբաստիոյ. բայց քանզի սաստելն ոչ է մեծ, դիւրին է եւ յոյժ վատթարագունացն, որպէս ասէ Գրիգոր Անծիանձու . բայց ցածութեան եւ զգաստութեան բանս բարբառել է առանց իմաստասիրաց եւ կատարելոց: Վասն այսորիկ եւ մեք ո՛չ թշնամութեան բանս հակառակ թշնամանաց ձերոց գրեմք . զի ո՛չ մեք եւ ո՛չ եկեղեցիքն Աստուծոյ ունիմք այնպիսի սովորութիւն, որպէս ասէ Պօղոս երանելին: Այլ քանզի ի սկզբն թղթոյս ձերոյ եւ զկնի բազում անգամ եռետիկոս զմեզ յեղանակեալ էիք, եւ իսկ եւ իսկ երկուց բնութեանց զանազանութիւնս , զկնի որոյ երկու կամս եւ երկու ներգործութիւնս խոստովանեալ-

էիք Քրիստոսի. եւ որ սարսափելին է՝ քարոզու-
թեամբ առաքելոց եւ առաջին վարդապետաց ա-
սացելոյ, իբրեւ պղնձոյ շուրջ եղեալ զխարէշութիւն
արծաթոյ. յայս արարէք ի Նոցունց առաքելոցն քա-
րոզութենէ և յաւետարանչացն յաւետարանութենէ
և ի հարցն վարդապետութենէ մերժեցեալ Բանին
երկու բնութիւնս և երկու կամս. և հնազանդիմք իբրև
ուղիղ բանի. ասելով թէ պատմուճանս միայն ընէք զան-
ուանս նոցա զօրէն ռամկի թագաւոր կերպարանեալ,
զի մի ասասցիք առանձնեան կերպարանեալ զկեն-
դանին զայն, կամ դարձուածս զանց արարեալ՝ զճա-
ջին առաքելոյ առ այլոց հաւուցն գեղեցկութեամբ.
ո՞չ առաջաքէն խոտէութիւն է առ ազէտս ոմն իմաս-
տունդ յայտնել:

Իսկ որոց աչք ի գլուխ, և միտք իմաստութեան.
եւ կատարեալ հասակաւ և կիրթ ճաշակելեօք, նոցա
կատարութիւն է ընտրութիւն առնել ի մէջ բարւոյ և
չարի: Անկա այսորիկ և մեք զհաւատոյս մերոյ բա-
րեպաշտութիւն յայտնի քարոզեմք և գրեմք ի նամա-
կի աստ. զի ի վերայ լերին բարձու հրամայեցաւ
բարձրացուցանել զբարբառն հաւատոց. և ի Տեառնէ
հրամայեցաւ ըզի յունկանէ լուեալն ի վերայ տա-
նեաց բարձրութեան առնել և քարոզել:

Արդ՝ թէպէտև յոլովս հիւսիսական աշխարհիս
բնակեալ եմք, ուր սառնասառոյց ցրտութեան օդոյն

(են)չնչմունք. և ըստ մասին սատուցեալ յառաջագոյն անգիտութեան խաւարանոգւոց մերոց՝ անճաճանչ ի ծագմանէ աւետարանական լուսոյն Մնացաք հարուստ ամս և ժամանակս։ Սակայն յորժամ այց արար մեզ ի բարձանց արեգակն արդարութեան ի ձեռն քաջաձայն առաքելութեան (79) եւ չարչարանաց ամեներջանկին Գրիգորի՝ լուսաւորչին սրբոյ և խոստովանողին Քրիստոսի, որ աստուածաստաստ հարուածովք եւ աստուածահրաշ սքանչելեօք դարձոյց յանգիտութենէ յաստուածգիտութիւն զազգս եւ զթագաւորութիւնս Հայաստանեայց ։ Ցորմէ ուսաք զԵրրորդութիւնն սուրբ խոստովանիլ եռանձնեան դիմօք եւ մի զօրութեամբ և փառօք եւ աստուածութեամբ երկրպագեալ համագոյական Հօր զՈրդին եւ զՀոգին սուրբ • խոստովանեալ եւ զնոյն մինն յԵրրորդութենէն Միածին Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ, որ է պատկեր աներևութին Աստուծոյ, լոյս փառաց և նկարագիր էութեան Հօր, իջեալ յորովայն կուսին Մարիամու կամօք Հօր եւ հովանաւորութեամբ սուրբ Հոգւոյն չրջաստեղծեալ ինքեան մարմին միաւորութեամբ Աստուածութեան՝ ծնեալ ի Կուսէն աստուածախառն մարմնով, յառաջ եկեալ անճառաբար եւ առանց աղտոյ ի փրկութիւն մեզ և ամենեցուն որք կարդան զանուն նորա ։

Զոր եւ սուրբ Սինհոդոսն Նիկիոյ, որ ի ձեռն

Կոստանդիանոսի՝ 328 հարանցն սակս Արիոսի չարափառութեան ժողովեալք. ընդ որս և մերն Ռըստակէս՝ որդի սրբոյն Գրիգորի, զնոյն աստցեալ եւ քարոզեալ ծագաց տիեզերաց, նոյին դաւանութեան ձայնակցեալ: Եւ երկրորդ ժողով 150 հարցն որ ի Կոստանդնուպօլիս, ի ձեռն բարեպաշտ Թագաւորին Թէոդոսի, ընդդէմ Մակեդոնի՝ հոգեմարտ հայհոյչին. ընդ որս եւ սուրբ հայրապետն Հայոց Ներսէս: Սոցա սակի և միաբարբառ է և երրորդ ժողովն յԵփեսոս 200 հարանց, ի ձեռն Թէոդոսի փոքուն՝ բարեպաշտ Թագաւորի ժողովեալ ի յանդիմանութիւն և յեղծումն մարդադաւան աղանդիւն Նեստորի. ընդ որս միաբանեալ Թղթովք եւ սուրբն Իսահակ՝ հայրապետն Հայոց, եւ Մեսրոբ՝ երանելի վարդապետն մեր: Ի սոցանէ ուսեալք՝ զսոցայն խոստովանիմք հաւատ, յոր դաւանէաքն եւ ուսաք եւ մկրտեցաք. և պահեմք զգեղեցիկ աւանդութիւն հայրենատուր ժառանգութեանց. եւ իբրեւ զգոյն ի մարմնի անջրջելի մնայ ի սիրտս և յոգիս մեր: Այլ զի մի երկայնագոյն բանիւ ցնդեսցուք, իբրեւ զՋուրս ընդ դաշտս տարածեալ, եւ ոչ պնդեալ խողովակաւ, հարցանեմք իբրեւ ընդ աշակերտս Առաքելոյն և սուրբ հարանցն ու՞ր արդեօք ի սոցանէ գրեցաւ կամ քարոզեցաւ բաժանեալ բնութեամբ եւ բաժանեալ կամօք Քրիստոս. զիա՞րդ ասէք բաժանեալ

բնութիւն աստուածախառն մարմնոյն որ ո՛չ ի մերմանէ. այլ ի սրբոյ Հոգւոյն նիւթեցաւ եւ ի բարձանցն ծագմանէն. և ի ծննդեանն՝ որպէս ասաց Գաբրիէլ, սուրբ կոչեցեալ եւ Որդի Բարձրելոյն։

Ո՞ր բնութիւն է Որդի Բարձրելոյն, կամ զո՞ր բընութիւն ասէք Փրկիչն. Օծեալ և Տէր, որպէս ասաց հրեշտակն առ հովիւսն, ո՛չ երկու բնութեամբ, զորոյ զփառսն, ասէ, տեսաք իբրեւ զմիածնի առ ի Հօրէ։ Ո՞ւմ արդեօք զփառսն հայրենի ասէք՝ մարմնո՞յն եթէ Աստուածութեա՞ն։ Եւ յերկիր Երրորդութեան ի Յորդանան գետ ի մկրտութիւն Որդւոյ, յորում Հոգին սուրբ ի նմանութիւն աղաւնւոյ գայ ի վերայ նորա, եւ ձայն հայրենի ի յայտնութիւն տիեզերաց եկեալ թէ՝ դա է Որդի իմ սիրելի, յանդգնեցի՞ս արդեօք եւ ըստ բնութեանցն բաժանել եւ զբարբառն հայրենի։ Եւ նոյն ձայն ի լերինն՝ ի ծագման փառացն Տեառն, որո՞յ բնութեան արդեօք ասաց որդի եւ սիրելի։

Եւ յորժամ զսահմանն սիրոյն Աստուծոյ առ աշխարհս յայտնէ աստուածաբան աւետարանիչն, ո՛չ ապաքէն ասէ թէ՝ զՄիածինն ետ, եւ ո՞ւր արդեօք ետ՝ եթէ ոչ՝ ի խաչն եւ ի մահ. արդ՝ բաժանեա՛ ըզ Միածինն, թէ ո՞ր. արդեօք բնութիւն էր, ո՞վ քա՞ն որ տուաւ ի Հօրէ։

Զոր բացափայլ լուսաւորութեամբ նոյն ինքն ա-

ւծառայանիցէն վասն անբաժանելի եւ անձնաւոր միաւո-
րութեան՝ երբեմն զմարդկութիւնն աստուածութիւն
անուանէ, եւ երբեմն զաստուածութիւնն մարդ. եւ
որդի մարդոյ կոչէ. քանզի յերկինս ասէ «ո՛չ ոք ել,
եթէ ոչ՝ որ էջն յերկնից Որդի մարդոյ որ էն յեր-
կինս»: Եւ յորժամ զայս Տէրն ասաց՝ ո՛չ յերկինս
էր մարմնով եւ ո՛չ կամէր յերկնէ իջեալ մարմնով.
որպէս Եւտիքեայ թուեցաւ. այլ զաստուածութիւն
կոչեաց որդի մարդոյ: «Եւ տեսանիցէք զորդի մար-
դոյ զի ելանիցէ ուր էր զառաջինն». եւ զխա՛րդ նախ
քան զմարդանալն զորդին մարդոյ յերկինս ասիցէ:
Բաժանեալ աստուածոր զմիութիւն ո՞վ Նոր տեսա-
րանիչդ՝ ո՛չ ապաքէն նոյն ինքն Միածինն ի Հօրէ
եւ կուսածինն ի մօրէ անորոշաբար ասաց եթէ «խնդ-
րէք զիս սպանանել՝ մարդ որ զճշմարտութիւն ընդ
ձեզ խօսեցայ, զոր ուսայ ի Հօրէ իմմէ»: Եւ յորժամ
ինքն զաստուածութենէ իւրմէ հարցանէր՝ զորդւոյ
մարդոյ զի՞նչ ասէք:

Եւ յայտ առնէ խոստովանութեամբ պատասխա-
նին Պետրոսի. զի որդի Աստուծոյ դաւանեաց. եւ
մեկնէ բերան ոսկի Յովհան, եթէ զաստուածութիւն
կոչէ որդի մարդոյ, եւ զվերագոյն գրեալսդ ի միա-
յութիւն բերէ, եթէ որպէս բազում անգամ ասէ
զաստուածութիւն որդի մարդոյ: Զայսքան բազ-
մապատիկ եւ հզօրագոյն բացերեւութեամբ զխոր-

Digitized by Google

հուրդ միաւորութեան մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ թողեալ՝ յերկուս պատառէք զմիաւորութեան պատմուճանն զանազանեալ բնութեամբ եւ կամօք, զոր ոչ գրեցին եւ ոչ քարոզեցին Առաքեալքն ։ Որով բնութեամբ ըստ մարմնոյ զՔրիստոսն Պօղոս Աստուած ի վերայ ամենայնի ասէ. կամ ո՞ր կերպարանի և բնութեան ամենայն ծունր կրկնի, մարմնո՞յն եթէ աստուածութեա՞նն . բաժանեա՛լ երկու բնութեան եւ երկուս երկրպագութիւնս . քանզի ոչ իշխէք ասել երկուս երկրպագութիւնս . թէպէտեւ յոյժ էք բաժանասէրք, եւ եթէ ասէք զմի՝ եւ նոյն զերկրպագութեանն, զերկրպագութիւնն բաժանէք. եւ օտար ոմն Աստուած ի ներս ածէք. այլ որպէս մի երկրպագութիւն խոստովանիք, հա՛րկ է ձեզ եւ ակամայ, թէպէտեւ ոչ կամիք, միութիւն խոստովանիլ տնօրինեցելոյն . քանզի ոչ երկրպագի մարդկային բնութիւն ըստ աստուածութեան, և ոչ իսկ վայել է երկնաւորացն երկիր պագանել երկրային բնութեան. ընդ որս եւ հասարակաց բնութիւն ամենայն մարդկութեանս երկրպագէ յաղագս մեզ բնութենակից լինելոյ ։

Ո՞վ անբանութեանս, մանաւանդ եթէ անգիտա մոլորութեանս . պա՛րտ է ձեզ ի մէջ երկուցն բնութեանց այլ եւս բնութիւն խնդրել զի ճողոպրիցիք ի հայհոյութենէ, կամ յե՛ւս մեծագոյն հայհոյութիւն

անկանիցիք ։ Արդ՝ զայս հնքէ մեծն Կիւրեղ յեօթնե֊րորդ գլուխ երկոտասան գլխոյն . « եթէ ոք ոչ, ա֊սէ, միով երկրպագութեամբ եւ փառաւորութեամբ պատուեսցէ զԷմմանուէլն, նզովեա՛լ եղիցի » ։ Բարձ֊րացուցանել ասէ Պօղոս եւ անուն շնորհել զեր ի վե֊րոյ քան զամենայն անուն մարմնոյ . եւ զի՞նչ իցէ զեր ի վերոյ անուն, եթէ ոչ՝ Աստուած . եւ զիա՛րդ ոք յանդգնի ասել երկուս Աստուածս . քանզի Բանն եւ յառաջ իսկ ունէր զաստուածութեան անունն . և զի զկնի անճառ միաւորութեան եւ խառնելոյ զան֊խառնելի բնութիւնսն, և զառեալ մարմինն աստուա֊ծացոյց եւ եղեւ ըստ բնութեան առողին եւ ըստ զօ֊րութեան, որպէս Գրիգոր աստուածաբանն ասէ եւ դարձեալ յայլում ճառի եթէ » զաստուածային պատկերն ընդ մարդկային կերպարանն խառնեաց, եւ ծանեաւ տունն Իսրայէլի թէ՝ Տէր եւ օծեալ զնա Աստուած արար. զոր մեկնեալ իւր նոյն ինքն Աստ֊ուածաբանն, յոր դուքն պարծիք, ի մերն պարծանք, եթէ Օծեալ եւ Քրիստոս կոչեցաւ, ո՛չ զօրութեամբ ըստ այլոց օծելոց. այլ մերձաւորութեամբ բովանդակ օծօղին, որոյ գո՛րծ էր մարդոյն լինել օծեալ եւ առ֊նել Աստուած զօծեալն ։

Բաժանեա՛ արդ զօծեալդ անուն յերկուս բնու֊թիւնս, եւ ցո՛յց զմիջոց երկուց Աստուծոց ըստ եր֊կու բնութեանց . եւ զի ոչ կարես, պա՛րտ է քեզ

Digitized by Google

խոստովանիլ մի Տէր, մի Քրիստոս, մի Աստուած, մի բնութիւն։ Եւ՛ չրջեցուցից զքեզ եւ ընդ այլ բանան Աստուածաբանին. յորժամ ասէ « Թէ ոչ միայն զաստուածութիւն ասեմ կատարեալ. այլ եւ զմարմին օծեալ յաստուածութենէն եւ եղեալ որպէս որ է օծն. եւ համարձակիմ ասել մի Աստուած » զի՞նչ զայս խնանաս ո՞վ բնութենասէրդ՝ և զիա՞րդ զմի Աստուածն յերկուս բնութիւնս բաժանես։ Եկեալ Աստուած համեդերձ առեցելովն մի յերկուց ընդդիմակացն՝ ի մարմնոյ ասեմ եւ հոգւոյ, յորոց մին աստուածացոյց և միւսն աստուածացաւ, զաստուածացեալն զիա՛րդ իշխես ասել բնութիւն ասել. զի՞նչ իցէ նորաձեւութիւն բնութեանցն ըստ աստուածաբանից, եթէ ոչ՝ միութիւն. քանզի Աստուած մարդ լինի. ո՛չ որ ինչ էրն՝ փոխեցաւ. այլ զոր ինչ ոչն էր՝ էառ. զի տարեալ լիցի անստանելին միջնորդաւ հոգւոյն Աստուածութեանն՝ միջնորդելով եւ մարմնոյն թանձրագունի։

Աստանօր պա՛րտ է զարմանալ. միջոց առաց զմարդկային հոգին մարմնոյն և աստուածութեան խառնըմանն. ո՛չ ահա յայտ է, եթէ բաժանումն ասես բնութեանց. ո՛չ միայն երկու, այլ եւ երիս բնութիւնս հա՛րկ լինի քեզ խոստովանիլ զմիջոցն յաւելլումն. եւ եթէ բառնաս՝ ո՛չ լինի խառնումն երկուցն. եւ ո՛չ Աստուած մարդ լինի. եւ ամենեքեան զրկեալք ի

Digitized by Google

փրկութենէն։ Տեսանե՞ս ո՛ւր արդեօք բաժանումնըդ քո վարէ զքեզ։ Նա ի նոյն ժամու ո՛չ միայն խառնմամբ զաստուածային բնութիւն ընդ մարդկային բնութեան, ասէ, այլ եւ ընդ մահկանացուին զանմահն, եւ ընդ չարչարելին զանչարչարելին եւ ընդ անպատուութեանն որ քան զամենայն պատիւ գերագոյն է ։

Եւ Աթանաս՝ ի թղթին Ապողինարի մի բնութիւն ասաց Աստուծոյ Բանին մարմնացելոյ ։ Զնոյն եւ հետեւող նորին Կիւրեղ՝ յորժամ եհարց զնա Սեկունդոս եպիսկոպոս, եթէ պարտ է երկուս բնութիւնս իմանալ Բանին մարմնացելոյ եթէ մի. եւ նա գրով պատասխանի առնէ « եթէ յետ միաւորութեան ոչ անջատեմք զբնութիւնս ի միմեանց, ո՛չ յերկուս որդիս հատանեմք զմինն եւ զանբաժանելին. այլ միաւորեմք, որպէս և սուրբ հարքն ասացին մի բնութիւն մարմնացելոյ Աստուծոյ Բանին » ։ Եւ դարձեալ՝ յերկրորդ թղթին որ առ Սեկունդոս « այլ ասեն, ասէ, հակառակորդքն եթէ մի բնութիւն է մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ. հա՛րկ է ամենայնի չփոթումն ընդունիլ եւ խառնակումն, որպէս ծախեցելոյ և ի ներքս զողացելոյ մարդկանոյ բնութեան. և անգիտացեալ զուղիղսն թիւրել թէ՝ ըստ ճշմարտութեան, ասէ, մի բնութիւն մարմնացելոյ Աստուծոյ » ։ Դարձեալ՝ սուրբն Կիւրեղ առ Լէգէոս քահանայ

« եթէ ասեմք, ասէ, մի բնութիւն խոստովանիլ եթէ մարմնոյ հոգւորի եւ իմանալւոյ․ եւ ոչ մեկուսին ի միմեանց միաւորեալքն․ այլ է մի որդի այնուհետեւ, եւ մի բնութիւն Նորա »։ Եւ դարձեալ՝ գրէ առ Թէոդոս Թագաւորն « Թէպէտ ի զանազանից եւ յաննմանից եկեալ առ միմեանս բնութիւնքն՝ մի Քրիստոս, եւ մի Որդի, եւ մի բնութիւն հանգերձ առեցելովն »։

Զնոյն գրէ և առ Ակակ՝ Մելտինոյ Եպիսկոպոսն, հետեւող սուրբ հարանցն « ամենայն ուսոյք աստուածայնոց ի սուրբ կուսէն, ասեն, առնուլ զմարմին Աստուծոյ Բանին, որ է մի և միայն Որդի, և մի Տէր Յիսուս Քրիստոս յերկուց բնութեանց ասեմք միաւորեալ յետ միաւորութեանն՝ որպէս ի բաց բարձելոյ յերկուս հատման․ և մի գոլ հաւատամք զՈրդւոյ բնութիւնն »։ Եւ սուրբն Բարսեղ, ի ճառի ծննդեանն Քրիստոսի ասէ « Աստուած ի մարմնում ո՛չ աստծոյ գործովք որպէս ի ձեռն մարգարէից․ այլ բուսակից ինքեան և միաւորեալ ներկայացուցանելով զմարդն »։ Եւ զի՞նչ օրինակ ի մարմնումն աստուածութեան, որպէս հուր յերկաթում, ո՛չ փոխարկաբար այլ փոխատրաբար․ քանզի ո՛չ եթէ արտաքս ինչ յիւրմէ ընթանայ հուր առ երկաթ․ այլ մնալով ըստ բնութեան ի տեղւոջ՝ փոխատրէ ի նմա յիւրմէ զօրութենէն, որ ոչ նուազ է փոխատրութեամբ․ և զբոլորն

Digitized by Google

ընու զընդունողն ։ Ըստ այսմ եւ աստուածային Բանն ո՛չ շարժի յիւրմէ եւ բնակեաց ի մեզ, եւ ո՛չ յեղումն ինչ կրեաց, և Բանն մարմին եղև. և զնէ արդ ասեն ի մարմնական տկարութենէ ոչ լցաւ Աստուածն Բան. ասեմ՝ եթէ ոչ հուրն ի յատկութենէ երկաթոյն առնու ինչ. սեաւ է երկաթ եւ ցուրտ. բայց սակայն հրացեալ՝ զհրոյ կերպարան զգենու. և ինքն պայծառանալով ոչ սեւացուցանէ զհուր. քանզի եւ ո՛չ ստեղծականիս այս հանգիտաբար տացես ազդել Աստուածութեանն ։

Զնոյն և Աթանաս՝ ի ծննդեան ճառին « աղօրդապէս և մեք խոստովանեսցուք յանապական մարմնի զանօրէնութիւնն. քանզի մարմին եղև Բանն բընութեամբ և միացաւ ի նմա անորոշաբար ի մի. և Տէր մեր եւ Փրկիչ Յիսուս Քրիստոս միով բնութեամբ եղեւ մարդ ի յարգանդի Կուսին ։ Մարգարէից տառիցն ո՛ւնկն դիցուք. զի անապական ցուցին միով բնութեամբ ։ Ո՛չ ուրանամ զբնութիւն, եւ ո՛չ բաժանեմ. այլ միութեամբ ասեմ անշփոթաբար ըստ Պրոկղի յայնր ճառի, որոյ սկիզբն է « կուսական է տօնըս, ասէ, կոչեաց զմեզ ի միասին այսր սուրբ եւ Աստուածածին կոյսն Մարիամ՝ անաղտ կուսութեան բաժակն, բանաւոր դրախտն երկրորդ Ադամայ, գործարան միաւորութեան բնութեանցն, սարսափելի անօրէնութեան ոստայն, յորում անճառա-

բար անկաւ միաւորութեանն պատմութեան ։ Նա ա-նապականաբար ծնաւ, եւ դրօքն փակելովք անխա-փան ի ներքս եմուտ. զորոյ զմիութիւն բնութեանցն Թովմաս առաքելեալ՝ տէր իմ եւ Աստուած իմ ։ Եւ յետ այլոց ասէ « եթէ բնութեամբ անչարչարե-լին եղեւ գթութեամբ բազմաչարչարելի »։

Եւ դարձեալ ասէ « գթասէրն Աստուած եկն, որ միշտ մերձն էր . եւ ետ փրկանս զիւր արիւնն . եւ գնեաց զաշխարհս ի նզովից օրինացն, որ գնեաց զմեզ, ո՛չ է սոսկ մարդ ո՜վ Հրէայդ »։ Եւ դարձեալ՝ եթէ « այլ ո՞ք է Քրիստոս եւ այլ ո՞ք Աստուած Բանն. ո՛չ եւս Երրորդութիւն. մի պատառեր զտնօ-րէնութեանն պատմութեան ըղձի վերուստ անկեալն . մի աշակերտիր Արիոսի, վասն զի նա ամբարշտելովն զբնութիւնսն հատանէ ։ Դու զմիաւորութիւնն մի բաժաներ զի մի բաժանեսցիս յԱստուծոյ »։ Եւ Եպիփան ի 17 երորդ սաղմոսին ասէ « քանզի միա-ծին Որդին Աստուծոյ մարդացաւ, եւ եղեւ որդի Դաւթի ճշմարիտ, և անշփոթ միացեալ բնութեանցն եւ անքակ լեալ միաւորութեամբ »։ Եւ դարձեալ՝ նոյն Եպիփան ի պարտնակախօսն ասէ « ինքն Աստ-ուած՝ ինքն մարդ՝ ոչ շփոթեալ միութեամբն . այլ զերկոսին ի միասին խառնեալ՝ զերկրայինն ընդ Աստ-ուածութեան »։ Տե՛ս զանճառ միաւորութիւն Բա-նին եւ մարմնոյն . ի մի զօրութիւն զօրացոյց, ի մի

աստուածութիւն ժողովեալ, մի գոլ Տէր, մի Քրիստոս. ո՛չ երկու քրիստոսք եւ ո՛չ երկու աստուածք ի նոյն մարմին հոգւոր, ի նոյն աստուածութիւն անհատանելի : Որպէս Գրիգոր աստուածաբան սրբոյն Բարսղի պատասխանի ասէ ի հարցմանն վասն բնութեանցն զանազանութեան «եթէ զանազանութիւն, ասէ, աննմանութիւն. եւ եթէ աննմանութիւն՝ ո՛չ պարզութիւն. եւ եթէ ոչ պարզութիւն՝ ի բազմաց դրութիւն, որ լինի բազում դրութիւն» : Այլ զի ճշմարտութիւնն մի է եւ ո՛չ բազում բնութեամբ, ասէ Աստուածաբանն. իսկ ի բազումս բաժանելն ստութիւն. յոր ոչ կարացեալ հասանել չար աղանդեանն Ապողինարէս ի ձեռն անհաւատութեան՝ երկու կատարեալ, ասէ, ի մի մարմին» :

Եւ սուրբն Կիւրեղ պատասխանի ասէ եթէ «երկուց գոյութեանցն կատարելոց միաւորութիւն» : Եւ դարձեալ՝ Ապողինարէս «եթէ երկու կատարեալ ի մի կատարեալ կենդանի լինել ո՛չ կարէ» : Եւ դարձեալ՝ սուրբն Բարսեղ «ի մարդկանէ անկարելի. իսկ առ յԱստուծոյ կարելի, որպէս ի կուսէն ծնանիլն, եւ ի վերայ ծովուն գնալն, որպէս դրօքն փակելովք մարմին թանձրացեալ, հաստատեալ ի մսոյ եւ յոսկերաց, մտանելն. արդ՝ զորօրինակ այս կարելի է Աստուծոյ, նոյնպէս եւ այն. քանզի Աստուծոյ է եւ աստուածային է ամենայն բնութիւն եւ

կեղք եւ ներգործութիւն եւ կամք » ։ Այսոքիկ յաղագս երկուց բնութեանց ընդդիմասացութիւնք բաւականասցին ի սուրբ հարանցն՝ եթէ կամեսջիք ախորժելով լսել ի բաց թողլով զհակառակելն ։ Արդ՝ տեսցո՛ւք և որ յաղագս կամացն, զոր դուք առնուք զասացեալն ի սրբոյն Կիւրղէ « եթէ յորժամ կամէր, թոյլ տայր մարմնոյն կրել զիւրսն ». որ անհնարին է այս լինել ի միում անձին . եթէ հարկաւորապէս դնէք երկաքանչիւր բնութեանցն կամել եւ գործել զիւրն՝ ապա ո՛չ էր աստուածացեալ բոլորն . այլ տակաւին ևս թշնամութիւն ի մարմնի ։ Զի յորժամ առնէաք, ասէ, զկամս մարմնոյ եւ մըտաց . և էաք արդամ՛րեւ որդիք բարկութեան. որ եւ ո՛չ Պօղոսի ծառայականութեան հաւասար էր, որ փոփոխմամբ զմիտս Քրիստոսի ունէր ։ Իսկ եթէ աստուածացեալ ասէք զբոլորն, եւ ի մեր փրկութիւն անօրինաբար միով իշխանականաւ թողացուցանէր մարմնոյն կրել զանանգոսնելի կիրսն, յայտ է եթէ՝ զաստուածային միայն յայտ առնէք զկամսն՝ վեհագունութեամբ յաղթողն ամենայնի ։ Արդ և յաղագս այսորիկ գիտասցուք զսուրբ հարանցն ասացեալն ։

Ասէ յաղթող սպառազէնն Քրիստոսի Աթանաս ի ճառին ի յայտնութիւն Փրկչին « վասն այսորիկ եկն Բանն Աստուած վասն առաջնոյ մարդոյն ի կենդանութիւն մարդոյն, ի բաց բարձումն անիրաւ թշնա-

Digitized by Google

մւոյն մեր, ծնեալ ի կնոջէ՝ զառաջին ստեղծուածն ըզ մարդկայինն կերպարանս ինքեամբ հաստատեալ. ցուցանէ մարմնոյ առանց մարմնական կամաց և խորհրդոց մարդկայնոց՝ ի պատկեր նորոգութեան, ի կամս աստուածութեան. վասն զի և բնութիւն բոլոր Բանին ցուցմամբ կերպիւ մարդկայնոյ մարմնոյ »: Գրէ և եպիսկոպոսն Հռոմայ Ոնորիոս « զի եթէ էր ծանուցեալ, ոչ արդեօք զՏէրն փառաց ի խաչ հանէին ». որ և յայտնի է, եթէ աստուածութեանն ոչ է հնար ի խաչ ելանել. և ոչ զչարչարանաց մարդկայնոց զփորձ առնուլ. եթէ և զպատիւն կրէր վասն անճառելի միաւորութեան մարմնոյն և աստուածային բնութեան: Վասնորոյ մի կամք խոստովանիմք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. քանզի կամք այլ և այլք հակառակ ոչ եղեն Փրկչին մեր. վասն զի ի վեր քան զօրէնս մարդկութեան ծանուցեալ եղեւ: Գրիգոր աստուածաբան զկամայն այսպէս գրէ « ըզ Փրկչին ասելն ոչ զի զկամս իմ արարից. զի եթէ ո՛չ ի ստորինս իջելոյն յինքենէ այսուքիկ ասացեալ լինէին, ասէաք արդեօք՝ իբր ի մարդոյ տպաւորեալ զԲանն, որ ըստ Փրկչին իմանան. քանզի նորա կամելն ոչ ընդդէմ Աստուծոյ է. այլ յԱստուծոյ բովանդակն. այլ ըստ մեզ՝ իբրև մարդկայինն ախորժակայս ո՛չ ամենայն իրօք զհետ երթայ աստուածայնոյն »: Տեսանե՞ս զի որոշեալ կամս Փրկիչն զհա-

տարակաց մարդկութենէս առաց եւ ոչ զիւրոյ մարմնոյն։ Այլ եթէ զհրաժարումն բաժակին ասես. և եթէ « ոչ իմ կամքս. այլ քոյդ զօրասցին կամք ». և զայս ի նոյն գլուխ եօթնեկին ի տասներորդ գլխոյն մեկնէ Աստուածաբանն » իբրեւ ոչ եթէ կարողութիւն իցէ, ասէ, եւ կամ թէ ոչ կարողութիւն. զայն անգիտանալ ի դէպ էր. եւ ոչ կամացն հակառակ ի ներքս ածել կամս. այլ զի առողին է բանս այս, որ էջն եւ որ առաւն »։ Տե՛ս զմիաւորութիւն առողին, եւ որ առաւն՝ Բանին ասեմ և մարմնոյն ։ Ասա՛ ո՞վ անբան տգատաւոր Բանին՝ իբրեւ ոչ եթէ առանձին ինչ իցեն Որդւոյ կամք քան թէ Հօր. այլ որպէս թէ ոչ իցեն, բանս է. զի եղիցի այնպիսի իմն ժողովումն։ Ոչ զի արարից զկամս իմ. զի և ոչ են իսկ իմն ի քումմէդ բաժանեալ. այլ հասարակից իմ և քո են, որպէս մի աստուածութիւն, նոյնպէս՝ և կամք»։ Տեսե՞ր ո՛րպէս կարոյս զմարմնոյն կամս. և ընդ մի աստուածութիւն Հօր և Որդւոյ միաւորեաց։ Ոչ կարես բաժանել ո՛չ բնութեամբ և ո՛չ կամօք, որպէս ահա ցուցաւ, քանզի մի է երեւելին և աներեւոյթն, անժամանակն և ընդժամանակեան, եւ ո՛չ այլ ոք. այլ մի լիցի. վասնզի երկոքին ի մի խառնելովն՝ Աստուծոյ մարդանալովն, եւ մարդոյն աստուածանալովն, բազում անգամ եղանակէ Աստուածաբանն զաստուածանալն մարդոյն զի մի հետք իսկ երեւեցին բնութեան եւ կա-

մասն զանազանութեան։ Եւ Գրիգոր Նիւսացին յերկրորդ գիրսն, որ ընդդէմ Եւնոմիոսի «զի մեք, ասէ, զմարմինն, որով զչարչարանս ընկալաւ, ընդ աստուածային բնութեանն խառնեալ, ասեմք արարեալ ի ձեռն միաւորութեան, զոր ինչ է առողին բնութիւն»։ Նա եւ առ Թէոփիլոս՝ Աղեքսանդրու եպիսկոպոսապետն, գրէ «եթէ ամենայն ինչ որ տկար եւ ապականացու բնութիւն էր, խառնեալ ընդ աստուածութեան՝ եղեւ որ ինչ աստուածութեան էր միշտ»։ Եւ մեծն Բարսեղ յերրորդ սաղմոսի մեկնութեան ասէ «կարողակից արարեալ զհողեղէն մարմինն աստուածութեան՝ ի մի զօրութիւն զօրացոյց եւ ի մի աստուածութիւն ժողովեաց»։ Եւ Դիոնէսիոս՝ Պօղոսի աշակերտն, որ եւ Փրկչին տեսլեան արժանաւոր եղեալ, գրէ առ Գայիոս՝ ասպընջական Առաքելոյն «զառ ի թաքնութենէ գերագոյնին ի մերս երեւոյթ մարդկօրէն լինելոյ գալն թաքուցեալ եւ երեւելոյն. զի եւ աստուածականագոյն ասացից զերեւելն մարմնով (80). եւ այս խորհուրդ Յիսուսի անյայտ է ո՛չ միայն բանի, կամ մտաց հպել ի խորհուրդն նորա. այլ եւ ճառելովն անճառելի մնայ, եւ գիտելովն՝ անգիտելի. ո՛չ մարդ էր Քրիստոս եւ ո՛չ որպէս ոչ մարդ. այլ որպէս ի մարդկանէ, անդր եա քան զմարդիկ. եւ ապա ո՛չ ըստ Աստուծոյ զաստուածայինսն ներգործել եւ ո՛չ զմարդկայինսն ըստ

Digitized by Google

մարդոյ. այլ այլրացելոյ Աստուծոյ նոր իմն զաստուածային ներգործութիւնն ի մեզ կենցաղավարեալ»։

Այլ եթէ գրեալ է «ո՛չ եկի զկամս իմ առնել. այլ զկամս առաքչին Հօր». «Եւ ո՛չ որպէս ես կամիմ. այլ որպէս դու». ո՛չ այսոքիկ այլ եւ այլ կամս ցուցանեն. այլ այս ըստ ստացելոյ մարդկայնոյս եւ ըստ անօրինեցելոյն վասն մեր ստացան, զոր ետ յօրինակ բարի Վարդապետն մեր. զի զհետ շաւղաց նորա հետեւեսցուք, եւ ո՛չ ըստ իւրաքանչիւր կամաց. այլ յամենայնի յաւէտ Տեառն նախապատուեալին կամաց. եւ այսոքիկ զանձառ միաւորութիւն եւ զաստուածանալն մարմնոյ։ Ահա՛ յայտ եղեւ մի կամս Քրիստոսի աստուածային, եւ միւսն հասարակաց՝ մարդկան ասէ եւ Քրիստոսին՝ բոլոր աստուածային։ Ասասցուք այսուհետեւ եւ յաղագս ներգործութեանցն վկայութեամբ սուրբ հարցն։ Ասէ Աթանաս ի չորրորդ ճառին, որ առ Արիոս «եւ Բանն զմարմնոյն դարձեալ ունէր զտկարութիւն, որպէս զիւրսն. զի նորա է մարմին գործակից աստուածութեան գործոց. զի նովաւ լինէր, զի Աստուծոյ մարմին էր»։ Եւ յետ սուղ ինչ բանի ասէ «քանզի եթէ Աստուծոյ Բանին գործք ոչ ի ձեռն մարմնոյն էր եղեալ, ո՛չ արդեօք աստուածացեալ մարդն»։

Եւ յետ այլոց «քանզի զգործն Հօր ի ձեռն մարմ-

նոյն գործէր»։ Եւ դարձեալ՝ նոյնն գրէ առ Գեղրիոս եպիսկոպոս եւ խոստովանող «քանզի ձեռն ձգեալ յարոյց որ ի ջերմութենէն էր ըմբռնեալ. եւ ձայն արձակեալ յարոյց զՂազար»։ Եւ Գրիգոր Նիւսիոյ յերկրորդ ճառին որ ընդդէմ Եւնոմիոսի «քանզի եւ ներգործելն, ասէ, որպէս և ճշմարիտ Աստուծոյ ի ձեռն իւրոյ մարմնոյն՝ ամենեցուն, որպէս ձայնիւն կամ գործոյն մարդկօրէն եկեալ յառաջ. իսկ ի ներքուստ ծածկեալ իմացեալ լիցի աստուածութիւնն»։ Եւ գրէ եպիսկոպոսն Հռոմայ Յուղիոս «և ոչ մի ինչ անջատումն, ասէ, Բանին և մարմնոյն նորա բերիւր յաստուածային կիրս. այլ է մի անձնաւորութիւն, մի ներգործութիւն, եւ մի դէմք՝ բոլորովին Աստուած և բոլորովին մարդ՝ նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս»։

Եւ Յովհան ոսկեբերան ի ճառին, յորում ի լերին աղօթէր Յիսուս, ասէ «միով զօրութեամբ եւ միով ներգործութեամբ զբազմատեսակ ախտս բժշկեաց». եւ յետ սակաւուց ասէ «զի զզանազան սքանչելիսն ի ձեռն միոյ ներգործութեան ընէր»։ Եւ Կիւրեղ Աղեքսանդրացի ըստ Մատթէոսի աւետարանի մեկնութեան ասէ «թէ ընդ իւր միաւորեաց զմարմինն, ո՛չ որպէս ասեն, որ ընդ Հօր եւ ի Հօրէ Աստուած Բանն, որպէս եւ յիւրսն կազմեալ մարմնոյ ներգործութիւնս բնաւորականսն զկերպ մարմնոյն ողջ պա֊

հեղով վասն ծնանելոյն ի մարմնոյն . եւ լցոյց աստ-ուածավայելուչ ներգործութեամբք, եւ յիւրն հանէ փառս »: Դարձեալ՝ « զերկու կոյրսն բժշկէ մերձա-ւորութեամբ ձեռինն, և լուսաւորէ աստուածագործ զօրութեամբ. լի՛ դոլ զիւր մարմինն ցուցանէ, որպէս զոքանչին Պետրոսի ձեռն ի վերայ եդեալ՝ առ ժամայն բժշկէր, և պարտէր զնոսա վասն պատճառին իւրոյ բնութեան աստուածութեան ասեմ, միագօր ցու-ցեալ զիւր մարմնոյն ներգործութիւնսն »:

Եւ դարձեալ՝ « կարող դոլ զամենայնն բանիւ ներ-գործել՝ վարի եւ թքովն. զի ծանիցուք, եթէ մար-մին նորա զամենայնն լնլով զներգործութիւնս կեն-դանարար բանին. և լուսաւորութեան առիթ լինի ի ձեռն սուղ ինչ մերձաւորութեան. քանզի մարմին էր լուսոյ լոյս ճշմարտի (81): Որպէս մեծ աթոռեանն ուղ-ղափառաց ի գիրս Գարապմանցն յայտ առնէ, Կիւրեղ « աստուածային դոլ, ասեմք, զմարմինն Քրիստոսի. վասնզի Աստուծոյ մարմին է՝ անճառելի փառօք զար-դարեալ, անապական, սուրբ եւ կենդանարար ». եւ ի գիրս Գանձուցն « միաւորելով զկիրսն անբաժանա-բար՝ թոյլ տայ ինքեան, ասէ, որպէս մարդ եղեալ՝ ընդ մարդկան եւ քաղցնուլ եւ ծարաւիլ եւ զայլսն կրել, զոր ինչ ասեննն յաղագս նորա »: Տեսանե՞ս՝ զի ոչ հարկաւորք ասին. այլ կամաւորք և ըստ թողացու-ցանելոյ կրել զանանցանելի կիրսն վասն ճշմարտե-

լոյ զմարմինն եւ լուծանելոյ ի մէնջ զդատապարտութիւն. «քանզի ծառայեաց ճշմարտապէս իւրով մարմնովն, որպէս ի ծննդեանն, նոյնպէս և ախտից մերոց, առ Աստուածարանն, յաղագս մերոյ ազատութեան եւ ամենեցուն, զորս զերծոյց ի մեղաց զըմբռնեալքս»: Եւ դարձեալ՝ «եթէ ի կերպարանս լինելով ծառայի ընդ ծառայակիցս եւ ընդ ծառայս. եւ կերպարանէ զօտարին՝ յինքեան բերելով զիւս հանդերձ խոնվքն. զի ինքեամբ ծախեսցէ զչարութիւն իբրեւ զմոմ՝ հուր, կամ իբրեւ զգոլորշի աշխարհի՝ արեգակն. զի եւ հաղորդեսցայց նորայոցն յաղագս խառնմանն»:

Այս է խորհուրդ միաւորութեան երկուց Քրիստոսի յաղագս բժշկելոյ զմեզ եւ ոչ բաժանեալ բնութիւն ցուցանելոյ, որպէս մեղք լեալ ասացաւ եւ նզովք, եւ ոչ եթէ յայնսիկ փոխեցաւ Տէրն. մի՛ լիցի. այլ վասն զանօրէնութիւնս մեր առնլոյ եւ զմեղս մեր բառնալոյ. այլ ո՛չ ինքն ախտացաւ. փորձեցաւ ըստ մեզ. այլ առանց մեղաց. քանզի «լոյսն, որպէս Աստուածաբան աւետարանիչն ասէ, ի խաւարի անդ լուսաւորէ. եւ խաւար նմա ոչ եղեւ հասու, որպէս Ադամայ առաջնումն եւ որք յԱդամայ». զի՞նչ ասէք՝ բաւակա՞ն են ասացեալքս առ ի յայտնել կացուցանել զճշմարտութիւն, եթէ պիտոյ է, որպէս ի ծանրալուր ականջս, բազում անգամ զնոյն ասել: Եւ

որդ. տղէ՛ ըմբր դու զպիտառութիւն առածոյ սուրբ հարանցն սակս անապականութեան մարմնոյն Քրիստոսի. զոր նախ՝ Երինոս՝ Աղաքելոյն հետեւող, որտադրէ զանապականութիւն խոստովանութեան մերոյ, եւ տարագրէ զապականութիւն հայհոյութեան ձերոյ «ընդունայնք եւ սնոտիք են», ասէ, ամենեւին, որ զամենայն տնօրէնութիւն անարդեն զԱստուծոյ եւ զմարմնոյս փրկութիւն ուրանան, զվերստին ծընունդ նորա անպատուեն՝ ոչ գոլ ընդունական անելով զնա անապականութեան. եւ եթէ ոչ ապրեցաւ սա, եւ ոչ Տէր արեամբն իւրով ուրեմն փըրկեաց, ոչ բաժակն փրկութեան գոհութեան՝ հասարակութիւն արեան նորա, և ոչ հացն զոր բեկանեմք՝ հաղորդակութիւն մարմնոյ նորա. քանզի արիւն ոչ եղիցի՝ բայց եթէ յերակաց եւ ի մարմնոյ գոյացութենէ, զոր ճշմարտապէս եղեալ Բանն Աստուծոյ՝ արեամբն իւրով փրկեաց զմեզ։ Արդ՝ ահա ցուցաւ ասացելովքս, որք ապականութեամբ կամ օտար բընութեամբ զտէրունական մարմինն հայհոյեն՝ ուրացեալ եւ օտարացեալ են ի փրկութենէն. եւ զխորհրդական հացն և զգոհութեան բաժակն ոչ ի կեանըս ինքեանց. այլ յապականութիւն ընդունին. զի թէպէտեւ Ադամ զանմեղանչական մարմինն եւ զանդատապարտականն ի դատապարտութիւն եւ յապականութիւն մահու իջոյց. այլ Քրիստոս զսա

անապական եւ փրկական մահու եղոյց՝ իշխանութիւն ունելով յաշխարհի թողուլ զմեղս, որպէս յերանելոյն Աթանասէ ասացեալն ի բանին որ զԱպողինարէ ։ Եւ դարձեալ՝ ի նոյն ճառէ « եթէ որպէս ոչ կարաց մահ ածել զինքեամբ զմարդկային հոգին Քրիստոսի . եւ ոչ դարձեալ ապականութիւն գոռոզաբար յափշտակեաց զմարմին Քրիստոսի զօրութեամբ յապականութիւն . զի եւ այսպէս ապականացու իմանալն ամբարշտութիւն է » ։

Եւ դարձեալ ի չորրորդ ճառի գրոյն ասէ նոյն Աթանաս « եթէ այն, որ եկն նորոգել իւրով մարմնով զմարմինս մահկանացուս, ոչ ըմբռնեցաւ յապականութենէ . այլ եւ զհզօրն կապեաց » . եւ յետ այլոյ « եթէ զմեղս աշխարհիս, ասաց, բառնալ Յովհաննէս՝ գառն գոլով Աստուծոյ, զիա՛րդ ասեն ոմանք ի մոլորելոյն եթէ ապականացու էր մարմին Քրիստոսի . քանզի մայր ապականութեան մեղք են » ։ Եւ սրբոյն Եպիփանու ի պարտունակախօսն ասացեալէ « եթէ ամենայն ինչ կարողութիւն է Աստուծոյ, եւ զապականեալն փոխել յանապականութիւն . և մի՛ ոք զարմասցի, ասէ, քանզի զայս եկն ի ցուցանել՝ եւ եցոյց առեալ յապականելի մարմնոյ և զգեցուցեալ աստուածութեան, և ցուցեալ անապականելի . քանզի ի՞ւ յանդիմանէ զԱստուած, եւ յանդիմանէ՝ որ ոչ խոստովանի զանօրէնութեան խորհուրդն . այլ ուրա-

նայ. որ ոչ հաւատայ զմիաւորութիւն բնութեան. այլ բաժանէ յԱստուած ուրոյն եւ ի մարդ ուրոյն, յանապական եւ յապականացու, յանմահ եւ ի մահկանացու» եւ յայլ եւս յայսպիսիս: Այլ մեք տակաւին եւս յաղագս անապականութեան աստուածային մարմնոյն և այլ ևս ճեպեսցուք ասել ի հարցն սրբոց. քանզի ուր իցէ լոյս՝ սքօղեսցի անդ ամենեւին խաւար. սապէս և յանապականութենէ առ ընթեր եղելոյ փախնու ապականութիւն ըստ ասելոյ սրբոյն Կիւրղի ի գիրս Պարապմանցն :

Եւ դարձեալ՝ « եթէ ոչն գիտողի զմեղս՝ իւր ցուցանելով ընդ մեղօք՝ խափանել զմեղս» (82) : Եւ դարձեալ՝ « եթէ մարմինն, որ ի մէնջ առաւ, ընդ Բանին միաւորեալ՝ անապականութիւն էր եւ փառաւորեալ » : Եւ նախ քան զԿիւրեղ՝ վարդապետն նորա Աթանաս, ի թղթին որ առ Եպիկտիտոն՝ եպիսկոպոս Աթենացւոց, ասէ « Բանն, որ ի մարմնին էր, ի վեր էր քան զբնութիւն մահկանացու մարմնոյ, արար զմարմին իւր անմահ եւ անապական . եւ լռեցոյց և ջնջեաց ի մարմնոյն զբնական մահն եւ զապականութիւն » :

Ո՞ւր են ցոյցք անջատեալ բնութեան ո՛վ անջատող՝ տե՛ս և որ զհետ այսոցիկ. վասնզի « եղեւ, ասէ, անապական մարմինն մահկանացու. և յաղթահարեցաւ մահ ի բնութեան մարմնոյ մահկանացուի » :

Digitized by Google

Եւ դարձեալ՝ զկնի սորին « եթէ մարմնանալն Քրիստոսի, ասէ, յանամուսնութենէ եւ առանց մեղաց . վասն այսորիկ ոչ գտաւ ապականութիւն ի մարմին նորա » ։ Եւ դարձեալ՝ նոյն առ նոյն թղթի « եթէ ոչ կարէ մահ բնակել ընդ կեանս. և ոչ ապականութիւն ընդ անապականութեան » ։ Տեսե՞ր զանբաժանելի միաւորութիւն ո՛վ բաժանասէրդ՝ ի հարցն երանելեաց, որք ո՛չ բնութեան զանազանութիւն և ո՛չ կրից եւ ո՛չ ներգործութեան եւ ո՛չ կամաց ո՛չ ինչ ի ներքըս բերեն ։ Հաւատովք խոստովանեալ և երկրպագեալ և ոչ քննեալ ։ Ապա եթէ քննեսցես. ընդդէմ այսոցիկ ասա՛ արդ զմի դէմն, զոր ասես կեղծաւորելով եւ զերկուս բնութիւնսն ։

Եւ նախ՝ յԱռաքելոյն սկսանիմք զայս ներդիմեալ « որ ի կերպարանս Աստուծոյ էր, ասէ, զկերպարանս ծառայի էառ » . կերպ եւ կերպ ասէ, որ է դէմ եւ դէմ՝ աստուածայնոյ ասեմ եւ մարդկայնոյ ։ Արդ՝ առհմանեա՛ զերկուսեան կամ յերկուութեան զերկաքանչիւրսն. որ լինի ըստ խոստովանութեանդ քո, եւ առե՛մ ըստ քննութեան ոչ միայն երկու բնութիւնք, այլ և երկու որդիք ըստ Նեստորի ։ Եւ ո՞ւր արդեօք դնիցես զբանն մարմին եղեալ և զընդ մեզ Աստուած ասացեալ զԷմմանուէլն. եւ կամ միութիւն անշփոթելի յերկաքանչիւրոյն հաւատամ ըստ հաւատոյ կաթողիկէ եկեղեցւոյ անճառելի եւ անքննելի խոս-

Digitized by Google

տովանութեամբ. քանզի յառման կերպին Աստուծոյ զմարդկային կերպն՝ եղեւ առողին զօրութեամբ եւ բնութեամբ ։ Եւ զի մեծամեծքն այնոքիկ եւ սիւնքն եւ գլխաւորք եկեղեցւոյ զերկուսին մեզ ուսուցին՝ առնլով կերպին զկերպն՝ զանշփոթութիւնն, և եղելութեամբ անեղ Բանին մարմին՝ զանքակ միաւորութիւնն եւ զմի բնութիւն, զոր աստուածային օրէնքն թագաւորական ճանապարհ գիտելով՝ հրամայեն մեզ ոչ խոտորիլ յաջ կամ յահեակ, ոչ միաւորութեամբ յեղումն կամ շփոթումն կամ ի բաց բարձումն ասել ի միոյն զմիւսն. և ոչ անյեղութեամբն և անշփոթութեամբն կամ մարմնաւորութեանն ճշմարտութեամբ՝ քակտումն բնութեանց ասել, եւ բաժանմանն Արիոսի. զոր եւ աստանօր, որպէս եւ ասացի վերագոյն, պահել պա՛րտ է գեղեցկապէս զերկոցունցն չարեաց զմիջոց. եւ ոչ ի ձեռն անշփոթութեան օտար բնութիւն ի ներքս բերել ի համագոյ սուրբ Երրորդութիւն, կամ միաւորութեամբն ուրանալ, որպէս Եւտիքէսն. կամ զՀոգւոյն, իբրեւ Ապողինարէս. կամ յեղումն ասել աստուածութեան ի մարմին, իբրեւ Պանդուրացին. կամ ոչ առնուլ զմարմինն կատարեալ բնութեամբ. այլ յերկնից բերեալ, իբրեւ այլ ոմն Եւտիքէս. կամ հասարակ այսմիկ ի Մարիամայ առնուլ սկիզբն աստուածութեան, իբրեւ Փոտինոս. կամ յարեգական ընել զմարմին կամ յօդս ցնդել

իւրև Մարկեղոս ։ Թողում ասել զբազմութիւն աղանդոց ուրացելոց զանօրէնութեանն ճշմարտութիւն. որք յաչաղելով զմիրկութիւնն զամենակատար՝ մի բնութիւն ասացին այսպէս ամբարշտաբար. զորս տարագրեմք իբրեւ զգրոց ինչ առեղծուածս եւ ոչ միոյ բանի արժանաւոր եւ գարշելի ։

Այսոքիկ բաւականապէս, ի նանիր գայթակղելոյն ի մեզ, լուծցին կարծիք՝ զմի բնութիւն Եւտիքեան ասելով, զորս նզովեմք, եւ օտար վարկանիմք յԱստուծոյ և յընդհանրական եկեղեցւոյ. և լո՛ւր լիցի խոստովանութիւն հաւատոյս մերոյ ամենեցուն, որք կամին ուղիղ լսել ։ Այլ զի՞նչ պէտք այնոցիկ ամենեցուն ընդդիմադրութեանց, եթէ ոչ չեղեալ էիք յաւելորդ խնդիրս եւ յընդունայն վիճաբանութիւնս ։ Քանզի թողեալ զհաւատալն եւ զարժանաւորութիւն զօրութեան հաւատոյն՝ բանին եւ քննութեան մատնեցիք զձեզ, և ընդունայն արարիք զխաչն Քրիստոսի. քանզի հաւատք, յայժմու ժամանակիս, լրումն բանին է, ասէ, զոր ասացն ։ Այլ մեք յո՛չ յայլ ինչ պարծեալ, բայց միայն ի խաչն Քրիստոսի՝ ճեպեսցուք ճառել յաղագս անճառ չարչարանաց մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ, զոր Պօղոս, յաղագս անծանօթ լինելոյ, զՏէրն փառաց խաչեալ ասէ՝ եւ փոխանակ ուրախութեան հայրենի ծոցոյն, որ առաջի կայր, յանձն առնուլ, ասէ, նմա զխաչն եւ արհա-

մարհել զամօթ ։ Եւ Աստուածաբանն ի պասեքի Ճառին «Աստուած խաչեալ, ասէ, եւ արեգակն խաւարեալ. զի ընդ Արարչին պա՛րտ էր և արարածոցս չարչարիլ». եւ դարձեալ՝ եթէ «կարօտացաք Աստուծոյ մարմնանալոյ եւ մեռանելոյ»։

Եւ դարձեալ՝ «արեան Աստուծոյ և չարչարանս լսելով և մահ՝ մի՛ ուրեք անկցիս ի վայր անաստուածաբար որպէս Աստուծոյ ջատագով». տե՛ս՝ ո՛չ ես, այլ ամենայն եկեղեցւոյ վարդապետն անաստուածածանօթութիւն ասէ ոչ խոստովանողացն Աստուծոյ զարիւն և զչարչարանսն և զմահն։ Եւ նոյն Աստուածաբանն ի բանին, որ զԲարսղէ, ի յաղթեցայ գլխոյն «զի՞նչ քան զայս հրաշափառագոյն, ասէ, զԱստուած խաչեալ տեսանելով, և զնոյն՝ ընդ աւազակսն. և ի մերձանցողացն ծաղր լեալ անըմբռնելոյն եւ քան կրել ինչ ախտս բարձրագոյնին ։ Արդ՝ զո՞ր ասէք բնութիւն Աստուած անըմբռնելի ։ Եւ բերանն ոսկի Յովհան ասէ « եթէ ա՛ռ զբնութիւն մարդկութեանս մերոյ. և ետ զաստուածութիւն իւր. և ընտանեցոյց իւր զչարչարելիս մեր. զի շնորհեսցէ մեզ զիւր անչարչարական աստուածութիւն, եւ ըստ եկամուտ մահուն զանմահութիւն պարգեւեսցէ մեզ»։ Քանզի զմարդոյն չարչարանս ինքն ստացաւ, ոչ ի բնութենէ փոփոխելով. այլ կամօք զայս ընտանեցոյց իւր ։ Հարցանէ դարձեալ ի նոյն Ճառի, որ է եօթներորդ ի խաչելու-

Digitized by Google

թեան գրոյն « եթէ վասն ո՛րոյ պատճառի իւր ատնիցէ զչարչարանս մարդկան. վասնզի կամեցաւ չարչարանօք զչարչարանս բժշկել եւ մահու զմահ խափանել ։ Վասն որոյ նմանութեամբ նմանութեան կամեցաւ կոտել »։

Նա յետ սակաւու՝ « քանզի ո՛չ եթէ զականատես բնութիւն բեւեռեցին . այլ որ ի նմա էր Աստուած, ի նոսա արկին ձեռս . եւ քանզի երեւելականն բնութեամբն իւր ընդունեցոյց զչարչարանսն՝ Աստուծոյ ասին չարչարանք »։ Որպէս եւ յայլ գիրս ասէ նոյն Յովհաննէս « եթէ զաստուածեղէն գլուխն մերթ կափէին եւ մերթ փշեղէն պսակօքն թշնամանէին եւ մերթ եղեգամբ ծեծէին ». եւ ո՛չ երբէք մարդկային բնութիւն յայտնէ . այլ զմի եւ զնոյն Աստուած եւ զնոյն մարդ ։ Զոր կատարելապէս ուսուցանէ մեծ և տիեզերական վարդապետն Աթանաս՝ « զնոյն Աստուած եւ զնոյն մարդ ». եւ բնութեանցն ինչ խնդիր ոչ առնէ. « զնոյն որդի Աստուծոյ, զնոյն որդի մարդոյ, զնոյն յերկնից, զնոյն յաշխարհէ, զնոյն չարչարելի, զնոյն անչարչարելի, ո՛չ զայլ ոք այլ եւ այլ »։

Տե՛ս՝ ո՛չ իմ են բանքս . այլ Աթանասի ընդդէմ Պօղոսի Սամոստացւոյ. ո՛չ երկուս դէմս, ո՛չ անձնաւորութիւնս, ո՛չ երկրպագութիւնս երկուս ։ Զինչ պէտք են խնդրել և բանակռիւ լինել. հաւատալն է օգ-

Digitized by Google

տակար է պաշտելն և երկիր պագանելն լռութեամբ։ Գիտեմ զնա Աստուած ճշմարտապէս յերկնից․ գիտեմ զնա որդի Դաւթի ըստ մարմնոյ՝ մարդ յաշխարհէ չարչարելի ։ Եւ ոչ խնդրեմ եթէ զիա՛րդ անչարչարելի եւ զիա՛րդ չարչարելի եւ զիա՛րդ Աստուած եւ զիա՛րդ մարդ․ մի՛ գուցէ զգիտողն յուզելով եւ զեղանակն խնդրելով՝ անկայց ի բարութեանցն որ առաջի կայ մեզ․ քանզի միայն հաւատալն պա՛րտ է և ի վերուստ հայցել և ոչ ի մարմնոյ և յարենէ ։ Եւ մեծն Եպիփան ի 159 սաղմոսին մեկնութեան յայտնի առնէ զմիաբան բնութեանցն և զչարչարանացն՝ անբաժանելի յաստուածային էութեանըն արարեալ զմիանալն․ այլ թողացուցանէր նմա չարչարիլ՝ մարդկան շահաւորելով զփրկութիւն․ եւ քանզի դիւրին էր նմա անմահ զնոյն գործել զբնութիւնն զոր էառ ։

Այլ քանզի փրկութիւն էր տիեզերաց չարչարելն՝ թողացուցանէր զախտանալն, որով զանմահութիւն և զանապականութիւն շնորհեսցէ ազգի մարդկան ։ Իսկ Կիւրեղ Երուսաղեմացի, որ զառաքելական ունէր զպատիւ և զշնորհս՝ այսպէս ասէ ի խաչելութեան ճառին, ի գիրսն որ կոչումն ընծայութեան կոչի » և զի՞ զարմայեալես, եթէ աշխարհս ամենայն փրկեցաւ․ զի ոչ եթէ դուզնաքեայ մարդ ոք էր․ այլ Որդի Աստուծոյ միածին, որ եկն եւ մեռաւ վասն

մեղաց մերոց »․ յետ սակաւուց՝ « իսկ արդ՝ անտասուն զատոնն զփրկութեան սայր ժողովրդեանն »։ Եւ դարձեալ՝ ի նոյն ճառի « եկն, եհաս ժամ․ զի փառաւորեսցի որդի մարդոյ․ զի փառաւորեալ էր փառօք յառաջ քան զարարածս եւ փառաւորեալ էր յառաջ իբրեւ զԱստուած․ բայց այժմ առաւել փառաւորեցաւ․ զի զհամբերութեան պսակն խաչին յանձն իւր էառ »։ Եւ դարձեալ՝ զնոյն կրկնելով ասէ « չէ՛ր ինչ ամաչեցեալ յերկանցն․ զի զփրկութիւն բարձեալ բերէր ամենայն արարածոց․ զի ո՛չ եթէ մարդ որ էր դուզնաքեայ, որ չարչարեցաւ․ այլ Աստուած էր որ զմարմին զգեցաւ, և զհամբերութեան պսակն էառ և ճգնութեամբ պատերազմէր »։ Եւ յորդորելն իւրում Երեմիա ասէ « ոգի երեսաց մերոց Տէր Քրիստոս՝ »․ որ ըմբռնեցաւ յապականութեան մերում․ մի՞ թէ ես ինչ բան զխոտութեան խօսիմ․ ահաւասիկ վկայէ եթէ Տէր Քրիստոս ի մարդկանէ ըմբռնեցաւ։ « Վա՛յ անձանց նոցա, ասէ Եսայի․ զի ասացին կապեսցուք զարդարն »։ Քանզի Եսայի սղոցեցաւ․ եւ Երեմիա ի գուբ ընկեցաւ․ սակայն բժշկեցան վէրք Հրէիցն զի վտքրագոյնք էին․ իսկ իբրեւ յԱստուած ինքն զգլխովին յանցեան, որ եկն մարդկութեամբ․ արդարեւ վա՛յ է անձանց նոցա։

Եւ այլք եկեալ՝ ընդ երեսս Թքանէին այնորիկ, որ Թքումն իւրով ըղի ծնէ կոյրն բժշկեաց։ Եւ Թերեւս

տեսիցէ ով ք թէ՝ որ զՂազարն ձայնիւ արձակեաց ի կապանաց մահու, զանձն իւր ո՞չ կարէր լուծանել ։ Զայն մարգարէն զարմացեալ ասէ՝ ո՛ հաւատաց ի լուր մեր. անհաւա՛տ են գործքս, եթէ Աստուած եւ Որդի Աստուծոյ՝ բազուկ Հօր, զայս համբերել հաւանեսցի ։ Արդ՝ նա ինքն Աստուած էր. իսկ ի վերայ մարդկան անձին (83) յանձն առնոյր. զի առաս մարդկեղ ի վերայ մարդկան չարչարեսցին ։ Այլ զինուորքն շուրջ եկեալ զնովաւ՝ խաղ առնէին զնա. եւ լինէր խաղ Տէրն երկնից, որպէս ասէ Մարգարէն « հայեցան յիս եւ շարժեցին զգլուխս իւրեանց »։

Տեսանե՞ս զի ո՛չ բնութեանց իւրոց զանազանութիւն ասացին. այլ զնոյն ինքն զԱստուած ասացին ի խաչն եւ ի չարչարանս. և զնոյն յո՛յժ պարծանօք. բայց որովհետեւ մեռաք մեք ի բուրաստան ծաղկանց աստուածային գրոց, ե՛կ, շրջեսցուք դու եւ յայլ ծաղիկըս աստուածաշունչ բանից զի տեսցես զհոտս անուշութեան հոտոց չարչարանաց Տեառն մերոյ եւ Աստուծոյ. եւ մի՛ մեռցիս ի հոտ մահու անհաւատութեան կամ թերահաւատութեան ։ Եւ լո՛ւր վայելչազարդ բանից Եւսեբեայ՝ Եմեսացւոյ եպիսկոպոսի, « երիս ժամս թաքեաւ լոյս արեգականն, ասէ, մինչդեռ արեգակն արդարութեան էր ի խաչին ի չարչարանս. աստղակքն ընդ նմա խաւարեցան. իբ՞ք կարեւորք, զի ուսցիս եթէ ո՛րպէս մարդկեղ մեռանէին

եւ ո՛րպէս՝ Աստուած . որք ընդ բնութեան կարեօք էին, նոցա բարձքն խորտակեցան . զի ըստ բնութեան նոյնպէս եւ զմահն կրեսցեն . իսկ որ իշխանութիւն ունէր դնել զանձն եւ առնուլ, որպէս ի կուսէն կամաւ եւ ո՛չ ակամայ առ զմարմինն . նոյնպէս եւ ի խաչին կամաւ եւ ո՛չ ակամայ արար որոշումն հոգւոյն ի մարմնոյն ։ Իսկ Դիոնիսիոս Արիսպագացին՝ ի հակաճառին որ ընդ Պօղոսի սամոսատացւոյ, ասէ « զոր ասացն Երեմիա՝ եթէ ունելով կալան զիս թշնամիք իմ որպէս ճնճղուկ. զի որպէս ճնճղուկն ոչ ինչ հատուցանէ, որք ունին. նոյնպէս եւ Քրիստոս՝ որդի Աստուծոյ, մինչ խաչեցին, ոչ ինչ հատոյց ըստ գործս նոցա ։ Պիղատոս չարչարէր եւ ծառայն կախահարէր, և Կայիափայ թքանէր ընդ երեսս նորա. ժողովուրդն հայհոյէր։ Զոր Եսայիաս ասէ զթիկունս իմ ետու ի հարուածս եւ զերեսս իմ ոչ դարձուցի յամօթոյ ընդ երեսս թքանելոյ ։ Ո՞վ արդեօք իցէ սա՝ բայց միայն Աստուած, որ եթուք յերկիր, եւ արար կաւ, եւ եդ ի վերայ աչաց կուրին եւ բացաւ. ընդ աւազակն խաչեցաւ եւ բեւեռեաց զմեղս մեր ընդ խաչափայտն. եւ սպան զմահ եւ զսատանայ. զի զմեզ ողորմութեամբ և շնորհօք յարքայութիւն իւր ձգեսցէ ։

Ո՞վ նոր զարմանալս, որ եղեւ առ սուրբ խաչին ։ Զինուորքն և զպատմուճանս նորա ոչ պատառեցին.

իսկ հերետիկոսքն զՈրդին Աստուծոյ պատառել կամին եւ բաժանել յերկուս զայն, որ անքննելին է եւ անբաժանելին Քրիստոս: Եւ յետ սակաւուց նա ետ նոցա զմանանայն. եւ նոքա ետուն նմա լեղի: Նա ետ նոցա մեղր. եւ նոքա ետուն նմա քացախ, եւ ի վերայ խաչին կախեցին զայն, որ զոչընչէ կախեաց զերկիրս, որ է կեանք ամենայն կենդանեաց. եւ գոչմամբ ի խաչին ետ զհոգի իւր Աստուած Բանն, որ կամաւորութեամբ եկն ի մահ»: Իսկ բերանն ոսկի Յովհան, ի մեկնութեան աւետարանին յորժամ զչարչարանս և զձաղանսն պատմէ, զորս ի խաչին կրեաց Բանն Աստուած «եթէ վասն այնորիկ առէ, ի բազմաժողով տօնին և ի մէջ բազմամբոխ ռամիկ ժողովրդեանն ընթեռնումք զայս ամենայն. զի մի՛ ասիցեն հեթանոսք եթէ՝ զմեծամեծսն եւ զպայծառագոյնսն այսինքն զնշանսն եւ զսքանչելիսն ընթեռնուք առաջի ժողովրդեան, եւ զնախատինսն թաքուցանէք: Յորժամ բնաւ ամենայն ժողովուրդն ի մի վայր իցէ, յայնժամ մեծաձայն բարբառով ամենայնն քարոզի. եւ յորժամ այն ընթեռնու և քարոզի. յայնժամ հաւատարիմ եղեւ թէ Քրիստոս Աստուած է. եւ հանդերձ այլովք եւ այսու եւս առնու երկրպագութիւն»: Այսքան եւ քան զայնս բազմապատիկ եւ բիւրապատիկ են ասացուածք սուրբ հարանցն, որք պարծանօք քարոզեն Աստուած զխաչեալն. եւ դու

թշնամանես։ Եթէ խաչեալ զնա ասեմ երիցս սրբասացութեամբ, եւ երեկբին տիրական անուամբ Աստուած ընդ արարածի, և հզօր ընդ տկարութեան, և անմահ ի մահու, որպէս վերագոյն ճառեալքդ հարցին սորայ ուսուցին ։ Եթէ զցանկ հարցն ոչ էիք պատառեալ եւ բաժանեալ զմի Տէրն եւ զՔրիստոս եւ զԱստուած ի զանազանութիւնս, ոչ աշխատութեամբ ընդդէմ ամրութիւն ցանկոյ եւ փականս ախտոյ էր դնել. զի եւ վասն ախտից դեղք ։ Արդ՝ ըստ հինգ պատաստամանցդ քոց, զոր բաժանեցեր զբնութիւն Աստուծոյ, զկամսն եւ զներգործութիւն. եւ իշխեցեր ապականացու ասել զմարմին Աստուծոյ Բանին, և ոչ Աստուած խաչեալ վասն աշխարհի. ի հինգ գլուխս որոշեցեր զարձանագրութիւնս բանիս ըստ հնգագլխեան գրոց Մովսիսի եւ ըստ հնգից զգայութեանց քոց որով ախտեալդ ես ։

Եւ ըստ հնգից աղօրկաքար վիմացն Դաւթի հարի զճակատ քո պարսիւք Հոգւոյն եւ զօրութեամբ բազկի Տեառն . զի այլ մի յանդգնեսցիս նախատել զճակատ Աստուծոյ կենդանւոյ ։ Եւ զգրեալսն կատարեցաք ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից հաստատել ամենայն բանի ։ Ընկալ զվկայսն երիս և արժանի հաւատարմութեան տնօրէնութեան Տեառն՝ քարոզք՝ զառաքեալս եւ զմարգարէս և զվարդապետըս, զորս եդ Աստուած յեկեղեցւոջ ։ Եւ եթէ զա-

միայն բանս Աստուծոյ որ յաղագս անօրէնութեան Քրիստոսի, կամիք լսել, բազում բարութի եւ հա-ղորդութի աչէոք են. բայց սակաւք ի բազմացն մեզ բաւականացին :

Ա՛հ զի զՊետրոսս եւ զՊետրոս Թշնամանս դը-նեն՝ իբր նոցա աշակերտս զալ զմեզ : Եւ եթ՞է ար-գերք բանսիւք նոցա մարտ եդաք ընդ ձեզ եւ ընդ ժողովս Քաղկեդոնի եւ ընդ տումարն Լեւոնի, յորոց ո՛չ երբէք զիր ընկալաք հաւատոյ. այլ միայն թէ ոչ հաւանեցան ժողովոյն որ ի Քաղկեդոն, որպէս եւ այլ աշխարհք, քաղաքք եւ ազգք բազումք : Մեք ո՛չ միայն զի նոքօք եւ ի ձեռն նոցա բանս դնեմք ընդ-դէմ բաժանողաց . այլ եւ ո՛չ ազգական եւ սեան ընտանի եւ ուսուցիչ վարդապետօք մերովք. այլ որ-պէս ընդ Հրէայսն ո՛չ անհաւատարմական եւ առաքե-լական վարդապետութեամբք միաձեւք . այլ ի նոցունց մարգարէից հաւանեցուցանեմք . սոյնպէս եւ ընդ ձեզ ի վարդապետաց ձերոց եւ որ յաշխարհ ձեր պայծառացան , բանադիր լինիմք յոգնազան եւ բազմապատիկ ապիրատութեամբք . զի առաւել երե-ւելի եւ նշանաւոր յաղթութիւնն լիցի ամենայն Հերձ-ուածողաց եւ պիղծ աղանդիցն :

Երբեմն գրելոյն անհամութեամբ, եւ երբեմն յա-ջաղանօք Թիւրելով զճշմարտութիւն կամ բռնադա-տելով՝ ոչ պակասեայ պատճառ առնուլ ի գրոց սրբոց

Digitized by Google

եւ Հաւատարիմ առնել զչարն կերպարանօք բարւոյ տղխոտաց և պարզամտաց: Որով և դուք մանաւանդ ներդաշնակապատուոք եղեալ դրոյն, և դողացեալք զմիտս դրկելոյն, եւ բարեաւն վարեցեալ առ չարն, եւ զփափագումն մարդկան դողանայք զանազան օրինակօք, երբեմն բազմութեամբ սահմանեօք զհաւատս, և երբեմն մեծութեամբ այնքան, մինչ զի Աստուծոյ ձայն ձեզ առնել՝ իմ է ոսկի եւ իմ է արծաթ. որ հեռի է յիսկըզբանէ հաւատոյն և ի գաղտնեաց Փրկչին. զի մայր ստահակելական եւ աշակերտս տգէտս և աղքատս եւ Նուազունս Թուով. զի զէան իմն խափանեսցէ. որպէս զի մի պարծեսցի ամենայն մարմին առաջի Աստուծոյ: Եւ եթէ բազմութեամբ կամ մեծութեամբ հաւատ սահմանի, խուժքն Պարսից եւ դուժքն Տաճկաց, եւ եւս անդր, որք ի ծայր եզերաց տիեզերաց բազումք եւ փարթամք են քան զձեզ. այլ հեռի է այս յայնմանէ «Թէ մի երկնչիր հօտ փոքրիկ՝». եւ «երանի աղքատաց հոգւով», որովք այգորէկ հաւատարիմ լինիցին մեզ: Զտէրունեան եւ աստուածախառն մարմին և զաստուածայեալ ծառայական եւ արարածական բնութիւն ստարայուցանէք ի Բանէն. եւ զքանդակեալն կամ զգրեալ պատկերն ի նիւթս ոմանս պաշտէք աստուածարեալաբար այնքան բազմութեամբ և պաշտօնասիրութեամբ, մինչ զի եւ յանծանօթս եւ որք ոչ են մեզ յանուն եկեալ.

Digitized by Google

ձգկք · զի խուրաքանչիւրոք առանձինն է քուրմ եւ տան. և յաճախագոյն ընդ նիւթ զաղով տգիտայ՝ ո՛չ է զգուշագոյն։ Եւ յայտ առնէ Աստուածաբանն յաստուածաբանութեան ճառին « են ոմանք ասէ, որք պատկեր սիրելեացն արարին. և որք զկնի եկին՝ անգիտացան զպատճառն և սովորութիւն կալեալ՝ Աստուած պաշտեցին. վասնորոյ խրատէ օրինօքն զԻսրայէլ թէ՝ մի՛ արասցես նմանութիւն ինչ եւ պատկեր · եւ յերկրորդ օրէնսն խրատէ թէ՝ յորժամ երեւեցաւ Աստուած՝ նմանութիւն ինչ ո՛չ տեսայք · և զհրեշտակաց լինելութենէ ինչ ո՛չ ճառեաց վասն նորին պատճառի ։ Եւ հրեշտակք որդի և պատկեր Աստուծոյ ո՛չ կոչեցան իբրեւ զմարդ յաղագս սորին խորհրդոյ · զի մի՛ բաղում պաշտամանցն մոլորութիւն լինիցի ի մարդիկ։ Իսկ եթէ ի Պեննադայ քաղաքի, ի խառնուրդս Յար եւ Դան աղբերացն Յորդանանու զարդարեալ պատկեր Փրկչին ի տեռատես կնոջէն յիշեսցես (84) ։ Նոյն, որ պատմեաց զպատմութիւնըն զայն, Եւսեբի յեկեղեցական շարածին ասէ « եթէ չեն ինչ զարմանք, զի հեթանոսաբարոյ մարդիկ ըստ հեթանոսական սովորութեան արարին զայն »։

Եւ եթէ ասիցես զանձեռագործ պատկերն, զոր Փրկիչն Աբգարու շնորհեաց ։ Մեզ ո՛չ մարթ է ձեռագործ անձեռագործի օրինակ առնուլ, որպէս և ո՛չ փոխանակ անեղին Աստուծոյ եղական Աստուած ։

Digitized by Google

Այլ փառաւորեալք եւ երկրպագեալք զանեղն Աստուած եւ զանձեռագործ պատկեր Փրկչին ։ Եւ զեր հենզնելով գրեալ էիք, եթէ զխաչն կրէք եւ երկիր պագանէք ։ Եւ վասն զի Քրիստոս մկրտեցաւ, մի՞ երկիր պագանէք, որով զմեզ սրբեաց եւ զՋուրսն մկրտեաց եւ զփայտն, յորում բեւեռեցաւ, Ջրով և արեամբ ի կողէն հոսեցելով ։ Վասնորոյ և մեք, ըստ այնմ օրինակի, Ջրով և գինով մկրտեալք ի խորհրդական օրինակէն ուսեալք. որով սրբազնագործի հանդերձ աղօթիւք եւ ընթերցմամբ առաքելականաց և աւետարանականաց գրոց. Որովհետեւ ոչ համարիք սրբութիւն ընդէ՞ր եւ դուք մկրտիք կամ ընկղմիք. ընդէ՞ր եւ զխորհրդեան բաժակն ձեր մկրտէք Ջրով կամ ապականէք. եթէ մկրտութիւնդ ոչ է սրբութիւն ընդէ՞ր փարիցէք ընդ անօթս խաչին, զոր դրոշմէք, որպէս եւ առնէք իսկ եւ յորժամ զերախայսն ձեր քրիստոնեայս կամիք առնել փոխանակ Ջրոյն մկրտելոյ նոյնպէս առնիցէք. զի աստյե՞ց ինչ և ծաղրականս այլ և ամօթալիս. ընդէ՞ր և զխորհրդական բաժակն ձեր մկրտէք Ջրով, զորէն կրպակաւորացն խարէութեամբ ժանտացուցանելով զանապական եւ զսեռն զուրախացուցիչն սրտից մարդկան. զոր մեծն Դաւիթ կոչէր զբաժակինն այնորիկ զօրութիւն իբրեւ անապական արբեալ. զորոյ զհետ երթեալ ասէ « զողորմութիւն Տեառն եւ ի տանն Աս-

առածոյ գերվայելչականութիւն». զոր ոչ այլ ինչ իմանամք. այլ զՀոգւոյն սրբոյ զընդունելութիւն կամ զերկուց կտակաց, Հնոյն ասեմ և Նորոյն, արդիւնս՝ զօրութեամբ Հոգւոյն և մտաց, և կամ խորհրդական բաժակին սեռնութեան և անխառնութեան խորհրդոյ. ի ձեռն որոյ իմանամք զանապականութիւն գերագոյն շնորհին: Եւ յայտնապէս իսկ եւս ընտանեգոյն և հարազատ տարագութիւն՝ զմի և զանայլայլութիւն արտաքոյ բնութեան մարմնացեալ Բանին, զոր խոստովանելով յետ անճառ միաւորութեան՝ օտար բընութեամբ կամ այլակամութեամբ ո՛չ յարբումն բերկրութեան Հաւատոյ անակտութեան զօրանայ. այլ ըստ արծկացելոյն նողկոտութեան ծայթքեալ արտաքըս հոսի:

Եւ զի՞նչ ասէք վասն խորհրդական բաժակին, զոր յաւետարանսն գրեալ է, բաժակ օրհնել եւ տալ աշակերտացն. եւ ջրոյ ինչ յիշատակ ո՛չ գոյ. և ի բերոյ ողթոյ ասաց ըմպել, զի ողթն գինի բերէ և ո՛չ ջուր: Զոր Յովհան, ի նոյն բանի մեկնութեան հերձուածողս ասէ զայնոսիկ, որ զջուրն ի սուրբ խորհուրդըն ի կիր արկանեն: Բայց թէ զի ի կողէն կենաց ջուր և արիւն կայլակացեալ, Կիւրեղ ի կոչումն ընծայութեան զիրսն զջուրն ի մկրտութեան խորհուրդըն մեկնէ եւ զարիւնն սակս վկայիցն ըստ վկայութեան Քրիստոսի: Հարցանեմ դարձեալ (իցէ՞)

Digitized by Google

այլ ինչ մեծապայծ, որ փառաբանեալ Թուեցաւ յաչս ձեր՝ զքաղաքականութիւնն, որ բարձր է պատուով ընտանեա- նութեան քաղաքայնապետութիւն Քրիստոսի, զոր ըստ հա- մարձակեցայք երկանելոց ասալ. և զի՞նչ ասեմ՝ կանանց . զի այն ամենզծուած Աստուծոյ է. այլ չէր կանանց զոր զուք ամենզծիք խոյս զիչակէս (85) արտաքոյ սահմանաց և ամենզծուածոց Աստուծոյ. զորոյ մար- գարէն ասէ, եթէ ըմձեռին գործի արկեր ի վերայ նո- րա՝ արգելեալ է. և կանանկական սահմանն արտաքոյ ե- կեղեցւոյ հրամայէ ամենայն զայնպիսիսն ընդ այնպիսին համբերել: Եւ բերանն ոսկի Յովհաննն, ի մեկնու- թեան Մատթէոսի աւետարանին, յայնժամ բանի որ ա- սէ «եթէ են ներքինիք, որք զանձինս ներքինիս արարին ներքինիս»: Եւ ի Գաղատացւոց թղթին մեկնու- թեան բանին ասելով թէ մօտակարար խօսք լինէին «յոր- ժամ ստտկութեամբ այսպանէ զնոսա. և զարմանայ եթէ՝ ու՞մ այնպիսի անօրէն օրէնք եմուտ յազգս Հռոմայեցւոց. եւ այն զի ոչ ի մասին քահանայու- թեան էին յայնժամ այլ ի զինուորաց և յաշխարհա- կանաց կարգի: Արդ ձեզէն ասէք զխրատն. արժա՞ն է զայնպիսին ի գլուխ եկեղեցւոյ և բաշխիչ շնոր- հաց կացուցանել: Աւա՜ղ զընդդունող շնորհաց ան- շնորհութեանն, որք ապխտաբար և անխորութեամբ մոլորին: Մեծ է յեկեղեցւոջ օրէնքն խոստովանու- թեան այնքան, մինչ զի հաւասար է աղբերն մկրտու-

Digitized by Google

թեան ապաշաւանք արտասուօք լեալ, զոր ի կաթողիկէական Թուղթսն ասէ, թէ օրէնք եկեղեցւոյ ուսուցանեն մեզ « խոստովա՛ն լերուք միմեանց զմեղս, և աղօթս արարէք ի վերայ միմեանց. որպէս զի բժշկեսջիք ». « և ասա՛ դու նախ զանօրէնութիւնս քո . զի արդարասցիս ». և « ասացի ինձէն պատմել զմեղս իմ . և դու թողցես զանօրէնութիւնս իմ » : Զիա՛րդ զայսոսիկ ապախտ արարեր. եւ այլ օրէնս անօրէնութեան եղեր ազգիդ քո ոչ յայտնել զյանցանս քահանային . եւ անխտիր մատչել ի մարմին եւ յարեան Տեառն, զոր Պօղոս բարձրաձայն աղաղակէ « փորձեսցէ՛ մարդ զանձն իւր եւ ապա ի հացէ անտի կերիցէ եւ ի բաժակէն արբցէ ». որ է խոստովանութեամբ քննութիւն քահանային զպատրաստանն իւրաքանչիւր ումեք որոշել զտեղին : Իսկ զի՞նչ վասն վարսաւոր գլխուցդ ասիցէք, զոր իբրեւ սահման քրիստոնէութեան զայդոսիկ ունիք. տեսէ՛ք զգրեալսն Պօղոսի ի թղթին Կորնթացւոց զի ասէ « այր եթէ գլխաւոր է՝ անարգանք են նմա » : Եւ Յովհան, ի նոյն բանի մեկնութեան ասէ » եթէ զծածկելն յայնժամ արգելու , յորժամ աղօթիցէ. իսկ վարս ունել միշտ հրաժարեցոյց . եւ այս բազում հրաժարելիս ասէ : Բայց ձեզ չէ ինչ փոյթ զգրելոցն. զի ո՛չ միայն դուք յանցանէք, այլ եւ զոչ յանցուցեալսն Սարակինոսս անուանէք վասն ոչ զգէսս ունելոյ :

Այլ զի՞նչ գրեմք վասն գտանելոյդ զմեզ ի կորըստենէ եւ դարձուցանելոյդ իբրեւ ի մոլորութենէ. որպէս որք զճշմարտութիւնն ստութիւն իմանեան, կամ զլոյսն՝ խաւար եւ զքաղցրն՝ դառն. զի մի՛ զմարդարէական վայն առասցիք. եւ երկիր ի հաստատութեան իւրում շուրջ գալ թուիլ թմբրեցելոցն և արբեցելոցն. իսկ շուրջ եղելոյն՝ կալ մնալ հաստատուն: Արդ՝ եթէ իցես քաջ ոմն Թէոփիլոս, ծանիցես զհաստատութիւն մերոյ ուղղափառութեանս. եւ աշակերտեսցիս ո՛չ Հնութեան սովորութեան. այլ Նորոգ ճշմարտութեանս. եւ խոստովանեսցիս զմի և զնոյն Բանն Աստուծոյ յէութենէն Հօր, որ էն առ Աստուած և է Աստուած, որպէս միացուցիչ Նիւթոյ ի բովս, և կամ իբրև մակարդ ինչ կաթին յարովայն Կուսին մածոյց իւր մարմին ճշմարիտ ի կուսական յարգենէ, և ո՛չ ըստ ինքեան ինչ ենթակայացեալ մարմին, այլ աստուածային շարաութեամբն շարժեցաւ մարմինն ի գոլ մարմին, եւ բնութեամբն կերպացաւ բնութիւն մարմնոյն և եղև բնութիւն Աստուծոյ. զի Նովաւ էառ սկիզբն գոլ բնութեան յապականացուէն ակսեալ. և վասն այսորիկ՝ անապականն մարմին. զի որպէս արեգական ընդմիջարար հանդէտ ընթացեալ՝ անապականութիւն յղութեանն ի բաց փախուցեալ զխաւար ապականութեան. և առեալ՝ եղև այն որ ինչ առողին է բնութիւն: Նոյնպէս եւ

կամք առնելոյն եւ որ ինչ զհետ երթայ բնութեանն։ Իբրեւ ճառագայթք հրացի արեգականն հասեալ պայծառութեան առանց իրաց բարձրեցելոց ո՛չ ուրեք մենայ իւր անձնաւորութիւն. այլ հզօրագունին յաղթեալ՝ յինքն փոխարկեալ զաղօտագունին զլոյս. և ո՛չ ինչ ընդդիմութիւն կամ միջոց կամ տեսութիւն ճառագայթից նորա։

Այսպէս ո՛չ մարմնական բնութեան կամ կամաց կամ ներգործութեանց թիւ նորա ի մարմնացեալ Աստուծոյ Բանին առնելոյ. քանզի բոլորն աստուածային կամք եւ ներգործութիւն առի. զի նորա երբորդութիւնն պարզ և անզանազանելէս անխառն ի նիւթականացս. և այսպէս ի կուսէն ծագեաց լոյսն ներշրջանմէն, որ յաշխարհի. եւ նա ի կատս խաչին Աստուած մարդացեալ ինքն զգրեալն եթէ « եւե՛ր դու ի կատս քո ». հեծելութիւնդ քո փրկեաց զաշխարհս ամենայն։ Եւ ի խաչէ անտի յինքնիշխանանական ձայնիւ արձակեաց զոգին մարդկային, որով էջն ի դժոխս ներքինս փրկել ըզինոմա զերեալ հոգիսն։

Եւ նոյն աստուածախառն մարմնովն յարուցեալ՝ երեւեցաւ իւրոց ընտրելոց աշակերտացն քառասնօրեայ ժամանակաւ. եւ յայտ յանդիման նոցա ի Ձիթենեանց լեռնէն ամպաչու գնացիւք, հրեշտակացն դասուք վերացաւ, եւ նա ի բարձունս վերինս. եւ նստաւ ընդ աջմէ մեծութեան Աստուծոյ Հօր,

Digitized by Google

որպէս եւտես նախավկայն Ստեփաննոս եւ զկնի՝ անօթն ընտրութեան Պօղոս ։ Եւ եկեսցէ՛ դարձեալ հանդերձ փառաւոր խորով գալստեամբն դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս, ո՛չ ևս իբրև զմարմին. այլ և ոչ անմարմին, որովք ինքն զխոհէ բանիւք աստուածատեսակագոյն մարմնով. զի տեսցի յայնցանէ, որ խոցեցինն. և կացցէ՛, հատուսցէ՛ Աստուած արդարոյ Թանձրութեան. զի ո՛չ ևս իբրև զցօղ ի վերայ զեղմամն իջանէ ըստ առաջին գալստեանն. այլ դայ ահեղակերպ, լուսածագ, գեր ի վերոյ ճառագայթիւք վեհագունեան, նորաքանչ, սքանչելի երևմամբ, որպէս ինքն Փրկիչն ասէ « եթէ եկեսցէ որդի մարդոյ փառօք Հօր և ամենայն հրեշտակք ընդ նմա »։ Եւ Դանիէլ ասէ « եթէ տեսանէի ընդ ամպս երկնից իբրև որդի մարդոյ՝ զի գայր »։ Արդ՝ դու խոստովանեսցիս մի և անբաժանելի բնութեամբ զեկեալն եւ զգալոցն յանուն Տեառն, եւ զերծցիս ի բաժանմանէ բաժանողաց սորոյն և յառաջահեռեւող հրոյն ։ Արդե՛օք սակայն սիւնհոդոսացն լիցի՞ս կաճառակից, և ընդ մեզ երկրպագեսցե՞ս Երրորդութեանն, և փառաւորեսցե՞ս զՈրդի և զՀայր հանդերձ Հոգւովն սրբով, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. Ամէն ։

ԻԲ.—Թէ զիա՛րդ չարաչար տանջանօք մեռաւ մետրապօլիտն Սերաստոնիոյ. և վասն բազմորացն Բուլղարաց, որ սպանին զնա:

Իսկ յետ ընդունելոյ զթուղթս զայս անօթացից մնէր մետրապօլիտն այն. բայց ո՛չ ինչ թուլացաւ յիւրմէ չարութենէն: Այլ ի նմին ամի առաքեաց զնա Թագաւորն Վասիլ յաշխարհն Բուլղարաց խաղաղութիւն առնել: Եւ նոյա խնդրեաց զքոյր Թագաւորին Վասլի ի հարսնութիւն ինքեանց: Եւ տուեալ Թագաւորին կին մի ծառայից իւրոց ի կերպարանս իւրոյ, առաքեաց ի ձեռն մետրապօլտին: Եւ յերթալն յաշխարհն Բուլղարաց ծանեան զկինն զայն. և դատեալ զմետրապօլիտն իբրև զչուն եւ խաբերայ՝ ցողուն և ժժան պատեալ զնովաւ՝ հրով տոչորեցին Թագաւորքն Բուլղարաց. զի էին նոքա երկու եղբարք, որք կոմսածագքն կոչէին. անուն երիցուն Սամուէլ յազգէս Հայոց, ի գաւառէն Դերջանայ, զոր ընդ գունդս տաղարացն տարեալ էր զնոսա Թագաւորն Վասիլ ի Մակեդոնիա պատերազմել ընդ Բուլղարացն: Որոյ ի դիպող ժամու ապստամբեալ ի Թագաւորէն Յունաց՝ գնացին առ Թագաւորն Բուլղարաց, որ էր կուրտ. և ըստ քաջութեան իւրեանց մեծացան յաչս նորա:

Digitized by Google

Եւ յետ այսորիկ Թագաւորն Յունաց Վասիլ ի պատերազմի կալաւ զԹագաւորն Բուլղարաց զկուրան։ Իսկ Կոմսաձագքն տիրեալ ի վերայ աշխարհին Բուլղարաց՝ ընդդէմ կային խիստ մարտիւք Թագաւորին Յունաց, զոր ըստ ժամանակին ասասցուք։

◆◆

ԻԳ. — *Եւ թէ որպէս չոգաւ զօրօք թագաւորն Յունաց Վասիլ յաշխարհն Բուլղարաց. և պարտեալ փախըստեայ այսրէն դարձաւ։*

Եւ զկնի այսորիկ ինքն Թագաւորն Վասիլ զօրաժողով եղեւ գնալ յաշխարհն Բուլղարաց։ Եւ հաստատութեամբ երթեալ՝ ունի զմիջոց աշխարհի նոցա լայն բանակաւ։

Եւ Բուլղարացն աճապարեալ կալան զնեղ տեղիս, զկիրճս կապանաց ճանապարհին. զի են վայրք մացառուտք եւ դժուարագնացք։ Եւ ի բանտի արգելեալ զԹագաւորն հանդերձ ամենայն զօրօքն՝ սրախողխող առնէին զամենեսեան. այլ հետեւակագունդըն Հայոց, ի մէջ առեալ զԹագաւորն Վասիլ զկնի և յառաջոյ, ընդ այլ ճանապարհ լեռնագնաց տարեալ հանին ի Մակեդոնիա։ Եւ ամենայն հեծելագունդ զօրն մատնեցաւ նոցա հանդերձ աւարաւ եւ պալատամբ Թագաւորին։

◆◆

ԻԴ. — Վասն եղանակոյ թունաւորչին Վարդայ ի Բաղդադայ. և մասանց աշխարհին Հոռոմոց ։

Ու յայսմ ամի, որ էր ի 435 Թուին Հայոց, յո֊րում չարչարեալ մեռանէր Գաբրիէլ երէց Սեբաս֊տիոյ. և մետրապօլիտն, որ էր պատճառ սպանմանն նորա, չարաչար մահու չարչարեալ ի Բուլղարս՝ սատակէր վրէժխնդրութեամբն Աստուծոյ ։ Եւ հա֊րաւ զօրն Վասլի յաշխարհին Բուլղարայ ։ Ի նոյն ամի Թագաւորն Վարդ՝ ելեալ ի Բաղդադայ ի Մել֊տենի մտանէ, վասն զի Իրն Խօսրով, զոր յառաջին ա֊սացաք, ի մահուան իւրոյ պատուէր տուեալ որդւոյ իւրոյ արձակել ի կապանաց զԹագաւորն Վարդ, զի էր դաշնադիր երդմամբ։ Եւ նորա զինուք, հանդեր֊ձիւք և երիվարօք արձակեալ զնա ամենայն իւրայով֊քըն. և հանեալ ըստ քաղաքն Բաղդադայ բացագոյն ինչ. ամենայն խառնիճաղանճ բազմութիւն քաղա֊քին շարժեցաւ զկնի՝ սպանանել զնա։ Այլ փայրաբը֊նակ Արապկացն ընդդէմ կացեալ՝ առեալ զԹագա֊ւորն ընդ անչէն տեղիս ածեն ի վրանս իւրեանց. եւ անտուստ արագ հասուցանեն ի Մելտենի քաղաք ի Բարելոնէ յաւուրս 31 ։ Եւ ամենայն զօրք աշխարհին առ հասարակ ի հնազանդութիւն գային, եւ Բասն Ապահունեաց և Նփրկերտոյ ամիրայն եւ փայրաբը֊

նակ Արտապկէք, որ ընդ նմա ։ Եւ դարձեալ առաջին խռովութիւնն շարժեցաւ յաշխարհին Յունաց ։

ԻԵ. — Ելն Փոկասու-Վարդայ . և ունել զթագաւորն. և թագաւորել ինքեան ։

Իսկ Վարդ որ և Փոկաս, հրամանաւ Վասլի, զայ ընդդէմ նորա ի պատերազմ ամենայն զօրօքն Յունաց եւ Վրաց ։ Եւ բանս պատրողականս առաքէ առ նա ի ձեռն հրեշտակաց իւրոց ասելով « եթէ ե՛կ զի խաղաղութիւն արասցուք առ միմեանս . եւ ի մէջ մերում բաժանեսցուք զաշխարհս Յունաց բառնալով զթագաւորութիւն Վասլի »։ Որում հաւանեալ Թագաւորն Վարդ, արձակեալ յինքենէ զզօրսն Տաճկաց. և ի հանդիպելն միմեանց Վարդ որ և Փոկաս, ստեալ երդմանն իւրոյ, յետ աւուրց եօթանց կալանաւոր արարեալ զսկլարոսն Վարդ՝ զինակիր պատրաստութեամբ հրամայէ տանել ի բերդն Ճեռասս ։ Իսկ տաճիկ զօրն, որ արձակեալ էին ի սկլարոսէն, երթեալ ի բնակութիւնս իւրեանց. և յորժամ լուան զհամբաւ ունելոյ սկլարոսին ի Ճեռասս քաղաքի, գերի առին ի հարաւոյ մինչեւ յԱպահունիս։ Եւ Վարդն որ եւ Փոկաս, ի 435 թուին թագաւոր բռնակալ եղեալ՝ ճակատս տալով ընդ թագաւորա-

կան քաղաքին Կոստանդնուպօլսի հանդերձ ամենայն Յունաց եւ Վրաց զօրուն ամս երկու ։ Որ եւ ընդդէմ Թագաւորական քաղաքին ամրոց շինեալ, եւ զՏէփինոս մաժխառոս հանդերձ զօրականօք պահապան կայուցանէ. զի մի՛ ել լիցի ի քաղաքէն կամ մուտ արտաքնոցն ։ Այլ պահապան նաւահանգստին՝ ուխտ խաղաղութեան առ Թագաւորն Վասիլ հաստատեալ՝ զամենայն զօրս քաղաքին եւ որ ինչ արեւմտեայ կողմանցն՝ ի միում գիշերի յայսկոյս անցուցանէր ։

Որք ելեալ ըստ Թիկանցն կողմանէ ամրոցին՝ ղօղեալ թաքչէին. իսկ ըստ քաղաքին կողմանէ յառաւօտանալ ժամուն, նաւս պատերազմականս պատրաստեալ մոմեղինօք գալ ընդդէմ ամրոցին. որոց տեսեալ որ յամրոցին՝ ելանէին ի պատերազմ ընդդէմ նոցա. Իսկ ղօղեալ զօրն ի Թիկանց կողմանէ յարուցեալք ի վերայ՝ սրախողխող եւ ծովընկէց առնելով զզօրսն Տէփինոսայ՝ ձերբակալ արարին և զՏէփինոս՝ գլուխ զօրուն, զոր յանդիման արարին Վասիլ Թագաւորին. և դատապարտեցաւ ի փայտ ելանել ։ Այս եղեւ ի 437 Թուին ։

ԻԶ. — Գալն Փոկասու-Վարդայ յեզր ծովուն զօրօք . և եղանելն Վասլի . և ապաստանելն զնա :

Իսկ Փոկասու-Վարդայ արձակեալ յինքենէ զզօրսն Վրաց, եւ ինքն ամենայն զօրօք Յունաց խաղայ յեզր ծովուն : Իսկ ի գալ ամին միւսուն, մինչդեռ գարնանային էր ժամանակն, Թագաւորն Վասիլ հանդերձ եղբարբն Կոստանդեաւ եւ ամենայն զօրօքն արտաքըս ելեալ և յերկուս բաժանեալ զզօրսն, մասն մի ընդ ծով առաքէ ի վերայ բանակին Վարդայ, որք եկեալ հրով լուցին զնաւս նորա յեզր ծովուն :

Եւ ինքն Թագաւորն ցամաքաւն եկեալ մերձենայր ի բանակն. և ի լուցանելն նաւուց, զի զայն նշանակ տուեալ էր, հնչեցուցանել հրամայէր զպատերազմական փողսն. և շփոթեալ բանակին Վարդայ անհարեկ լինէին ի փախուստ դառնալով : Մեռաւ եւ ինքն Վարդ բռնակալ Թագաւորն չարաչար մահուամբ :

ԻԷ. — Յաղագս երևման աստեղն . և շարժման Կոստանդնուպօլսի . և մահ ապստամբին Ջորտուանէլի :

Ի սոյն ամի, որ էր ի 438 Թուին Նիզակաւոր աստղըն կրկին անգամ երևեցաւ յամսեանն Քաղոց, որ

որ 15 էր ամսոյն, ի տօնի փոխման ամենասուրբ կուսի Աստուածածնին՝ յարևելից կուսէ երևեալ. և զնշոյլս լուսոյն ընդ հարաւ տարաբէր աւուրս ինչ. Եւ ամփոփեալ յայնմ տեսութենէ՝ կայր ի վերայ աքեմենայ աշխարհին ընդ մուտս արևուն, զնիզակաձև լոյսն ընդ արևելս ձգելով: Եւ զկնի սակաւ աւուրց շարժեցաւ աշխարհն Յունաց ահաւոր դղրդմամբ, մինչև կործանել բազում քաղաքաց և գիւղից և գաւառաց, եւ առաւել ի Թրակացւոց և Բիւզանդացւոց աշխարհին հանդերձ ծովոքն, որ ի մէջ նոցա ծածանեալ ծփէր տատանմամբ, մինչև ինոյն ինքն ի Թագաւորական քաղաքին Կոստանդնուպօլսի մեծաշուք եւ բազմապայծառ ղարդք հրաշատեսիլ սեանց եւ պատկերաց և եկեղեցեաց մեծամեծաց կործանեալ փլուզանիւր. և նոյն ինքն Սոփիայն, որ կաթողիկէն է, հերձանիւր պատառմամբ վերուստ ի վայր: Վասն որոյ բազում ջան եղև արհեստաւոր ճարտարացն Յունաց առ ի վերստին նորոգել: Այլ անդդիպեալ ճարտարապետին Հայոց Տրդատայ քարագործի, տայ զօրինակ շինուածոյն իմաստուն հանճարով՝ պատրաստեալ զկաղապարս կազմածոյն և սկզբնաւորեալ զշինելն. որ և գեղեցկապէս շինեցաւ պայծառ քան զառաջինն: Այլ դեռ ևս մնացեալ էր յապստամբացն, որ ընդ Փոկասուն Վարդայ՝ Զօրասու անէլ մաժխատուսն՝ եղբօր որդի Թոռն-

կայ արեւելայի, որ բռնացեալ էր ի կողմանս Գեղարքու-նայ եւ Տարօնոյ. Յորոյ վերայ առաքէ թագաւորն Վասիլ զԺամանն պատրիկն, որ եւ Պատաւեր կոչիւր։ Որ եկեալ պատերազմեցաւ միանգամ. եւ յաղթողութեամբ առեալ զնա ի դաշտին Բագառանջոյ, ի Գեղարքան գաւա-ռի, ի 439 թուին։ Եւ յայնմհետէ խաղաղանայր աշ-խարհն Յունաց ընդ ձեռամբ Վասիլի Նուաճեալ։

ԻԸ. — Յաղագս մերժելոյ զԹեւդոս ի թագաւորութե-նէ Ափխազաց. եւ թագաւորեցուցանելոյ զԲագարատ՝ որդի Գուրգենայ։

Բայց առաջին ամօք յառաջ քան զայս՝ զԹագաւորն Ափխազաց զԹեւդոս կուրացուցին մեծամեծք աշ-խարհին բռնանալով զԹագաւորութիւնն։ Եւ կիւրա-պաղատն Տայոց Դաւիթ եւ Սմբատ՝ արքայ Հայոց, թագաւորեցուցին Ափխազաց զՍմբատ՝ որդի Գուր-գենայ, թոռն Բագարատայ՝ թագաւորի Վրաց։ Եւ մեռեալ հաւրն նորա, հաւն նորա Բագարատ այլ կին արարեալ, որ հալածէր զԳուրգէն՝ որդի Բագարա-տայ, ի հայրենեացն։ Յայսմ պատճառէ որդին Գուր-գենայ՝ Թագաւոր Ափխազաց, խաղաց զօրօք բազմօք ի Սարմատացւոց աշխարհէն ի վերայ կիւրապաղատին Դաւթի եւ հաւուն իւրոյ Բագարատայ, յայսկոյս ան-

ցեալ ընդ կողմկապային լերինն՝ գայ, բանակի յեզերս Կուրն կոչեցեալ գետոյ ։

Եւ կիւրապաղատն Դաւիթ եւ թագաւորն Վրաց Բագարատ առաքեն առ թագաւորն Հայոց Սմբատ կոչել յօգնութիւն իւրեանց ։ Եւ նորա առեալ զամենայն զօրս Հայոց եւ զԳագիկ՝ զեղբայր իւր, գնաց առ նոսա ի գաւառն Ջաւախաց՝ բանակին ի գիւղն որ կոչի Դպիվլեկն՝ և մանուկն Աբաս՝ թագաւորն Կարուց, կարմրադեղեալ զդրօշն իւր ունելով ։ Եւ ամենայն զօրն Վրաց և Վասպուրականի, Սիւնեաց և Աղուանից իշխանքն միահաւաք լինէին ընդդէմ Ափխազայ զօրուն ։ Որոց երկուցեալ՝ զխաղաղութիւն խնդրեն և սէր հաստատեն առ միմեանս ։ Կիւրապաղատն Դաւիթ խնդրէ ի թագաւորէն Ափխազաց ըզբերդն Սակուրէթ . և առեալ տայ թագաւորին Հայոց Սմբատայ՝ շնորհ նմա արարեալ վասն օգնականութեան . զոր ի մահուն Սմբատայ դարձեալ հանեն ի Հայոց զբերդն Սակուրէթ ։ Բայց յայնժամ զխաղաղութիւն առ միմեանս հաստատեալ՝ դառնան յիւրաքանչիւր բնակութիւնս . այս եղև ի 437 թուին ։

ԻԹ. — Յաղագս չար գործոցն Սմբատայ . և մահ նորին ։

Եւ յորժամ յաջողեցաւ գործ թագաւորին Հայոց

Սմբատայ ի Ներքնոյ և յարտաքնոյ. և մեծացեալ յոյժ ի յղփութիւն հացի եւ ի լիութիւն գինւոյ, անօրինեցաւ նա, բարձրացաւ սիրտ նորա. և բարձրացաւ առաւել քան զինքն: Գործեաց նա երիս չարս դժուարինս առ ի ասել և արժանի արտասուաց. առաջին՝ զի այրեաց նա հրով զայր մի անմեղ այսպիսի պատճառաւ. էր նորա համբարանոց խոտի և օրանի՛ ի քաղաքն Անւոյ, ի բազում ամաց կուտեալ. և լուցին զնա հրով: Եւ այր մի ի քաղաքին ցնորեալ ի խելաց մաղաղակաթ գոլով, և աղօթէր նա յառաւօտանալ ժամուն յեկեղեցւոյն ընդ ժողովրդեանն: Եւ ելեալ բառնայր զբով կրակին, որով զխունկն բուրեցուցանէին. և ասեն մարդիկ. զի՞նչ է այդ. և նա ասէ՝ երթամ այրել զհամբարանոցս Թագաւորին: Եւ եկեալ պատմեցին Թագաւորին. և նա հրամայեաց նախ՝ ղաչան փորել. և ապա ծղով և եղեգամբ պատել և հրոյ ճարակ տալ. և արարեալ այնպէս՝ ընկեցին արտաքոյ քաղաքին: Եւ անապատաւոր կրօնաւորաց ոմանց ի քաղաքին հանդիպեալ՝ զլուրն լուան, և յողորմելի տեսութիւնն ժամանեցին. կամեցան հողոյ տալ զքրիստոնէին մարմին, եւ Թաղեցին ըստ օրինի քրիստոնէից: Իսկ Թագաւորն լուեալ՝ ցասմամբ մեծաւ բարկացաւ, հրամայէ ի գիշերի հանել և շանց ընկենուլ զքրիստոնէի մարմինն զխանձողեալ: Եւ կրօնաւորացն յառաւօտանալ աւուրն կամեցեալ

Digitized by Google

ելանել ընդ դուռն քաղաքին՝ երթալ ի բնակութիւնըս իւրեանց . եւ տեսեալ զնա գէշ չանց եղեալ, եւ ձայն բարձեալ՝ լային ի վերայ ողորմելի տեսութեանըն. բարբառեցան և թագաւորին անէծս ցաւագինս. եւ առ զայրացեալ սրտից՝ ասացին « այսպէս եւ նորա ոսկերացն ելանել ի գերեզմանէն » . որ և կատարեցաւ իսկ ։

Եւ երկրորդն ի չարեացն. զի սպանեալ նա երդմամբն, զոր հաստատեալ էր նա առ ամիրայն Գողթան . զոր նա ըստ հեթանոսական դենին պահեաց, և սա քրիստոնէական օրինօք ոչ պահեաց. այլ ուխտադրուժ եղեալ՝ տայ զզօրսն Հայոց օգնական Սալարին ամիրայացուցանել զնա, որ մերժեալն էր յԱստուծոյ . եթէ ոչ էր խառնեալ ի կասկածանաց նենգոյ եղբօր իւրս Գագկայ։ Եւ երրորդ չարն սարսափելի ևս է. զի զդուստր քուերն իւրոյ էառ խառնակութեամբ։ Եւ այսու ամենայն չարեօք բարկացոյց նա զանբարկանալին Աստուած։ Եւ անդէն եհար Աստուած ցաւամբ մեծաւ նախ զկինն զայն և սատակեաց . եւ թագաւորին կոծ մեծ արարեալ ի վերայ նորա՝ հարաւ և ինքն բորբոքմամբ տապոյ բոցակէզ ցաւոց՝ և մեռաւ անդէն, և թաղեցաւ ի նմին քաղաքի ի 138 թուին ։ Եւ ապա կին մի երազ պատմէր ի քաղաքին զաւուրս բազումս թէ՝ թագաւորն թմբրական դեղօք դնի ի գերեզմանի . և կենդանի է. և երևեցաւ ինձ ։

Digitized by Google

Եւ համբաւն գրգռէր զքաղաքն ամենայն․ մինչ եղ-բայր նորա Գագիկ հրամայէ նոյն աւուր, որ զդի այրե-ցեալ մեռելոյն եհան, երթալ հանել, եւ տեսանել, և պատուել քաղաքին եւ զօրացն, եթէ ահա մեռեալ է ։ Եւ այսպէս յայտնէ այդ պատճառաւ զբան կրօնաւո-րացն կատարեաց Տէր․ վասն զի արդարադատ է․ զմեղաւորն աստ և զբովանդակն առ հանդերձեալն հատուցանելով ամենեցուն ։

Լ. — Յաղագս թագաւորելոյն Գագկայ․ և որ ինչ յա-ւուրս նորա գործեցաւ ։

Եւ իսկ և իսկ զկնի Սմբատայ, ի նոյն ամ թագա-ւորեաց Գագիկ՝ եղբայր նորա, ի 438 թուին, յաւուրս ձմերայնոյ, ի քաղաքին Անւոյ։ Եւ տիրեաց նա յոլով երկրից և գաւառաց ի սահմանացն Վայոցձորոյ եւ Խաչենոյ և Փառիսոսոյ առաւել քան զեղբայր իւր․ և ոչ ոք էր, որ զարհուրեցուցանէր զՀայաստանեայս մինչև ցօր դրելոյ իմոյ զբանս յիշատակի այսորիկ ։ Զի էր այր սրամիտ և վարժ ի պատերազմի և առատաձեռն ի բաշխելն․ և զբաժ հարկաց յոլովից տեղեաց ազա-տեաց․ և զկղերականսն պայծառապաշտօն սպասաւո-րութեամբ կատարէր ։ Աւա՜ղ միում չարին, որ ար-գել զբան գովեստի պատմութեան իմոյ ։ Այլ կին

Նորա Կատրամիդէ թագուհի բարեպաշտուհի եղեալ, որ էր դուստր Վասակայ՝ Սիւնեաց իշխանի, շինեաց զհիմնարկեալ եկեղեցին Սմբատայ ամենապայծառ վայելչութեամբ, բարձրաբերձ կամարօք գմբէթաւորեալ խորան երկնանման. եւ զարդարեաց ի զարդ ծիրանեծաղիկ ոսկեթել, նկարագործ անկուածոց արծաթեղէն և ոսկեղէն անօթոց, եւ բազմապայծառ լուսատու անօթոց վայելչութեամբ. որովք ջահանայր ըստ երկնային կամարին կաթողիկէն սուրբ, որ ի քաղաքին Անւոյ:

Իսկ եղբօրորդին նոյա Սմբատայ եւ Գագկայ Դաւիթ, որդի Գուրգենայ, հանդերձ եղբարբն իւրով Սմբատաւ ունի զկողմանս Տաշրայ և զԼորայ դաշտի՝ զՃանճուլտեայ մեծ քաղաքանիստ դղեակն նիստ արքունական պատրաստեալ ինքեան՝ արագապէս տիրէ քաղաքին Դմանեաց և Ճաղանդեցուցանէ զամրայն Տփղեաց քաղաքաւն իւրով: Եւ ի պատանեկութեան տիս պատանի եղեալ չքեղաշուք հասակաւ և վայելչութեամբ՝ իմաստնանայր հանճարով, հաճոյ Աստուծոյ և մարդկան, արիացեալ քաջութեամբ, քաջազօր զօրութեամբ յաղթող եղեալ ամենայն հակառակորդաց իւրոց: Եւ ամիրայն Գանձակայ Փադլունն փութայր պատերազմել ընդ նմա. զի մի զօրացեալ՝ նկուն արասցէ զնա: Իսկ Դաւիթ քաջապինդ սրտիւ պատերազմեալ պարտեաց զնա՝

տրախողխող եւ գետամէժ արարեալ զզօրս նորա. և ինքն մազապուր փախստեայ զերծանէր: Յայնժամ մարզպանն Գեմետր, որ էր իշխան ի Գաղկայ բերդին ի սահմանսն յայնոսիկ, կասկածեալ ի նմանէ՝ թողու զհաւատս հայրենի հայութեան և թիկունս օգնականի զՎիրս տարարեալ՝ ի նոցայն կրկնամեռ լուանայ ջուր. և զորդէն իւր մանկուղ Տաշրայ կացուցանէր ի Հիւնէ վանս : Իսկ Գաւիթ՝ գեղեցկածաղիկ մանուկն և նորատի արքայն, հանձարով հանէ զնա ի բերդէն Գաղկայ՝ առեալ ի նմանէ զամենայն ամրոցս նորա և զբոլոր հայրենիսն. որ թափառեալ, շրջեալ՝ չարաչար մահուամբ սատակեցաւ. եւ բարձաւ տոհմ նորա : Եւ ծանեաւ Գեմետր թէ՝ որք հեռանան ի Տեառնէ՝ կորնչին, սատակին և խապառ մաշին :

ԼԱ. — Յաղագս մահուան Տեառն Խաչկայ :

Իսկ յաւուրս Տեառն Խաչկայ՝ հայրապետի Հայոց, սփռեալ տարածեցաւ ազգս Հայոց զկողմամբքն արեւմտից, մինչև ձեռնագրել նմա եպիսկոպոսունս յԱնտիոք Ասորւոց և ի Տարսոն Կիլիկեցւոց և ի Մուըընդայ և յամենայն գաւառսն յայնոսիկ : Սա լցեալ աւուրբք, կատարեալ ժամանակաւ, ի բարւոք ծերութեան փոխի յաշխարհէս, և զնի յիւրում հանգստա-

րանին ըստ հիւսիսոյ կուսէ եկեղեցւոյն Արգինայի, զոր ինքն շինեալ էր, ի 439 թուին ։ Զոր ի նորուն 19 ամէ համարեալ թուեցուք զաւուրս հայրապետութեան նորա ամս 20 ։

ԼԲ. — Յաղագս կաթողիկոսութեան Տեառն Սարգսի ։

Իսկ ապա ի 441 թուին Գագիկ՝ արքայ Հայոց, կացոյց կաթողիկոս Հայոց զՏէր Սարգիս ։ Սա ի տը-ղայական տիս ընծայեալ Աստուծոյ, սնեալ և զարգացեալ առ հօրեղբօր իւրոյ՝ առաքինաջան և ժիր մշակին Քրիստոսի . և ոչ ինչ յերկրաւորացս պարապեալ հոգաց. այլ ի բաց եղեալ զզբօսանս աշխարհածուփ անցաւոր զբաղմանց՝ ըստ պատուիրանին սրբութեան, առաքելական խորանացն սպասաւոր եղեալ ի ծովակին Գեղամայ ի վանս Սևանայ, զոր շինեալ էր երանելւոյ առն Աստուծոյ Տէր Մաշտոցի ։ Որ և ըստ ցանկութեան անձին անապատասէր կենացն, զվարսն գտեալ զօրէն զուարթուն անմարմին հրեշտակաց՝ սաղմոսանուագ ձայնիւ ժրաջան աղօթիւք զցայգ եւ զցերեկ պաշտէր առաջի Տեառն ։ Իսկ Գագիկ յաւուրս մանկութեան իւրոյ յորժամ շրջէր նա ի գաւառին Գեղամայ, տայ նմա տեղի եւ վանս բնակութեան զվանսն, որ յաղագս ծագման

ճրագ լուսոյ աստուածայնոյ Շողակաթ անուանի ։

Եւ ապա ի Թագաւորելն բոլոր Հայաստանեայցս՝ դարձեալ ի նոյն տեղի սննդեան իւրոյ՝ ի վանս Սեւանայ՝ ածեալ զհայրութեան եւ զառաջնորդութեան պատիւ նմա տալ ։ Որ և ամենայնիւ յամենայնի ընտիր գտեալ բարուք վերակացութեամբ՝ հաճոյանայր Աստուծոյ և մարդկան։ Եւ ապա զկնի Տեառն Խաչկայ Գագկին՝ արքայ Հայոց, ժողով եպիսկոպոսաց աբարեալ, որ յաշխարհէս Հայոց և որ ի Յունաց կողմանէն, որոց գլուխ Տէր Սահակ՝ Արշարունեաց եպիսկոպոս. և նստուցանեն զնա յաթոռ կաթողիկոսութեան մեծաշուք պատուով զկնի զատկին, յաւուր երեքշաբաթւոջ առանց կաշառոյ եւ այլ երկրաւոր շողոքորթութեանց . զի ոչ ինքն զկնի պատուոյն . այլ պատիւն զկնի ինքեան ընթացաւ ։ Եւ ի փառս առաքելականին ծայրագունին ժամանեալ պատուոյ՝ եկաց ի նոյն միտս ըստ առաջին խոնարհութեան, և ոչ փոխեաց զվարս իւր. այլ ըստ Աստուծոյ պատկերացեալ՝ առաստաձեռն յողորմութիւնս և ի խոնարհութեան զարդս, ժրաջան աղօթիւք ի տուէ և ի գիշերի կատարէր զկանոն կարգի կրօնաւորական սահմանին, պնդութեամբ վարեցեալ եւ պահօքն սրբութեամբ և ձեռով մարմնոյ, որ գունակ սրբոյն Բարսղի յԱստուածաբանէն ներբողեալ ։

ԼԳ. — Թէ զիա՛րդ չոգաւ կրկին անգամ թագաւորն Վասիլ յաշխարհն Բուլղարաց . և առ զքաղաքն Վէռայ ։

Այլ իբրև պարապ գտեալ Թագաւորին Յունաց, յորժամ բարձան ապստամբքն, որք յարեան ի վերայ նորա, ի 440 թուին զօրաժողով լինի անթիւ բազմութեամբ . և երթեալ յաշխարհն Բուլղարաց պահանջել զքէն վրիժուց իւրոց ։ Երթեալ պաշարէ ըզ քաղաքն Վէռայ և առնու զնա. և զմաժիստրոսն ըզ Գրիգոր՝ զորդի իշխանին Տարոնոյ, զօրօքն թողու անդէն ընդդէմ Բուլղարին ։ Ընդ նմա (թողու) և ի Հանձիթոյ զՍահակ՝ զորդին Հաբելի, որ և բազում անգամ պատերազմեալ ընդ Բուլղարին . յեղակարծ ժամու եկեալ ի վերայ զօրն Բուլղարաց, որոց ընդդէմ ելեալ որդին Գրիգորոյ՝ սպատանեակն Աշոտ, զոր ձերբակալ առնէին ։ Եւ ապա հօրն զկեանս ի վերայ եդեալ պատերազմաւ, մինչև ի նմին մեռաւ ամենայն զօրօքն . ձերբակալ արարին և զՍահակ, որ ընդ նմա էր ։

ԼԴ. — Սպանումն Ժան սպարկի յաշխարհն Բուլղարաց . և կայսանաւոր չինելն ։

Յետ այսորիկ Թագաւորն Վասիլ առաքէ յարևե-

լեայս, և կոչէ զճանն պատրիկ, որ սպան զՋորդուանէլն, եւ զնա մածխատուոս արարեալ առաքէ ի Մակեդոնիա ընդդէմ Բուլղարին ։ Որ եւ նա քաջապէս պատերազմեալ բազում անգամ, յետոյ պարտեալ անկաւ ի ձեռս նոցա. զոր առեալ տանէին յաշխարհն իւրեանց, և ի բերդի ուրեմն ի բանտի եդեալ պահէին որպէս զՍահակ և զԱշոտ։ Եւ այսպէս ի բազում ամս ձգեցաւ պատերազմն որ ընդ Բուլղարաց ։

ԼԵ. — Ելն տաճիկ զօրուն Եգիպտացւոց յաշխարհն Յունաց. և միանգամ և երկիցս պատերազմելն. և ելն թագաւորին Վասլի ի վերայ նոցա ։

Յայսմ ժամանակի ամիրայն Եգիպտացւոց որ ի Բաբելոն Ազազ անուն՝ զօրօք բազմօք առաքէ ի վերայ քաղաքին Հալպայ և ի կողմանս Անտիոքացւոց ։ Որոց ընդդէմ երթեալ Ռոմանոս մածխատուոսն՝ որդի Սիկղաւոսին, սակաւ զօրօք եւ ոչ կարացեալ պատերազմել՝ ամրանայ ի կողմանս լերանցն ։ Եւ նոցա զսակաւ տեղիս յաւարի առեալ՝ դառնան յԵգիպտոս։ Եւ զկնի երկրորդ ամի նոյն ամիրայն զամենայն Մախր Արապին եւ զզօրսն Երուսաղէմի եւ Լիբէացւոց առաքէ յաշխարհն Յունաց ի նոյն կողմանս Անտիոքու ։ Որոց ընդդէմ երթեալ Բուռձն մածխատուոսն,

հրամանաւ Թագաւորին Վասլի ի 443 Թուին, պատերազմի ի Բուրգոյ դաշտին, և պարտեալ ի Նոյանէ՝ ի փախուստ դառնայ ։ Որոց հետամուտ եղեալ զօրն Տաճկաց, զբազումս սրախողխող առնէին եւ գյոլովս ձերբակալ, որպէս զՃանակ պատրիկ՝ որդի Խաւռասայ, եւ զԹորոս բարեպաշտ եւ աստուածասէր ի գաւառէն Հաշտենից, եւ զայլս յաշխարհէն Հայոց ազատաց ։ Զայս լուեալ Թագաւորն Յունաց՝ ինքնին զօրօք անդր հասանէր. եւ Եգիպտացւոցն զգացեալ զգալուստ Թագաւորին, զաղխս բանակին իւրեանց ի գիշերի հրով տոչորեալ. եւ ինքեանք փախստեայ գնացին յաշխարհն իւրեանց ։

Եւ Թագաւորն անցեալ յաշխարհս նոցա, զբազում գաւառս յաւարի առեալ. եւ յեզր ծովուն մեծի քաղաք շինեալ յամրութիւն զօրաց իւրոց. և ինքն դարձաւ անդրէն ի Կոստանդնուպօլիս փութանակի ։

ԼԶ. — *Յաղագս շարժման չորրորդ Հայոց ։*

Ի սոյն ժամանակի, ի 444 Թուին շարժեցաւ երկիր, բայց սաստկագոյնս՝ աշխարհն Չորրորդ Հայոց, Հաշտեանք, Խորձեան, Ծոփք, Բալու եւ Պաղնատուն. եւ բոլորովին փլան շինուածք ամենայն ի հիմանէ դղրդեալք ըստ գրեցելումն թէ՝ շարժէ զառ ի ներ-

Digitized by Google

քոյս առ ի հիմանց, եւ սիւնք նորա դողան, եւ կամ թէ « ո՛ հայի յերկիր և տայ դողալ նմա »: Փոխանակ մարգարէիցն արար Աստուած որմոցն աղաղակել. և փոխանակ առաքելոցն լերինք ձայն արձակեցին զի ծանիցեն եւ իմասցեն անզգայքն զահաւոր զօրութիւն Աստուծոյ . որք ոչ լուան ի լրոյ, զփորձ առցեն տեսութեամբ եւ չարչարանօք անձանց : Զի հերձան լերինք եւ պատառեցան վէմք, բացան աղբիւրք յանջրդի տեղիս. եւ ցամաքեցան ելք սովորական ջուրց. դաշտք ծածանէին, եւ լերինք որպէս թէ առ միմեանս խոնարհէին, ծխոյ նմանութեամբ փոշւոյն ծառացելոյ զօդսն լնոյր . եւ ամենայն շինուածք քաղաքաց, գիւղից և ագարակաց տապալեալ՝ զբնակիչսն ի ներքոյ առնէին՝ մեռեալս և կիսամեռս զնոսա առնելով . Եւ մնացելոյն կենդանեաց ճիչք լալեաց եւ վայք ողբոց ի վեր բարձրանային : Եւ բերդն Բալու հանդերձ շինուածովն եւ քարն եւս փլուզանիւր : Խարխալեալ ճապաղջուր բերդին Դկլաթայ, Աթթախայ եւ Ամթայ, եւ ամենայն քարուկիր գեղեցկաշէն եկեղեցեաց եւ ապարանից :

Այս լինէր յամսեանն Քաղոց ի վերջնումն աւուր. եւ զայս ձեւ օրինակի կացեալ ամիս 7 մինչեւ ցՆաւասարդ :

ԼԷ. — Դարձեալ ելն Եգիպտացւոց զօրուն . և վասն Բաբելոնի . և մահ Դալասանոսին :

Դարձեալ ի 437 Թուին նոյն Եգիպտացւոց ամիրայն՝ որդի Ազազին, յետ մեռանելոյ հօր նորա, զօր գումարեալ սաստկագոյն քան զհայրն իւր յԵրուսաղեմէ, ի Բաբելոնէ եւ առաքէ յաշխարհն Յունաց :

Այս Բաբելոն ոչ է այն, որ յերկրին Սենէար ի Քաղդէացւոց աշխարհին, ուր աշտարակն շինեցաւ, զոր Նաբուգոդոնոսոր՝ որդին Նաբուպալասարայ, 15 ամ պարսպեաց. որ այժմ փոխեալ տեղւոյ քաղաքին սակաւ բացագոյն՝ Բաղդատ անուանի : Այլ է սա բերդ իմն յերկրին Եգիպտացւոց Բաբելոն անուանեալ, որպէս պատմէ Եպիփան ի գիրսն ականց : Որ այժմ արքունիք շինեալ՝ մեծացաւ անուամբ. յորմէ ելեալ զօրն գայ յաւարի առնուլ զկողմանս Անտիոքու Ասորւոց :

Որոց ընդդէմ երթեալ հրամանաւ արքային Յունաց մաժիստրոսն Դալասանոս՝ պատերազմեցաւ ընդ նոսա, և պարտեալ ի փախուստ դարձուցանէր : Եւ ապա զաւարաւ բանակին եզեալ զօրն Յունաց. եւ տաճիկ զօրուն ընդ կրունկն դարձեալ ի վերայ նոցա՝ քաջաձիգ աղեղամբք եւ կորովատեգ նիզակօք սուսերահար արարեալ զզօրն Յունաց : Եւ մեռաւ մա-

Digitized by Google

ժխտուոն Դալասանոս եղբարբն եւ որդւոյն. և այլ ամենայն զօրն ի փախուստ դառնային . եւ գյոլովս ի նոցանէ ձերբակալ արարեալ տանէին ընդ այլսն եւ զՁորդուանէլն պատրիկ՝ եղբօր որդւոյն Թոռնկայ աբեղայի :

ԼԸ. — Յաղագս ամիրային Բատին մահուան . և աւերումն Մանազկերտի . և գալն Մարմլանայ . և պատահումն կիւրապաղատին Դաւթի :

Այլ նախ քան զայս սակաւ ամօք յառաջ ամիրայն Ապահունեաց և Նփրկերտոյ Բատն մեռանի ի պատերազմի ընդ վայրաբնակ Արապկացն . եւ փոխանակ նորա եկաց ամիրայ որդի քուեր նորա Մրվան : Իսկ ի մեռանել Բատին կիւրապաղատն Հայոց Դաւիթ պաշարեալ զՄանազկերտ քաղաք և սրով և սովով նեղեալ առնու զնա : Յորմէ հանեալ արձակեաց զՏաճկաստանեայսն. եւ ինքն լնու զքաղաքն Հայ եւ Վրացի բնակչօք ընդ իւրով իշխանութեամբ : Յայս պատճառէ ի նախանձ բարկութեան բրդեցան ամենայն Պարսիկք եւ Տաճիկք . եւ առաքեն դեսպանս պատգամաւ առ Դաւիթ կիւրապաղատն դարձուցանել ի նոսա զքաղաքն, ապա թէ ոչ՝ պատերազմաւ պատահեսցեն նմա :

Որոց ընդդէմ պատասխանիս լինել՝ ժողովեն զօրաց բազմութիւն, եւ ամիրայն Ատրպատականի Մամլան գան ի գաւառն Ծաղկոյասն, ի գիւղն որ Կոտեանք կոչի ։

Իսկ կիւրապաղատն Դաւիթ եւ արքայն Հայոց Գագիկ և Աբաս ընդ նմա և Բագարատ՝ Թագաւոր Վրաց, գան ընդդէմ նոցա ի գաւառն Բագրեւանդ, բանակ մեծ ժողովեալ ի Վաղարշակերտ քաղաքի ։ Իսկ պարսիկ զօրուն զարհուրեալ յայտնապէս պատերազմել՝ գունդ հատեալ և ցայգազնացս արարեալ՝ ղամպարօք եւ ջահիւք այրեցին զգիշերն ամենայն զկողմն Բագրեւանդայ և յոլով շէնս որ ըստ արեւելից. եւ ինքեանք դարձան յերկիրն իւրեանց ։

ԼԹ. — Թէ զիա՛րդ քեռորդին Բատին ամիրայ եղեալ՝ հանէ ի Նփրկերտոյ զտաճիկ բնակիչսն. և մահն եօ-րին յԱմիդ ։

Իսկ քեռորդին Բատին Ապումնար ամիրայ եղեալ, և ի Նփրկերտոյ կասկած երկիւղի կալեալ ի տաճիկ բնակչացն՝ Փարատորի յաւուրս տօնին իւրեանց, յորում զենմունս առնէին, յերեքն ամսոյն, որ աւհեղեն կոչի ի նոցանէ, ասելով ցբնակիչս քաղաքին թէ

Digitized by Google

« ամենայն արուք միաբան ելցեն արտաքոյ քաղաքին կատարել զենմունս. վասն զի զեսպան մեծ է ի Թագաւորէն Յունաց » ։ Եւ յելանելն նոցա արտաքս քան զպարիսպն՝ զեղբայրն իւր զօրօք արտաքս հանեալ, և ինքն զդրունս պարսպին առեալ՝ զոմանս սրով սպանանէին և զայլսն ի բաց արձակեալ յուղարկէին, մինչև ոչ մնաց Տաճիկ ի Նիրկերտ. այլ Հայք եւ Ասորիք բնակէին ի նմա ։

Իսկ Տաճիկն ցրուէր ի տեղիս տեղիս. յոլովք ի նոցանէ յԱմիթ երթային. և բնակիչք քաղաքին Ամթայ քինախնդիր այնմ եղեալ՝ կոչեն զամիրայն խաբկանօք ի քաղաքն. եւ ի մտանելն նորա ընդ դուռն քաղաքին՝ նիզակաւ հարեալ սպանին զնա ։

Խ. — Կոտորած Վրաց զօրուն ի Խլաթ քաղաքի ։

Զայսու ժամանակաւ լուեալ զայն կիւրապաղատն Դաւիթ՝ առաքէ զզօրս Վրաց ի պաշարումն քաղաքին Խլաթայ ։ Որոց եկեալ ի ձմեռնային աւուրս ի 446 թուին՝ սրով և սովով նեղեալ զքաղաքն. և զեկեղեցին Հայոց, որ արտաքոյ պարսպին, եպիսկոպոսարան և ուխտի տեղիք լեալ էին յառաջին շինութեան Հայոց, եւ զսուրբ խաչն և զսուրբ Գամաղիէլ, զայն Վրաց զօրուն գոմս և իջեւանս արարին։ Եւ Տաճիկքն

ի պարսալէն աղաղակէին «եթէ զսրբութիւն քրիստոնէից ա՞յդպէս առնէք եւ դուք քրիստոնեայքդ »: Եւ Վրացեան պատասխանեալ թէ՝ մեք զհայ եկեղեցին և զձեր մզկիթն միապէս ընդունիմք » վասնորոյ շարժեցաւ ցասումն Աստուծոյ ի վերայ նոցա : Եւ փոխանակ որդւոյն Մրվանայ եկաց ամիրայ ի վերայ նոցա եղբայր նորա. և նա ևս քեռորդի Բատին՝ տիրեալ Ամթայ, և առեալ սակաւ զօրս՝ գայ ի վերայ զօրացն Վրաց, որք պաշարէին զԽլաթ, յաւուր մեծի զատկին, ի 447 թուին : Եւ պատերազմաւ վառեալ ընդ միմեանց, քաջակորով աղեղնաւորքն Տայոց խոցոտեալ ի նոցանէ յոլովս . և նոքա անդրէն դարձեալ իջևանս առնէին: Եւ յայնմ գիշերի զկնի զատկին ցասումն Աստուծոյ եհաս ի վերայ Վրաց զօրուն. եւ ինքեանք յինքեանց փախստական լինէին ի գիշերի առանց պատերազմի : Զոր իմացեալ տաճիկ զօրուն և քաղաքացեացն հետամուտ եղեալ՝ և հարկանէին զհարուածս սաստկագոյն՝ ի սուր սուսերի մաշելով զնոսա : Յայնմ փախստի մեռաւ մաժխատոսըն Բագարատ՝ որդի Թոռնկայ աբեղայի : Եւ կալանաւոր առնեն զԲակուրան՝ իշխանաց իշխան, եւ զայլս բազումս :

ԽԱ. — Վասն մեծի պատերազմին Պարսից և Քրիստոնէից յԱւարայրն դաշտին։

Յայսմ ամի և ի սոյն աւուրս, ի 447 Թուին դարձեալ զօրաժողով լինի Մալխան՝ որդի Ալշահծի, Թոռն Բոխդայ՝ ամիրայի Ատրպատականի, գալ ի պատերազմ ի վերայ կիւրապաղատին Գաւթի։ Եւ կուտէ առ ինքն զբազմութիւն զօրացն Պարսից եւ Մարաց, և օգնականութեամբ ամիրային Խորասանայ և այլ խուժադուժ զօրօք բազմօք խորհի տիրել Հայոց և Վրաց, չինել զքաղաքն Կարնոյ և յաւարի առնուլ զերկիրն Տայոց փոխանակ զի ի Մանազկերտ գտուն աղօթից նոցա կործանեցին քրիստոնեայք։ Եւ ելեալ ի Թաւրիզոյ՝ ի քաղաքէ իւրմէ, ի սահմանս Հերայ ծանր ամբոխիւ, լայն բանակաւ անցանէ ընդ աշխարհն Վասպուրականի . գայ, իջանէ ի դաշտն Ապահունեաց ։ Իսկ կիւրապաղատն Գաւիթ ոչ անձամբն երթայ ի պատերազմ ընդդէմ նորա, զի այր ծեր էր և անցեալ զաւուրբք. այլ առաքէ առ արքայն Հայոց Գագիկ և առ Թագաւորն Վրաց Գուրգէն, զի մեռեալ էր Բագարատ՝ հայր Գուրգենայ, և Թագաւորեաց Գուրգէն՝ որդի նորա ընդ նորա, տալ զօրս յօգնականութիւն . Եւ Գագկայ յամենայն զօրացն Հայոց հատեալ զգունդ 6,000 յընտիր ընտիր

վառելոցն՝ գումարէ ի ձեռն իշխանաց իշխանին Վահրամայ՝ որդւոյ Գրիգորի Պահլաւունւոյ, որ ըզ Մարմարաշէն եւ զԲրգներն շինեաց, եւ Ամբատայ մաժիստոսի՝ որդւոյ Վահրամայ, եւ մարզպանին Աշոտոյ ։

Եւ զօրք Թագաւորին Վանանդեցւոց Աբասայ․ նոյնպէս և Գուրգէն՝ Վրաց Թագաւորն, յընտրելոցն իւրոց 6,000 առն եւ ձիոյ տայ ի ձեռն Փերսի՝ իշխանաց իշխանին՝ որդւոյ Ջօջկայ ։ Եւ ամենայն բազմութիւն զօրացն կիւրապաղատին Դաւթի ի ձեռն Գաբրիէլի՝ որդւոյ Ոչոպընտրայ ։ Որք յառաջ երթեալ ի լեառն Մուկաւ, ի ձորն Աղտից՝ պահէին զառաջս պարսիկ զօրուն կարծելով նախ ի Բագրեւանդ մտանել։ Առ որ միաբան հասանէին զօրքն Հայոց եւ Վրաց, եւ չուեալ երթան ի գաւառն Ապահունեաց․ բանակին յանդիման բանակին Մաղլանայ, ի բարձրաւանդակ, ամրագոյն տեղւոջ մի ի սահմանս ի գեղջն Ծմբոյ ։ Եւ բազում աւուրս ի նմին տեղւոջ օթևան կալեալ․ զի ի սաստկութենէ սպային Պարսից զարհուրեալք էին՝ ոչ իշխելով քան զանձաւ տեղի բանակին արտաքս ելանել․ այլ միայն աղօթիւք պաղատանս առ Աստուած վերառաքէին ։ Նոյն եւ յամենայն քրիստոնէից աղերսական աղօթք արտասուօք սփռեալ լինէին առաջի Աստուծոյ յօգնութիւն անձանց եւ զօրացն կարդալով զանունն ահաւոր ։

Եւ Թագաւորքն առատաձեռն ողորմութիւնս աղքատացն բաշխէին, եւ զպայգապաշտօնն սաղմոսանուագ երգով ուխտն սրբութեան հանդերձ հայրապետաւն կատարէին ։

Եւ իբրեւ գիտաց զօրն Պարսից, եթէ ոչ կամին նոքա կամաւ իջանել առ նոսա ի պատերազմ, մանաւանդ զսակաւութիւն նոցա գիտացեալ առ իւրեանց բազմութիւնն ։ Յայնժամ յարուցեալ յամսամտին Արեգ ամսոյ, յերեք շաբաթուոջ աւուր ընդ առաւօտանալն ճակատ պատրաստէին բազմակրկին յօրինուածով ։ Ռազմ յօրինէին ընդ երեսս լայն դաշտին դեղմաստանեան վահանափակօքն, գային, մերձենային մօտ ի բլուրն բանակին Հայոց և Վրաց ։ Որոց և տեսութիւն իսկ ի բազմութենէն ահաւոր թուէր ամենայն տեսողացն, որոց թիւն պատմեցաւ 100,000 լինել ընդ հետեւակագունդ և ընդ այրուձին Պարսից ։

Զայն տային ի պատերազմ պատրաստիլ, յառաջ մատչել ի կռուարանն եւ ի տեղի հանդիսին ․ իսկ զօրքն Հայոց եւ Վրաց զանգիտեալք՝ առաքեն ո՛չ յայսմ աւուր ․ այլ յայլում աւուր պատերազմեցարո՛ւք ։ Իսկ Պարսիկքն պանծացեալ պերճութեամբ առաքեն դեսպանս առ նոսա « եթէ կամաւ, եթէ ակամայ՝ յայսմ աւուր պատերազմեսցուք » ․ բայց նոքա ոչ առին յանձն եւ ոչ հեծան յերիվարս․ այլ Մա-

ցին անդէն ի բանակին . միայն սակաւ արք իջեալ առ Նոսա մենամարտիկս լինէին ։ Եւ մեռան ի Վրաց զօրուէն արք 5 ։ Յանժամ Պարսկաստանեայքն ըզ պատրաստութիւն պատերազմին թողեալք, զկարգ ճակատուն քակեալք և զռազմին յարդարումն լքեալք՝ իւրաքանչիւր ոք ձիարձակ լինէին յառ, յաւար, յապուռ դիմէին, իբրև ի կապուտ մեռելոց դիականց կամ փախուցելոց, յամենայն կողմանց գային ի վերայ բանակին քրիստոնէից ։

Իսկ զօրն Հայոց եւ Վրաց, զի ոչ թագաւոր զոք ունէին, զամենեցուն թագաւորն զՔրիստոս ունելով գլուխ եւ օգնական՝ առ Նա աղաղակէին միաձայն. և զզարդ զինուցն զանձամբ առեալ՝ արագապէս յերիվարս աշտանակէին։ Եւ ոչ ըստ օրինաց պատերազմի ճակատէին . այլ իւրաքանչիւրքն ըստ տոհմից եւ ազգութեան զնդից դիմէին առիծաբար մռնչելով յանտառացեալ բաղմութիւն բանակին Պարսից ։ Անդ շահատակեալ արագաշարժ շարժմամբ զօրն Հայոց՝ զաջոյ ձեռամբ ի խռան մեծ խմբին դիմեալ՝ խուռն խոցուածովք եւ խիտ եւ խոր սուսերահար արարեալ հարկանելով՝ զխժիցն դուժս դարձուցանէին դառն հարուածովք ։ Իսկ Կամրակէլքն գովեալ եղբարք Մէսխունիք վրացական զօրուն միջամխեալք հարուստ ուժովք ի հարկանել զհեծեալն կամ զերիվարն կիսակտուր կործանէին ։ Յորոց յաւէ

Digitized by Google

ցիր վայրացն վինէին. և ամենայն զօրն Տայոց տարածելոյն դիպէին, դիմաթաւալ գլխակունան ի ներքոյ ոտիցն տարածելով ։ Զայսօրէն նման ձեւոյ օրինակեալ իբրեւ զհուր յանտառս բորբոքեալ կամ իբրեւ զարծուի.քաջասլացիկ՝ զհաւուց երամս խուճապեալս։ Այլ անդ էր տեսանել զարեան վտակս առուք ելեալ և գետք՝ յորդէին, դիակունք թաւալեալք, եւ կիսամեռք ընդ մեռելոց անկեալ դնէին ։

Յայնժամ Մալմլան պակուցեալ՝ Պարսկաստանեօք Մնացելովք զփախչելն փութային ։ Որոց հետամուտ եղեալ Հայոց եւ Վրաց զօրուն՝ սաստիկ հարուածովք հարկանէին՝ ի սուր սուսերի մաշելով ըզնոսա մինչեւ ի մուտս արեւուն , մինչեւ ի դուռն Արճէշ քաղաքին ։ Եւ անտի դարձեալ՝ յաւարի առին զբանակս նոցա լցեալ բազմութեամբ գանձուց եւ երիվարաց և պատուական հանդերձից ։ Եւս առաւել այն էր ուրախութիւն , զի քան զառաջին հինգ մարդոյն ի մենամարտութեան, որ ի Վրաց զօրուէն մեռան, այլ ո՛չ հարեալ ոք սրով և ո՛չ մեռեալ գտաւ յամենայն բազմութենէն Հայոց եւ Վրաց ։ Վասնորոյ ուրախալից ցնծութեամբ դարձան յիւրաքանչիւր աշխարհ փառաւորելով զԱստուած ։

Digitized by Google

ԽԲ. — Մտանեն միաբանգամ թագաւորին Վասլի յաշխարհին Տաճկաց ի կողմն Ասորւոց :

Իսկ յետ հարկանելոյ զօրացն Յունաց ի յԵգիպտացւոց զօրացն, յորում մեռաւ Դալասանոս մաժիստրոսն . ինքն իսկ թագաւորն Վասիլ եկն յԱնտիոք : Եւ անցեալ ընդ Հալպի դաշտն Ասորւոց, ի տեղին ուր հարան զօրքն նորա . և ժողովեալ զխառնախառակոյտ ոսկերացն՝ հրամայեաց փոս հատանել եւ ի միում տեղւոջ թաղել զամենայնսն . եւ ի վերայ նոցա եկեղեցի շինեաց : Եւ ինքն անցեալ՝ առնու զքաղաքն Շաժար եւ այլ բերդս յոլովս . եւ ապատակ սփռեալ մինչեւ ցլեառն Լիբանոս՝ յաւարի էառ զաշխարհն զայն : Եւ ի տօնէ Խաչվերացին մինչև ցօր Յայտնութեան Տեառն յամեաց յաշխարհն յայն. եւ ապա դարձաւ, եկն նա ձմերել յաշխարհն Կիլիկեցւոց, ի Տարսոն քաղաք, զոր շինեալ էր Սենեքերիմայ՝ արքայի Ասորեստանեայց : Սապէս գունակ Բաբելոնի . զի եւ ընդ սորա մէջն անցանէ գետն Կիդնոս, որպէս տարածանի ընդ մէջ Բաբելոնի (Տիգրիս) : Եւ այս եղեւ ի 447 թուին :

ԽԳ.— Վասն մեծի կիւրապաղատին Դաւթի մահուան. և գալն Վասլի՝ թագաւորին Յունաց, յաշխարհն Արևելից ։

Այլ վասն մահուան մեծի կիւրապաղատին Դաւթի պա՛րտ վարկանէի երկարաձիգ ողբովք միպասանել, եթէ ոչ զերկարանալ բանիս կամէի կարճել. զի ո՛չ ճառից են ժամանակ. այլ դոյզն յիշատակարանաց ։ Բայց զի էր այրն հեզ եւ հանդարտ առաւել քան զամենայն թագաւորս որ ի ժամանակիս յայս։ Եւ եղեւ նա պատճառ խաղաղութեան եւ շինութեան ամենայն արևելեայց, մանաւանդ Հայոց և Վրաց. զի զգոռ պատերազմաց յամենայն կողմանց դադարեցոյց նա՝ յաղթող եղեալ ամենայն շուրջանակի ազգաց. եւ ամենայն թագաւորք կամաւ հնազանդեցան նմա ։ Սա լցեալ աւուրբք, ծերացեալ ժամանակօք՝ վախճանեցաւ յաւուր մեծի միրկական Զատկին, ի 449 թուին . բայց զի ոչ գոյր նորա որդի կամ եղբայր, որ ժառանգէր զաթոռ թագաւորութեան նորա, յանձն արարեալ էր զազատագունդըն իւր թագաւորին Յունաց Վասլի ։

Որև ի լսել զլուր համբաւոյ մահուան նորա ի Տարսոն Կիլիկեցւոց թագաւորն Վասիլ՝ փութանակի յառաջեւուց գալ յաշխարհս մեր ։ Եւ էլ նա ի կող-

Digitized by Google

մանս Մելտինոյ. եւ ի գալն առաջի քահանայիցն Սեբաստիոյ՝ հրամայեաց համարձակ լինել յամենայն գործս հաւատոյ, և հնչեցուցանել զձայն ժամահարի, զոր արգելեալէր Մետրապօլիտն, որպէս յառաջն ասացաք: Եւ անցեալ Թագաւորն ընդ Հանձիթ եւ ընդ Բալու՝ ելանէ ի լեառն Կոհերայ յաւուր Վարդավառի տօնին, որ ընդ մէջ Հաշտենից, Ծոփաց եւ Խորձենոյ. եւ անդուստ գայ, հասանէ ի գաւառն Արշամունեաց, ի քաղաքն Երիզայ: Եւ ամիրայն Նփրկերտոյ՝ քուերորդի Բատին, եկն առ նա ի քաղաքն Երիզայ, եւ արքունատուր ընծայիւք պատուեալ զնա՝ տայ նմա զմաժիստրոսութեան պատիւն: Եւ հրամայէ զօրացն Զորրորդ Հայոց եւ Տարօնոյ օգնական լինել նմա յոր պէտս եւ կոչեսցէ:

Եւ ինքն չուեալ հասանէ ի լեառն Հաւձիչ, ի քաղաքն յայն: Անդ ընդ յառաջ եղեն նմա Բագարատ՝ Թագաւորն Աւխազաց, և հայրն նորա Գուրգէն՝ Թագաւոր Վրաց, զոր մեծապատիւ մեծարանօք ընկալեալ զԹագաւորն Աւխազաց՝ տայ նմա զկիւրապաղատութեան պատիւն, և զհայրն նորա մաժիստրոս արարեալ արձակեաց զնոսա գնալ յաշխարհս իւրեանց: Եւ ի նոյն օր գնալոյ նորա պատերազմ մեծ եղև ի բանակին Յունաց յաղագս դոյզն ինչ պատճառի. զի իշխանք և ազատք կիւրապաղատին Դաւթի եկեալ, բանակեալէին մերձ բանակին Յունաց. և ի հետևա֊

կացնողէն Ռուսաց ոմն ելեալ խոտ տանէր երիվարին իւրոյ ։

Իսկ ոմն ի Վրաց մատուցեալ խլեաց զայն . եկն ոմն յիւրոյն օգնել նմա. նոյնպէս և Վրացւոյն յիւրսըն աղաղակեալ, որք եկեալ սպանանէին զառաջին Ռուսն։ Եւ ապա բոլոր ազգն Ռուսաց որ ի տեղւոջն յայնմ շարժեցան ի պատերազմ. զի էին նոքա արք 6,000 *հետևակամարտք՝ նիզակ և ասպար ի ձեռս նոցա, զորս էր խնդրեալ Թագաւորն Վասիլ ի Թագաւորէն Ռուսաց յորժամ ետ զքոյրն իւր կնութեան նմա ։ Յորում ժամանակի եւ հաւատացին նոքա ի Քրիստոս ։ Եւ ամենայն իշխանք եւ ազատք Տայոց ելին ընդդէմ նոցա, եւ պարտեալք ի նոցանէ մեռաւ մեծ իշխանաց իշխանն, որում Պատրիարքն կոչիւր, եւ երկու որդիքն Ոչոպընտրեայ Գաբրիէլ և Յովհաննէս, և Զորդուանէլ՝ թոռն Ապուհարպայ, եւ այլք բազումք . զի ցասումն Աստուծոյ էր ի վերայ նոցա ըստ մեծամտութեան իւրեանց ։*

Եւ սակաւ ինչ յառաջ խաղացեալ Թագաւորն Վասիլ՝ եկն առ նա Թագաւորն Վանանդայ մանուկն Աբաս՝ ի ձիավարելն ունելով զնշան քաջութեան արիականաւ զարդարեալ գեղու . եւ Սենեքերիմ՝ Թագաւորն Վասպուրականի, եղբայր Գուրգենայ ։ Ընդ որս առաւել ուրախ եղեւ Թագաւորն Վասիլ, եւ պատուեաց զնոսա արքունատուր պատուով, եւ

Digitized by Google

եւ նոցա ձիս եւ ջորիս եւ հանդերձս պայծառս եւ ոսկի յոլով. և դարձոյց զնոսա յիւրաքանչիւր տեղիս։ Եւ ինքն չուեալ անցանէ ի գաւառն Հարք, ի Մանազկերտ քաղաք. և անդուստ ի Բագրեւանդ՝ բանակի ի դաշտին մերձ ի քաղաքն Վաղարշակերտ՝ մնայր գաւառեան Գագկայ՝ արքային Հայոց։ Այլ նա իբրև փոքրութիւն համարեալ զգնալն իւր առ նա. իսկ քուերորդին Գագկայ Ապուսահլ չարախօս եղև զնմանէ առ Վասիլ։ Վասնորոյ Գագկիկ հրաման տուեալ որդւոյ իւրոյ Յովհաննիսի. և յաւարի էառ ըզ գաւառն Ապուսահլի զԿոգոյովիտն և զԾաղկոյատն։

Իսկ Թագաւորն Վասիլ չու արարեալ գնաց ի քաղաքն Ուխթեայ. եւ զամենայն բերդս եւ զամրոցս Տայոց նուաճեաց ընդ ձեռամբ իւրով՝ զհաւատարիմըս կարգեալ ի նոսա. եւ զմնացեալ ազատսն Տայոց առեալ տարաւ ընդ ինքեան բնակեցուցանել յաշխարհին Յունաց. եւ դարձաւ նա ընդ Խաղտոյառիճ ի Կոստանդնուպօլիս։

ԽԴ. — Վասն գալոյն Գուրգենայ յերկիրն Տայոց. և զօրացն Յունաց ի գաւառն Բասենոյ։

Իսկ Գուրգէն՝ Թագաւոր Վրաց, անարգանս իւր համարեալ զմագիստրոսութեան պատիւն, զոր եա

նմա արքայն Վասիլ, եւ ի խնելապատակէն Թեթև գնդով՝ նշկահեաց զնա. զայս ամենայն զօրքն խուռնք եւ տիրէ Տայոց աշխարհին. եւ մարտուցեալ ընդ փոքր բերդին Ուխթեաց՝ չկարաց առնանել, եւ ոչ այլ բերդի ումեք. այլ ժողովեալ զբազմութիւն զօրացն բանակէ ի ձորն Մանրուանի։ Զոր լուեալ Թագաւորն Վասիլ՝ հրաման տայ մաժիստրոսին, որում Կանիկլն կոչիւր, ամենայն զօրքն Յունաց ելանել ի վերայ նորա. որ ընդ նոյնահետ ճանապարհաւ Թագաւորն եկեալ բանակի ի գաւառն Բասեն, ի 450 Թուին Հայոց. եւ զողջոյն ամն մինչեւ ցձմեռն երկոքին կողմանքն կացին ի նոյն տեղիս։ Եւ ապա ըզ խաղաղութիւն խօսեցեալ Կանիկլին ընդ Գուրգենայ, որպէս թէ առնել Թագաւորին զկամս նորա, զոր խնդրիցէ. եւ եկեալ ի հանդիպումն միմեանց Գուրգէն եւ մաժիստրոսն ի մայրաքաղաք երկրին Մեծոբայ, ի գիւղն որում սուրբ Աստուածածին կոչի անուամբ եկեղեցւոյն որ ի նմա, եւ հանդիպեալ միմեանց եւ խօսեցեալ զխաղաղութիւն՝ գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս։

Digitized by Google

ԽԵ. — *Թէ զիա՛րդ Գագիկ աւերեաց զգաւառն Տաշիր և զՎրաց դաշտ :*

Իսկ Դաւիթ՝ եղբօրորդի Գագկայ, զոր վերագոյն յիշեցաք, սակաւ ինչ ամբարձեալ անհնազանդութեան մասամբ առ հօրեղբայր իւր Գագիկ : Ընդ որ ցասուցեալ Գագկայ արքային՝ գնաց զօրօք ի Տաշիր և շրջան առեալ ընդ Ծամշուլտէ եւ ընդ Վրաց դաշտ՝ քանդեալ աւերեաց զամենայն . զի յամեաց ի նմա եռամսեայ աւուրբք ի ձմեռնային ժամանակին, ի 450 *թուին . եւ ընդ Գագ բերդ անցանելով ել նա ի գաւառն Աշոտեւ : Եւ Դաւիթ, թէեւ միանգամ եւ երկիցս պատերազմել կամեցաւ, եւ ոչ կարաց առնել ինչ յաղագս սակաւ լինելոյ զօրաց նորա առ բազմութեամբ զօրացն Գագկայ : Այլ միջնորդութեամբ հայրապետին Տեառն Սարգսի եկն ի հնազանդութիւն Գագկայ արքայի. եւ հանդիպեցաւ նըմա յաւանն Շիրակայ : Եւ ուխտ խաղաղութեան հաստատեալ Տեառն Սարգսի կալ ի հնազանդութեան Դաւթի, իբրեւ որդի առ Հայր, եւ Գագկայ հայրենի խնամով սիրել զնա :*

ԽԶ. — *Ցաղագս նախապետութեան Արծրունեաց, որ զմերովք ժամանակօքս թագաւորեցին Վասպուրականի ։*

Այլ այն նախապետութիւն, որ ընդ որդւոյն Սենեքերիմայ՝ Ասորեստանեայց թագաւորի, որ ի ժամանակս Պարուրայ Հայկազնոյ եկեալ բնակեցան յաշխարհն մեր և անուանեցան Արծրունիք։ Որք ծննդաբանութեամբ եկեալ հասին մինչեւ ցԳագիկ, որ յաւուրս Սմբատայ մեծի, որ զփայտէ կախեալ եղև յանօրէն որդւոյն Աբուսաճի, զոր վերագոյն յիշեցաք. եւ յաւերման աշխարհիս Հայոց թագաւորեաց նա ի կողմանս Վասպուրականի ամս 29. և վախճանի յ392 թուին ։ Իսկ զկնի մահուան Գագկայ թագաւորեաց Դերենիկն՝ որդի նորա, ամս 17. և վախճանեցաւ ի 407 թուին. և ապա թագաւորեաց Աշոտ՝ որդի Աբուսահլի, ամս 22. եւ վախճանեցաւ ի 439 թուին ։ Եւ ի միասին թագաւորեցին երկու եղբարք նորա Գուրգէն եւ Սենեքերիմ՝ որդիք Աբուսահլի ։ Եւ ի գալ թագաւորին Յունաց Վասլի յաշխարհս արեւելից՝ եկեալ հանդիպեցան նմա նախ Սենեքերիմ եւ ապա Գուրգէն՝ երէց եղբայր նորա. եւ արքունատուր ընծայիւք պատուեալք ի նմանէ առատաձեռն ոսկւով եւ արծաթով. եւ հրովարտակ առաքեալ առ մերձաւոր ամիրայսն Տաճկաց զի մի մե-

դիցեն աշխարհին Վաստուրականի . և դադարեցոյց զառ և զգերութիւն և զհարկապահանջ բռնութիւն: Եւ ապա Գուրգէն վախճանի ի 452 թուին . եւ Սենեքերիմ ունի զաթոռ թագաւորութեան ամս 20 :

ԽԷ. — Յաղագս շինելոյն Գագկայ արքայի ի քաղաքն Անւոյ զեկեղեցին մեծ անուամբ սրբոյն Գրիգորի :

Յայնմ ժամանակի, յորում ընդ լրութեամբ ամս 1,000 մարմնանալոյ կամ մարդանալոյ Տեառն մերոյ ի Վասլի կայսեր յաւուրս, Գագկի՝ արքայ Հայոց, խորհուրդ բարի ի յանձին կալեալ՝ զմեծաշէն եկեղեցին, որ ի Քաղաքուդաշտի անուամբ սրբոյն Գրիգորի շինեալ, որ էր փլեալ եւ կործանեալ, կամեցաւ նոյնաձեւ չափով եւ յօրինուածով յարդարել ի քաղաքին Անւոյ հիմնարկեալ ի կուսէ Ծաղկոցաձորոյն, ի բարձրաւանդակ տեղւոջն, տարփատենչ տեսողացն, մեծատաշ, վիմարդեան, կոփածոյ վիմօք, մանուածոյ քանդակաւ յօրինեալ, լուսանցոյց պատուհանօք, երրակի դրանց դրանդեօք, աքանչատես տեսլեամբ զմրէթաւորեալ գունակ գերամբարձ եւ երկնանման գնդին :

ԽԸ. — Յաղագս վճարելոյ մահուամբ իշխանացն Փառիսոսոյ ։

Յայսմ ժամանակի, ի 452 Թուին իշխանքն Փառիսոսոյ, որ ի Հայկազեան ազանց բուեալ մինչեւ ցՍենեքերիմ եւ ցԳրիգոր՝ սպառեցան մահուամբ ։ Զորոց զաշխարհս բաժանեալ հակառակութեամբ ի միջի իւրեանց արքայն Հայոց Գագիկ եւ Փառլուն՝ ամիրայն Գանձակայ ։

ԲԱՆ ՎԱԽՃԱՆԻ ՓԱՌԱՏՐԵԱԿԱՆ Ի ՍԳԱՌՈՒԱԾ ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՍ :

Անբաւք են խորք հրաշից սքանչելագործ հրաշագործութեանցն Աստուծոյ առ ազգս բանականս բիւրոց բոցեղինացն, ինքն էն էիցս արարչագործէ լոյս ծայրագոյն, մշտածաւալ ծագողութեամբ անհաս եւ անիմաց յամենայն իմացականացս մնացեալ ։ Այսպէս եւ ի ստորինս զգալի արեգակամբ զգալիս պայծառացոյց քառահոլով եղանակօք, օրաբեր ժամօք, մանրամասնեայ բարեզարդ խառնուածովք

Digitized by Google

ի սուզականն եւ ի ժամաղխտակն միշտ հոլովեալ ան-տաշրջիկ յարահոլով գնացիւք . զորս իմաստունքն յիմաստից Աստուծոյ առլցեալք՝ թուեալք յաւուրս եւ յամիս ամահամար չափեալ զկենցաղոյս չափ ։ Զոր քննեալ գտաք ի հանդիպման ամին յԱդամայ մինչեւ առ մեզ լինել ամք 6282 . եւ ի խաչելութե-նէ կենարար չարչարանաց Տեառն՝ ամք 1,004 ։ Իսկ ըստ Յունաց թուականին ի Փիլիպպոս կայսերէ՝ ամք 756 . և ըստ հայերէն չափոյ թուին մերոյ՝ ամք 453. որ է ամ երեսներորդ թագաւորութեան Վասլի՝ կայսեր Յունաց, եւ հնգետասան ամ թագաւորու-թեան Հայոց մեծաց Գագկայ արքայի ։

Այս ամ երեքտասան է հայրապետութեան Տեա-ռըն Սարգսի՝ տիեզերափայլ եւ մեծաշնորհ հովուա-պետի, զորոյ զհրամանն ընկալեալ ի վեր քան զկար իմ՝ զհնազանդութեան օրէնս կատարելով աղքատի-մաց բանիւք զբանս յիշատակիս գրեցի ։

Այլ որ յամենայնի զխոնարհութեանն երթաս զհետ. և զխոնարհեալ Բանն ի հօրէ բարձեալ կրես՝ եւ յայսմ եւս խոնարհեալ ընկալցիս զաղաւաւորու-թիւնս, զոր քեզ եւ ամենայն մանկանց եկեղեցւոյ մաղթեմ սիրով անտեսել զսխալանս և զյանդգնու-թիւնս իմ . մանաւանդ յարածուփ շրջանք եւ հանա-պազորդեան հոգք եկեղեցւոյ , որ ըստ հրամանի ձեր ոչ թողացուցանէին մտաց իմոց զետեղիլ ի պատ-

Digitized by Google

չաճ յօրինուած բանիս . զոր կրեմ զվիշտս եւ զանարգանս, զգոհութիւնս եւ զպարսաւանս ի ծանրասիրտ եւ ի խստապարանոց ազգէս մերմէ, ի բարեխոհ եւ ի բղջախոհ մարդկանէ . որոց իւրաքանչիւրոցն է հատուցումն յարդար դատաստանին Աստուծոյ ։ Այլ ըստ հայրենի խնամոցն ձերոց հայցեմ, և ըստ եղբայրական սիրոյ, յընթերցողացդ զի յիշեսջիք զիս ի ժամ աղօթից արդարահայց մաղթանօք ձեր. զի որպէս դուք ընդ անմարմինսն խմբեալ դասս բանակաց, եւ ես ընդ ձեզ գտեալ զողորմութիւն՝ արժանացայց երգել զերգս օրհնութեան եռանձնեան և միասնական սուրբ Երրորդութեան, որ է օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից . Ամէն ։

Digitized by Google

Digitized by Google

Ծանօթութիւնք երից գրոց Ստեփաննոսի Աստղկայ ։

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ ։

1. Մակաբայեցւոցն հեղինակ գրոց անյայտ իմն է մինչեւ ցայս վայր. և ոչ ոք ի քրիստոնէից կամ յեբրայեցւոց կարաց ցուցանել զայն ճշդիւ. ուստի չիք ամենեւին հաւանականութիւն ինչ ընծայելոյ զայնս Յովսեպոսի, որ որպէս յայտ է, եկաց յետ Քրիստոսի 60-70 ամօք, յաւուրս Վեսպասիանոս և Տիտոս՝ կայսերաց Հռոմայ ։ Իսկ Մակաբայեցւոցն իրք գործեցան եւ ի գրի հարան 167-133 ամօք յառաջքան զՔրիստոս ։ Ի նախադրութեան առաջին Մակաբայեցւոցն, ըստ Աստուածաշնչի մերոյ, յիշատակի Ցասոն ոմն Կիւրենացի, զորմէ ասի բաժանեալ ի հինգ գիրս զՄակաբայեցւոցն պատմութիւն ։ Գիրքն առաջին Մակաբայեցւոց է քաղուած տարեգրաց արարեալ առ ժամանակօք առաջին Մակաբայեցւոցն. երկրորդն որ հանդիսացուցանէ զնահատակութիւն եօթանց Մակաբայեցւոց, քաղեալ է ի կորուսեալ յերկոց Ցասոնի ուրումն Եբրայեցւոյ Կիւրենացւոյ ։

2. Ա. Թագ. ԼԱ. 2. զերիս որդիս Սաւուղայ կոչէ Յովնաթան, Ամինադաբ եւ Մելքիսաւէ ։

3. Սամուէլ Անեցի դնէ Ասաք ։

4. Կամ յանհմտութենէ հեղինակին, կամ յանու– շադրութենէ դրչաց անուանք թագաւորաց Պար– սից և այլոց ազգաց, որպէս եւ ամք տէրութեան նո– ցա յոյժ այլայլեալ թուեցան մեզ . ուստի մեք զհետ երթալով նորոգ եւ հմուտ պատմագրաց՝ համարիմք զՔսերքսէս Դարեհեան թագաւորեալ ամս 5 ։

5. Արտաշէս երկայնաձեռն կամ Գ. թագաւո– րեաց ամս 48 ։

6. Սուգդիանոս կամ Սոգդիանոս թագաւորեաց ամս 7 ։

7. Արտաշէս ուշեղ թագաւորեաց ամս 43 ։

8. Ովգոս որ և Ոքոս թագաւորեաց ամս 23 ։

9. Չի՛ք առ Պարսիկս Աստուէքու անուամբ թա– գաւոր, որպէս ունէին կրկին օրինակք մեր . այլ Ար– սանէս կամ Արշէզ որ և թագաւորեաց ամս 6 ։

10. Պտղոմէոս Ղագիոս թագաւորեաց ամս 39 ։

11. ԶՄատաթի կոչէ նախ որդի Ամոփնայ . ա– պա՝ Ասամոփնայ . իսկ հեղինակ գրոց Մակաբայե– ցւոց. Ա. 2. ասէ զնմանէ լինել որդի Յովհաննու՝ յոր– դւոցն Յովարիմայ ։ Սամուէլ Անեցի դնէ նոյնպէս Ասամոփնայ . Միքայէլ Ասորի՝ Յովնադաբու ։ Թէ այսպէս, թէ այնպէս, այս ինչ անտարակուսելի է թէ՝ նախահայր Մակաբայեցւոց եկաց Մատա– թիաս ի ցեղէ Ասմոնեան, որ ի պաշտպանութիւն

Digitized by Google

հայրենի կրօնից զինեցաւ, 167 ամօք նախ քան զՔրիստոս, ընդդէմ Անտիոքոսի Եպիփանու. եւ հալածեաց զԱսորիս ի Պաղեստինէ. եւ հանգեաւ թողլով զհինգ որդիս՝ զՅուդայ, զՍիմոն, զՅովնաթան (Յովնաթաս), զՅովհաննէս եւ զԵղիազար: Յուդայ յետ հօրն վախճանի կացեալ առաջնորդ Հրէից՝ եհար զԱպողոն, զՆիկանոր, զԳորգիաս, ըղ Պտղոմէ եւ զԼիսիաս՝ զօրագլուխս Անտիոքոսի Եպիփանու. և մեռաւ ի մարտի յամին 161: Յովնաթան եկաց ի տեղի եղբօրն. հալածական արար ի Յուդայէ զԲակքիդէս. եւ սպանաւ ի Տրիփոնէ: Սիմոն՝ եղբայր երկուց առաջնոցն, ընդ ազգապետութիւնն էառ եւ զքահանայապետութիւնն. տիրեաց Գազայի, հաստատեաց զինքնիշխանութիւն Յուդայի. և սպանաւ յամի 133:

12. Օրինակք մեր ունէին զՓիլեմաստվրի, զոր ուղղագրութեան արժանի վարկաք:

13. Օրինակք մեր ունէին Երգիտէս, զոր սրբագրեցաք:

14. ԶՅովսեդեկայ՝ առաջին քահանայապետէն, չառնէ յիշատակութիւն Խնչ Ստեփաննոս Ասողիկ:

15. Կամ Յովակիմ:

16. Կամ Եղիասիբ:

17. Կոչի եւ Յովադէ:

18. Կոչի եւ Յովնաթան:

19. Ի բաց թողու Ստեփաննոս Ասողիկ զՍիմոն Ա. որ թագաւորեաց ամս 11:

20. Մին յօրինակաց մերոց ունէր Կոստանդիանոսի ժողովն :

21. Մին յօրինակաց մերոց ունէր Աւղեղիոս :

22. Ցերկոսին օրինակս մեր ոչ յիշատակի Դուկիոս-Վերոս որ թագաւորեաց ամս 9 :

23. Վաղերիանոս չեկաց աւելի քան զամս 6:

24. Կամ Որեղիանոս :

25. Ծննդոց . Ժ . 8-11 :

26. Ոչ անուանք, ոչ շարք և ոչ ամք տիրապետութեան և թագաւորութեան թագաւորացն Ասորեստանեայց համաձայնին ընդ այլոց պատմագրաց : Ստեփաննոս Ասողիկ եւ այլք ի պատմաքանից մերոց յաւանդելն զպատմութիւն Ասորեստանեայց՝ զհետ գնան յոյն հեղինակաց, որոց աղճատաքանութիւն աշխարհածանօթ գոլով՝ աւելորդ համարիմ ցրել մի առ մի :

27. Զոր ինչ ասացաք զանուանց եւ զժամանակաց թագաւորացն Ասորեստանեայց, պա՛րտ է իմանալ եւ զՄեգացւոյն եւ զՊարսից :

28. Թերեւս յանուն Ապամէ քաղաքի փոքուն Հայոց :

29. Մովսէս Խորենացին Մորխուղիկեան կոչէ :

30. Մին յօրինակաց մերոց ունէր զԴատատուրն :

31. Մթայ ի լեզու Վրաց նշանակէ լեառն, զոր թերեւս ոմանք ի մերոցն աղաւաղեալ կոչեցին մըթին . եւ որք զհետ եկին՝ անգէտ ստուգաբանութեան բառիս՝ համարեցան անուն ինչ յատուկ :

Digitized by Google

32. Ստեփաննոս Ասողիկ զհետ երթայ յայսմիկ Մովսիսի Խորենացւոյ, որ յիւրում պատմագրութեանն. Գիրք Բ. գլուխ 8. այսպէս խօսի առեալ յԱբիւդենոսէ « մեծազօրն Նաբուգոդոնոսոր բռնազոյն էր քան զՀերակլէս Լիբէացւոց. զօրաժողով լեալ հասանէր ի Վրացւոց աշխարհն, եւ վանեալ, խորտակեալ ընդ ձեռամբ նուաճէր. եւ զմասն մի ի նոցանէ յաջակողմն Պոնտոս ծովու յարեւմուտս տարեալ բնակեցուցանէր »: Ապաքէն, եթէ մարթ իցէ հաւատալ Աբիւդենոսի, (յորմէ առին պատմիչք մեր) Վիրք գաղթական եկին յԻվերիացւոց կամ յԻբերիացւոց աշխարհէն, այն է, յԻսպանիոյ: Ոմանք ի մերոց եւ յայլազգի պատմագրաց զՀայս եւ զՎիրս համարին համազգիս եւ ի միոջէ արմատոյ վերաբուսեալ. որոց սակի են Ստեփաննոս Օրբէլեան և անանուն պատմիչ Վրաց, զոր թարգմանեցաք քանի մի ամօք յառաջագոյն ի Ռուս լեզու: Այլ այսոքիկ մատենագիրք սակս յետնութեան ժամանակին յորում երեւեցան, և սակս սակաւ հմտութեան իւրեանց ի գիտութեան պատմական իրաց չեն ինչ մեծագոյն ընդունելութեան արժանի: Ի տասներորդ դարու եւ զկնի յորժամ բուռն հայկական իշխանութիւնն երթալով երթայր և նուազէր ի մեծն Հայս. եւ Վրացւոցն երթալով երթայր եւ աճէր. եւ գաւառք ինչ մերոյ աշխարհին անկեալ էին ընդ նոցա տիրողութեամբ, թուի թէ կամ մերայինք առ ի շահել զսէր Վրաց, կամ արքունիք Վրաց առ ի շահել զհաւատարմութիւն Հայոց հնարեցին զկեղծիս զայս եւ երեւակայեցին զՀայս եւ զՎիրս միահայր եւ միամայր եղ-

Digitized by Google

բարս ոչ միտ դնելով ամենեւին բնական և բարոյական, քաղաքական եւ ընկերական ահագին տարբերութեանցն որք խորոց իմն անանցանելի և մշտնջենաւոր արկանեն ի միջի նոցա :

Երկու են Իբերիա կոչմամբ աշխարհք ծանուցեալ առ հինսն. մին յարեւմտեան եզեր Եւրոպիոյ որ այժմ կոչի Սպանիա . ուր էր նաև Իբեր անուամբ գետ : Իբերք Սպանիոյ չէին ազգ ինչ յատուկ . այլ խառնուրդ Կեղտաց և Կեղտիբերեանց հալածեալ ի Գօլէ կամ ի հին Գաղղիայէ : Երկրորդ աշխարհն էր ի հիւսիսոյ Հայաստանի՝ զոր մերայինքն կոչեցին Վիրք՝ թերեւս աղաւաղելով զԻբերիայն : Հերոդոտ կոչէ Սասպիրս զնախնի բնակիչս այսր երկրի, Պարսիկք եւ Արաբացիք՝ Գիւրջիս, Եւրոպացիք՝ Ժէօրժիեն, իսկ բուն բնակք երկրին՝ Քարթլ : Զորս հաւանական է կարծել յառաջ եկեալ ի Մեդացւոց եւ ի Պարսից խառնելոց ընդ Հայս . ըստ որում ի լեզուի նոցա գտանին տակաւին հազարաւոր հայկական բառք, սապէս եւ ի կենցաղս նոցա՝ հայկական բարք եւ սովորութիւնք : Բայց եւ այնպէս Իբերիա անունն ոչ էր հնագոյն ինչ առ Վիրս, որպէս ասէ Աբիւդենէս, այլ առ ժամանակօք գալստեան Տեառն մերոյ Քրիստոսի : Մնայ մեզ խօսել սակաւ մի եւ զարշաւանացն Նաբուգոդոնոսորայ յԻբերիայն Եւրոպիոյ, ուստի ըստ Աբիւդենոսի բերեալ բնակեցոյց զԻբերս յԱսիականն Իբերիայ կամ թէ յարդեան Վրաստան : Արդ՝ երկու են Նաբուգոդոնոսոր անուամբ թագաւորք Ասորեստանեայց, յորոց առաջին որ եւ ասի Սաւոսդուքէ՝ թագաւորեալ ի Նինուէ 667 ամօք

նախքան զՔրիստոս ։ Սա սպան ի բոլլի զՓռաւորտ՝ արքայ Մեդաց, յամի 655. և առաքեաց զՀողեփեռնէս՝ զօրավար իւր, ի Հրէաստան, ուր սպանաւ նա ի Յուդիթայ ։ Իսկ երկրորդն որ եւ կոչի մեծ՝ կալաւ նաև զԲաբելոն . եւ եկաց 606-562 ամօք նախքան զՔրիստոս։ Զսմանէ պատմի արշաւել նախ՝ յԵգիպտոս ուր յաղթեալ Նեքաօյի կալաւ զԿարքեմիս . ապա եդ արշաւանս ի Յուդայ . ա՛ռ եւ կործանեաց զԵրուսաղէմ և զտաճարն.ած ի գերութիւն զՀրէայս եւ զարքայս նոյա՝ զՅովակիմ եւ զՍեդեկիա. կալաւ զՏիւրոս. եւ միւսանգամ արշաւեաց յԵգիպտոս ։ Հպարտացեալ յաջողութեամբն աստուածանալ կամեցաւ. և թափեալ ի խելաց՝ համարեցաւ զանձն փոխեալ ի ցուլ ։ Յետ կալոյ ամս եօթն ի խելացնորութեան՝ բժշկեցաւ ապա. և մեռաւ յետ ի վերայ անցանելոյ տարւոյ միոյ ։ Արժանահաւատ պատմիչք այսչափ ինչ խօսին զգործոց երկուց Նաբուգոդոնոսորաց . իսկ արշաւանք միոյն կամ միւսոյն ի Նոյանէ յԻբերիայն Եւրոպիոյ, հայեցեալ ի ժամանակին այնմիկ անկատար նաւարկութիւն, անհնարին թուի ինձ. այլ ընկալցի զայս իւրաքանչիւր ոք որպէս եւ կամի ։

33. Եթէ ոմանց ի մերոց մատենագրաց տգեղութիւն դիմացն Տուրքի հաճոյ թուեցաւ պատճառ համարիլ անուանակոչութեան նախարարութեանն Անգեղտան, ես ևս համարիմ այս անուն ելեալ թերևս ի բազմաժամանակեայ բնակութենէ Անգլ կամ Անգղ ժողովրդեան յայսոսիկ կողմունս. որոց յետոյ անցեալ ի կղզիս Բրիտանական՝ կանգնեցին զպետութիւնն Անգղիական ։

Digitized by Google

34. Տպագրիչք Մովսիսի Խորենացւոյ. գիրք Բ. 9. ղնեն երկանաքար որ նշանակէ զքարն աղօրեաց կամ երկանի ։

35. Զոր ինչ Ստեփաննոս Ասողիկ Արտաշիսի Ա. ասէ գործեալ ի Լիւդիա՝ յոյն եւ այլ մատենագիրք Կիւրոսի՝ Պարսից թագաւորի, ընծայեն, և թերևս յոյժ իրաւամբ ։ Իբրզի տէրութիւն Լիւդացւոց սկսեալ ի կարի հնագոյն ժամանակս՝ տեւեաց մինչ յամն 548. նախքան զՔրիստոս ։ Եւ ի ժամանակաց անտի եւ առ յապայն չեղև երբէք ինքնիշխան տէրութիւն, և ոչ թագաւոր ոք նստաւ երբէք անդ ։ Ըստ աւանդելոյ հին պատմագրաց զերիս հարստութիւնս Ատեանց, Հերակլեանց եւ Մերմնեանց գիտեմք թագաւորեալ կարգաւ ի Լիւդիա. այլ յերկուց առաջնոց անտի ոչ այլ ինչ պահեցին մեզ մատեանք, բայց եթէ զանուանս ոմանց ի թագաւորացն ։ Կանդող եղև վերջին ի Հերակլեանս որ սպանաւ գրգռութեամբ կնոջ իւրոյ 708. ամօք նախքան ըզՔրիստոս ։ Կրեսոս վերջին եղեւ Մերմնեան հարստութեան, որ ի ժամանակին յայնմիկ ունէր գրեթէ զկէս մասն փոքուն Ասիոյ. որ և յաղթեալ ի Կիւրոսէ օգնականութեամբ Տիգրանայ ի ճակատուն Թիմբրեայ՝ (548) կորոյս զթագն և զկեանս ։ Յայնմհետէ Լիւդիա եղեւ նահանգ պարսկական. ապա մակեդոնեան. ապա՝ փոքրիկ տէրութեանցն Թրակիոյ, Սելեւկեանց և Պերգամայ մինչև յամն 129. (Նախքան զՔրիստոս) յորում ժամանակի անկաւ բոլորովին ընդ Հռոմէական կայսերութեամբ ։ Ապաքէն Արտաշէս Ա. թագաւոր մեր, որ եկաց իբր 100 ամօք

նախքան զՔրիստոս, ոչ կարէր պատերազմել ոչ ընդ Կրասոսի որ 450 ամօք յառաջ էր քան զինքն. և ոչ զերկիր նորա նուաճել զոր նուաճեալէին արդէն արծուիք լէգէօնիցն Հռոմայ :

36. Թագաւորութիւն Տիգրանայ Բ. կամ մեծի երևի տևեալ ամս իբր 54. թէև ի պատանեկութեան իւրում իբրև գահակից հօր իւրոյ Արտաշիսի Ա. կացեալ, և ի ծերութեան իւրում զԱրտավազդ Ա՝ զորդի իւր, ինքեան աթոռակից արարեալ: Եւ առանձին տէրութիւն նորա ոչ յինն և տասներորդ ամէ Արշակայ Գ. կամ Արշանակայ՝ Պարսից արքայի. այլ յութերորդէն հաշուի :

37. Երկոքին օրինակք մեր այլեւայլ կազմութեամբ ունէին զանուն նահապետութեանս, զոր եդաք ըստ սովորականին :

38. Որպէս ի վեր անդր՝ յ36 ծանօթութեանն յառաջ բերաք՝ Տիգրան Բ. կամ մեծն Թագաւորեաց ոչ ամս 33. այլ 54. թէեւ յերեսներորդ եւ երրորդ ամի ինքնակալութեան իւրոյ գահակից իւր արար զորդին իւր զԱրտավազդ Ա :

39. Ստեփաննոս Ասողիկ և այլք ի մերոց պատմագրաց կալեալ ասեն զԱրտավազդ յԱնտոնինոսէ ի պատերազմի. զոն ևս որք յոյժ պարսաւանօք խօսին զնմանէ. սակայն յոյն և հռոմայեցի մատենագիրք բազմօք դրուատեն զուսումնասիրութիւն նորա և զտաղանդ բանաստեղծական. եւ ըմբռնելոյն Արտավազդայ յԱնտոնինոսէ ոչ զթուլամորթութիւն առաջնոյն համարին պատճառ. այլ զնենգաւոր խարդախութիւն երկրորդին :

Digitized by Google

40. Զկեսարուն Մովսէսի Խորենացւոյ. Բ. 23. առնու Ստեփաննոս Ասողիկ փոխան Կեսարիոյ Կապադովկիոյ ։ Առ բացատրութիւն որոյ հարկ լինի ինձ խօսիլ երկայնագոյնս ։ Գաւառքն ձգեալ զաջոյ կողմամբ Եփրատայ յաւուրց անտի քաջին Արամայ լըցեալ բազմութեամբ գաղթականաց Հայոց անկեալ էին ընդ իշխանութեամբ մերոց թագաւորաց. և կոչեցեալ փոքր Հայք, որք էին բաժանեալ առ նախնեօք ի գաւառս Մելտինոյ, Կատայոնիոյ, Թիանիտիդայ, Ակիլիկիոյ, Գարսորիդիդայ, Լավինիասենայ, Սարգարօսենայ, Կոմանայ (Քամանենայ), Սարավենայ և Մօրիմենայ ։ Որ և լայնաբար առեալ՝ կոչէր Կապադովկիա յանուն Կապպադոքս գետակին որ բաժանէր զայն ի Գաղատիոյ ։ Մայրաքաղաք աշխարհիս էր Մաժակ (Կեսարիա) առ Արգէոս լերամբ, ոչ հեռի ի Հալիս գետոյ. իսկ այլ քաղաքք՝ Նիսսա, Նազիանզ, Նորա (Բուր), Կոմանայ, Տիան, Նիկոպօլիս, Մելիտինէ, Սեբաստիա, Կոկիսոն ։ Բուն բնակիչք աշխարհիս էին ըստ Հերոդոտի Լեւկօ-Սիւրիք կամ ճերմակ Ասորիք ։ Կիւրոս ա՛ռ զԿապպադովկիա օգնութեամբ Հայոց, և բաշխեաց յերկուս կուսակալութիւնս ։ Յետ յաղթութեան Մակեդոնացւոյն մին ի ի կուսակալութեանց Կապպադովկիոյ անուանեցաւ Պոնտոս, եւ եղեւ առանձին տէրութիւն. երկրորդն տուաւ Եւմենեայ. ապա Անտիգոնի. հուսկ ապա եղև զատ տէրութիւն, ուր կային Արիարաթ եւ Աբիոբարզան անուամբ թագաւորք բազում ։ Յաւուրս Տիգրանայ Բ. այս աշխարհ վերստին անկաւ ընդ տէրութեամբ Հայոց. այլ ի ծերութեան նորա հանաւ ի նը-

մանէ եւ արկաւ ընդ պաշտպանութեամբ Հռոմայեցւոց ։ Յաւուրս Տիբերիայ կայսեր թուեցաւ ընդ գաւառս Հռոմէական պետութեան, եւ բաժանեցաւ ի Կապպադովկիա առաջին՝ ունելով մայրաքաղաք զՍեբաստիա, ի Կապպադովկիա երկրորդ՝ ունելով մայրաքաղաք զՄաժակ, եւ յերկրորդ Հայք հանդերձ Մելիտէ մայրաքաղաքաւ. եւ բովանդակն յաւուրս յոյն կայսերաց կոչէր Թէմ Հայոց ։ Յայս սակս զԿեսարիա ոչ յաւուրս Արշամայ. այլ Տիգրանայ կամ Արտաւազդայ համարիմ անկեալ բոլորովին ընդ կայսերութեամբ Հռոմայեցւոց ։

41. Աբգար Արշամայ եղ յաթոռ պետութեան Հայոց ոչ ըստ Ստեփաննոսի Ասողկայ ի քսանև հինգերորդ ամի Արշաւրի՝ արքայի Պարթից. այլ յերեսներորդ երկրորդ ամի նորա ։

42. Երկրորդ օրինակն ունէր « քաջարերւոյ » ։

43. Երկրորդ օրինակն ունէր « Բեդքոխբիմ » ։

44. Մին յօրինակացն « Արեբանոս » ։

45. Արտաշատ՝ մին ի հոյակապ մայրաքաղաքաց Հայաստանի, ոչ է հիմնեալ յԱրտաշիսէ Բ. որ թագաւորեաց յ88 ամէ ց128 ամի Փրկչին. այլ յԱրտաշէս կուսակալէ, 180 ամօք նախքան զՔրիստոս, յետ պարտելոյն Անտիոքոսի ի Հռոմայեցւոց, և փախստական գալոյ ի Հայս Աննիբալայ՝ մեծի զօրավարի Կարքեդոնացւոց ։ Որ և այրեալ ի Կորբուղոնէ՝ վերստին շինեցաւ եւ կոչեցաւ Ներոնիա ։ Սմին իրի եթէ Արտաշիսի արարեալ իցէ ինչ ի քաղաքի անդ՝ իբրև նորոգութիւն համարելի է զայն և ոչ թէ շինութիւն։

46. Երկրորդ օրինակն մեր ունէր « Վաղարշա-կայ » . այլ այս ինչ անտարակուսելի է թէ՝ անուն այսր արքայի ըստ դրամոց խորոց ոչ Վաղարշ երեւի լինել եւ ոչ Վաղարշակ . այլ Վողագաս : Տե՛ս Encyclopédie Roret : Numismatique ancienne, p. 301.

47. Մին յօրինակաց մերոց ունէր « առաքհամանդակ » :

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ :

48. Պետութիւնն Արշակունեաց ոչ ի Հերակլէ՝ Յունաց կայսերէ, բարձաւ . այլ յԱրտաշրաց : Հարստութիւնս այս, որպէս յայտ է, սկսաւ յ226 ամի Տեառն ի ձեռն Արտաշրի Բաբիկեան . եւ տեւեաց ամս 426 : Արաբացիք յետ մեծի զերկրին նուաճման Կադէսեայ յամին 636. եւ Նէհաւենդի ի 641. ածին ընդ լծով ծառայութեան իւրեանց զբոլոր Պարս-կաստան :

49. Մովսէս Խորենացին, յորմէ առնու Ասողիկն զմէջ արշաւանացն Կովկասեան լեռնականաց ի Հայս, գիրք Գ. 9. երկու բիւր համարի զթիւ ասպա-տակաւորացն :

50. Բուզանդ. եր. 52-53 կոչէ նախ զանուն գեղ-ջըն այնորիկ Դալարիս . ապա Աճուղ :

51. Ըստ Մովսիսի Խորենացւոյ . եր . 463 սա-կերբ սպանաւ :

52. Ըստ Մովսիսի Խորենացւոյ . եր. 542 Դաս-րիկ էր անուն Նարին :

53. Ցեղահատար պատմութեան Հայոց աշխարհի

ի Հ. Մ. Չամչեան ոչ թուի սա ընդ մարզպանս Հայոց։

54. Հ. Մ. Չամչեան զմարզպանութիւն Վահանայ Մամիկոնեան համարի տեւեալ ամս 26։

55. Ըստ Հ. Մ. Չամչեան թուականն Հայոց սկսաւ ի 22 ամին Խոսրովու Ա. Պարսից արքայի, եւ ի 26ն Յուստինիանոսի՝ կայսեր Յունաց. սակայն և յայսմ տեսանի վրիպակ. իբր զի Խոսրով Ա. ել յաթոռն յամի Տեառն 532. եւ թագաւորեաց ցամն 580. որոյ 22 ամն համեմատի ոչ 552 Փրկչին յորում կարգեցաւ տոմարն Հայոց. այլ 554 են։

56. Ըստ Հ. Մ. Չամչեան Գիւնչապահոյ յաջորդեաց ի մարզպանութեան Հայոց Վշնաս-Վահրամ։

57. Մին յօրինակաց մերոց ունէր « մի՛ կոչեսցի, ասէ, Աստուած այրն այն »։

58. Մին յօրինակաց մերոց ունէր « եղանիցեն յարքունական պողոտայն »։

59. Փաքար ոչ գտաւ ի Հայկազեան բառարանի. թուի թէ՝ նշանակէ ուռիկ, թոշակ։

60. Յոյժ հետաքրքրական իմն է տեսանել զմոխրապաշտ թագաւոր որ այսպէս աստուածաբանել յորժամ անարժան աշակերտք Հօրն Իմաստութեան յանարգանս ամենասուրբ հաւատոյ մերոյ այսպէս չարաչար պատակտեալ ի միմեանց՝ զմոգութիւնն դատաւոր Քրիստոնէութեան կացուցանեն։

61. Թէև երկոքին օրինակք մեր հաւաստապէս ունէին զանունս զայս. այլ ինձ աղաւաղեալ թուեցաւ. ուստի եւ ծանօթութեամբ նշանակեցի ի տեղեկութիւն բանասիրաց։

Digitized by Google

62. Մին յօրինակաց մերոց ունէր «Կապոյտիրոյ», միւսն՝ որպէս եւ եզաք ի տպագրեալն ։ Զառաջինն չեղև մեզ մարթ գտանել ի ստորագրութեան Հին Հայաստանի եւ ոչ յազգային պատմիչս. թէ և յԱրարատ, ուր էին կալուածք տոհմին Կամսարականաց, յիշատակին Կապոյտ կամ Կապուտայ բերդ. այլ մեք պահեցաք զմերն ։

63. Յոյժ ցանկալի էր, եթէ Ստեփաննոս Ասողիկ հոգացեալ էր ի ձեռս բերել եւ զետեղել յիւրում պատմութեան զպատճէն թողութեան հրովարտակին ամիրային Արաբացւոց. որ բառնայր անշուշտ զտարակոյս բազմաց ի մասին այսպիսի գրոց, յորոց և ինձ մարթ եղև տեսանել զոմանս պահեալ առ ազգայինս իբր արգոյ ինչ, թէեւ ոչ զերծ ի կասկածանաց ։

64. Զիք առ Արաբացիս Մամունիկ անուամբ ամիրայ կամ խալիֆայ. այլ Մէմուն կամ Ալ-Մամուն՝ եօթներորդն յԱբասեան հարստութեան ։ Որդի էր սա Հարուն-ալ-Ռաշիտի. և ծնեալ յամին 786. յաջորդեաց յ813 ին եղբօր իւրոյ Ամինի ։ Պաշտպան հանդիսացաւ գիտութեանց եւ գրականութեան, ետ թարգմանել զբազում գիրս ի լեզու Արաբացւոց, և հիմնեաց ճեմարանս ։ Տիրեաց Կրետեայ. եւ մեռաւ յամին 833 մերձ առ Տարսոն յորժամ դառնայր ի պատերազմէն Յունաց ։

65. Արտաշիր՝ հիմնադիր Սասանեան ճոխութեանըն ոչ, որպէս կարծէ Ստեփաննոս Ասողիկ, թագաւորեաց ամս 40. այլ 14 կամ 15 ։ Որ յետ բնաջինջ առնելոյ ի Պարսկաստանէ զԱրշակունեացն

ցեղ՝ եւ յաթոռն յամի Տեառն 226. և մեռաւ յ240 ։ Կոչի սա յոմանց եւ Արտաքսերքսէս Ա ։ Ի հին դրամս այսր արքայի ընթեռնումք ի լեզու պահլաւունի « մազդիեզն բեհ Արտաշետր, մալկան մալկայ Երան, Արտաշետր եզդանի . մենուչետրի մեն եզդան » այս ինքն է երկրպագու Որմզդի, Գերազանց Արտաշիր՝ թագաւորաց թագաւոր Արեաց (Պարսից), աստուածածնունդ Արտաշիր՝ դիւցազն ։ Ցետ Արտաշրի թագաւորեաց Շապուհ կամ Սապօր Ա. որդի նորա, ոչ ամս 23 ըստ Ասողկայ. այլ 31 ։

66. Ներսեհ թագաւորեաց ամս 9 և ոչ 14 ։

67. Զոր մերայինքն կոչեն Վռամ կամ Կրման, Պարսիկք կոչեն Վարահրան, որպէս է տեսանել ի դրամս այսր արքայի ։ Որ եւ թագաւորեաց ամս 10 ։

68. Աստանօր պակասէր հատուած մի ի պատմութենէ Պարսից, զոր բազում աշխատեալ ոչ կարացաք լցուցանել ։ Մխիթարեան Հարք, յորոց խնդրեցի լցուցանել զպակասորդն, պատասխանեցին թէ՝ յօրինակս նոցա եւս պակասէր յիշեալ հատուածն ։

69. Տիզբոն, որպէս յայտ է, է կրճատութիւն Կտեզիփոնի որ էր քաղաք յաշխարհին Բաբելացւոց, կանգնեալ ի ձախակողմն Տիգրիսի, որ յառաջն գոլով ձմերոց արքայից Պարթեւաց՝ առ Սասանեան ճոխութեամբն ընտրեցաւ լինել մայրաքաղաք պարսկական պետութեանն ։ Աւերակք Տիզբոնի կոչին այժմ Էլ-Մ՝ադային ։

70. Ստեփաննոս Ասողիկ, որ ի վեր անդր զկործանումն պետութեան Պարսից Հերակլի՝ կայսեր

Յունաց, ընծայէ . արդ Արաբացւոց առէ տարանեալ զՈրմիզդ՝ Թագաւոր Նոցա . Թէ եւ յայտ՛ եւս սխալի . Խորի ի ժամանակին (580) յորում Որմիզդ Դ. կամ վերջին Թագաւորեաց՝ տակաւին Արաբացիք չէին աշակերտեալ Մահմետեան դենի, եւ ոչ սկիզբն արարեալ աշխարհակալութեան իւրեանց : Վերջին Թագաւոր Սասանեան հարստութեանն եղև Յազկերտ Գ. որ համբարձեալ յաթոռ պետութեանն յամի 632 . սպանաւ ի 652 . եւ Պարսկաստան անկաւ ընդ լծով ամիրապետացն Արաբացւոց :

71. Այս երկաթեղէն պարիսպ, զոր ի պաշտպանութիւն Կոստանդնուպօլսի ձգէին ընդ ժամանակս ժամանակս ի սաստկանալ հինից, սկսեալ յայժմեան լքեալ հին պալատանէ (սէրայ բուռնու) երկայնէր մինչև ցԳըզգուլէսի ասայեալ ժայռն ցցուեալ յանդիման Ոսկի եղջերն՝ ընդ մէջ Կոստանդնուպօլսի և Իւսկիւտարի :

72. Զհանգամանս մարդախոշոշ ոճրագործութեանն Գրիգորի Մամիկոնեան ի փոխ առնու Ասողիկ գրեթէ բառ առ բառ ի Ղեւոնդեայ (տե՛ս անդ. եր. 155-156) այսու և եթ զանազանութեամբ զի ինքն տայ Աշոտոյ 15 ամս նախքան զկուրութիւնն, և 14՝ յետ կուրութեանն . իսկ Ղեւոնդ՝ 17 նախքան ըզ չարագործութիւնն Գրիգորոյ առէ իշխեալ Աշոտոյ, և 13 ամ՝ զկնի :

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ :

73. Մթին իմն է իմաստ նախադասութեանս . այլ մեք եդաք որպէս և էրն :

Digitized by Google

74. Մին յօրինակաց մերոց ունէր «ընդդիմանալ» ։

75. Սակաւ մի ի վեր անդր Ստեփաննոս Ասողիկ խոստանայ ճառել զճոխութենէ Հայկազեանց, զոր ի բաց թողեալ էր յառաջին գիրս իւր . ապա իսպառ մոռացեալ զոր խոստացաւ՝ զՏրդատայ բուռն հարկանէ ։

76. Երկու են Վարդ անուամբ երեւելի պատրիկք ի ժամանակիս յայսմիկ, մին՝ Վարդ-Փոկաս, միւսն՝ Վարդ-Սկլերոս կոչեցեալ, որոց ճակատագիրք ապաշօրինակ իմն ընդմանամբ կցեցան ի մի ։ Առ կայսերութեամբն Յովհաննու Զմշկկայ Հայկազնոյ արկ զանձամբ Վարդ-Փոկաս ծիրանիս կայսերականս, զոր ի բաց եդ ստիպեալ ի Վարդայ-Սկլերոսէ ։ Առ կայսերութեամբն Վասլի Բ. Վարդ-Սկլերոս ապստամբեցաւ, եւ նուաճեցաւ ի Վարդայ-Փոկասայ ։ Ապա յամին 987-989 . երկոքին եւս միաբան կանգնեցին զդրօշակն ապստամբութեան ։

77. Ստեփաննոս Ասողիկ թուէ ընդ գաւառս Չորմայրոյ, Կարնոյ, Բասենի և այլոց, զորս եդ Վասիլ կայսր Դաւթի Կիւրապաղատի, նաեւ զԿղըէսուր, որ յոյժ հեռի գոլով ի գաւառացս յայսցանէ, մերձ առ Լիբանան լեռանն . չէր ի ժամանակին յայնմիկ եւ ոչ ընդ Յունաց իշխանութեամբ ։

78. Բաղդատ ոչ է Բաբելոն, որպէս բազում անգամ հարկ եղեւ մեզ կրկնել ։ Հիմնեցաւ յամի 762 . զերկոքին ափամբք Տիգրիսի յԱբու-Ջաֆար-ալ-Մանսուր ամիրապետէ, եւ զեղեց կացուցեալ ի Հարուն-ալ-Ռաշիտայ, Բաղդատ եղեւ յընթացս

Digitized by Google

500 ամաց աԹոռ ամիրապետացն Արաբացւոց ։ Իսկ Բաբելոն կանգնեցաւ զերկոքին եզերբք Եփրատայ 2,680 ամօք նախքան զՔրիստոս ի Նեբրովդայ, եղև նախ մայրաքաղաք Թագաւորութեանն Քաղդէացւոց. ապա կայսերութեանց Ասորեստանեայց և Բաբելայցւոց ։ Հռչակաւոր աւերակք նորա կան, մնան մինչև ցայսօր և կոչին յոմանց Բաբիլ և բիր Նեմրուդ կամ աշտարակ Նեբրովդայ, մերձ ի քաղաքն Հիլեհ ։

79. Երկրորդ օրինակն ունէր « առաքինութեան » ։

80. Օրինակն Ստեփաննոս Աստղկի, զոր դժբախտաբար կորի անագան տեսի առ գիտնական Հ. Ղեւոնդ վարդապետն Ալիշանեան, ունէր « մարդկօրէն լինելով գոլն. բայց սակայն Թաքուն է և յետ երեւելոյն. եւ կամ զի աստուածայնագոյն ասացից եւ յերեւելն մարմնով. եւ այս Յիսուսի խորհուրդ անյայտ է ո՛չ միայն բանի, կամ մտաց հայել ի խորհուրդն նորա. այլ մանաւանդ եւ ճառելոյն անճառելի մնայ » ։

81. Նոյն օրինակն՝ « քանզի մարմին էր ըուսոյ ճըշմարտի ։

82. Նոյնն՝ « եԹէ ոչն գիտողի զմեզ՝ խըրատուցանելով ընդ մեզօք խափանել զմեզս » ։

83. Նոյն « մարդկան անցիցն » ։

84. Զայսմանէ խօսեցեալեմք ի ճառին մերում՝ որ յաղագս յարգութեան պատկերաց առ Հայս ։

85. Օրինակն Հ. Ղևոնդ Ալիշանեանի ունէր « չէգոք » ։

ԱՆՈՒԱՆՔ

Բարերարաց շարի Հայ պատմագրաց ։

Տ.Տ.		օրինակ ։
	Գէորգ արքեպիսկոպոս՝ ամենապատիւ պատրիարք Կոստանդնուպոլսի. . . .	2
	Ղուկաս արքեպիսկոպոս և տպետ՝ նախագահ Սինոդի սրբոյ Էջմիածնի. . .	2
	Յակոբ արքեպիսկոպոս՝ նախկին պատրիարք Կոստանդնուպոլսի.	2
Գ.Գ.	Աբեթիկ աղա և եղբարք Նեմրուզեան.	1
	Աբրահամ ամիրայ Ապրօյեան.	29
	Ա. պ. ա.	1
	Աբթին աղա Բարսեղեան	1
	Ազգասէր աղա ոմն.	5
	Ազնուական անձն մի.	2
	Աղեքսանդր աղա Փողինով Տփղիսեցի .	2
	Աղեքսանդր աղա Յօնանեայ՝ ազնուական.	10
	Աւետիս աղա Միսաքեան՝ սեղանաւոր .	5
	Աւետիս աղա Էնֆիաճեան՝	1
	Աւետիս աղա Պօյաճեան.	1
	Բեթրաք աղա Սարուխանեան	1
	Գաբրիէլ աղա Խուրեան.	1
	Գաբրիէլ աղա Ճշմարտախօսեան. . . .	1
	Գալուստ աղա տէր Պօղոսեան.	1

Digitized by Google

Պ.Գ. Գէորգ բէյ Երամեան՝ սեղանաւոր փոխարքային Եգիպտոսի. 10
Գէորգ աղա Խորասանճի՝ սեղանաւոր. . 5
Գէորգ աւագ քահանայ Խաս գիւղի. . . 1
Գէորգ՝ աւագ քահանայ Հալէպի. . . . 1
Գրիգոր աղա (մահտեսի) Կոստանդեան. 17
Գրիգոր Մանուկ-բէյ՝ ասպետ և գնդապետ. 1
Գրիգոր աղա Տէյիրմէնճեան. 1
Գրիգոր էֆէնտի Օտեան. 1
Եաղուպ աղա Եաղուպեան՝ սեղանաւոր. 1
Եաղուպ աղա (մահտեսի) Ապարթալեան. 1
Թանգարան դպրատան Բրինկանու. . . 1
Թովմաս աղա Մաղաքեանի Մանչեսթեր . 1
Իգնատիոս վարդապետ՝ պատրիարքական փոխանորդ. 1
Իսկէնտէր աղա Խ. Համբոզլուեան . . . 1
Խաչատուր Լազարեանց՝ կոմս եւ ասպետ՝ սենեկապետ Կայսեր ամենայն Ռուսաց. 17
Խաչատուր աղա (մահտեսի) Մեծատուրեանց Բրինկանցի. 1
Կարապետ աղա (մահտեսի) Մարգար Էքիզեան 1
Կարապետ աղա (մահտեսի) Նահապետեան Տէրէնդեցի. 1
Կարապետ աղա Խաչատուրեան. . . . 1
Կիրակոս աղա (մահտեսի) Եաղճեանց Խարբերդցի. 1

Digitized by Google

Դ.Գ. Մանուկ աղա Խաբանմաճեան։ 1
Մանուկ աղա Ներսիսեան Չիմիշկէզէկ Հազարցի. 1
Մատթէոս աղա Մ. Այվատեան Կեսարացի. 1
Մարգար, Կարապետ և Թագւոր Յակոբեան եղբարք. 5
Մարտիրոս աղա Գ. Միւհէնտիսեան . . 1
Մելքոն աղա Թէրզեան. 1
Միսաքեան Վարդերես աղա՝ սեղանաւոր. 2
Միքայէլ աղա Խորասանճի՝ բժիշկ. . . 1
Միքայէլ աղա Մարգարեան. 1
Մկրտիչ աղա Ագաթօն. 1
Մկրտիչ Կարապետ աղա Բաթաւիայի. 1
Մկրտիչ աղա Նիկոմիդայի Մոմճեան՝ սեղանաւոր 5
Յակոբ էֆէնտի Կրճիկեան՝ խորհրդական դեսպանատան Տաճկաց 2
Յակոբ աղա Պ. Նորատունկեան 5
Յարութիւն աղա Խաբանաճեան 1
Յարութիւն աղա Մարգարեան. 5
Յարութիւն Մ. Թ. աղա Պարտիզպանեան 1
Յարութիւն աղա Սարուխանեան. . . . 1
Յոհան աղա (մահտեսի) Եաղճեանց Խարբերդցի 1
Յոհանջան աղա Շխեանց Շուշեցի . . . 1

Գ.Գ. Յովհաննէս աղա Այվազովսքի՝ նկարիչ և ասպետ.	1
Յովհաննէս աղա Ամիրաղեանց Տփղիսեցի.	1
Յովհաննէս աղա Խորասանճի.	1
Յովհաննէս աղա Մանուկ-բէյ՝ ազնուական եւ ասպետ	6
Յովհաննէս աղա Մ. Մարդարեան.	1
Յովհաննէս աղայ Յօնանեանց ազնուական եւ ասպետ.	3
Յովհաննէս աղա Սավալան.	5
Յովհաննէս աղա Սիմոնեան.	1
Յովհաննէս վարդապետ Արշարունի.	1
Յովսէփ աղա Ազնաւուրեան.	1
Յովսէփ աղա Մարգարեան.	1
Յովսէփ Չէլէպի Իւսուֆեան.	29
Յովսէփ աղա Պապայեան	1
Նէյման՝ հայագէտ գիտնական՝ Գերմանացի	1
Նիկողայոս աղա Կ. Մարգարեան.	1
Նշան աղա Գ. Փէշտիմալճեան.	1
Նշան ամիրայ Փիշմիշեան՝ սեղանաւոր.	3
Ումէտ աղա Նկարիչ.	1
Պետրոս աղա Թիրիաքեան.	1
Պետրոս ամիրայ Խորասանճի՝ սեղանաւոր.	5
Պետրոս աղա Մեծատուրեանց Բինկանցի.	1
Պետրոս աղա Տէմիրճիպաշի	1

Digitized by Google

Պ.Պ. Ռաֆայէլ աղա Ալպոյեան. 10
Սահակ աղա Փէշտիմալճեան. 1
Սարգիս աղա Նշիկլիւղալեան 1
Սարգիս աղա Հիսարլեան. 1
Սարգիս աղա Տիրացուեան. 1
Ստեփաննոս աղա Ճշմարտախօսեան . . 1
Ստեփան աղա Պալասանեան. 1
Վահրամ աղա Յ. Մարգարեան 1
Վիչէն աղա Զրաճը 1
Տիգրան աղա Ռ. Եուսուֆեան. 1
Օհան աղա Օտապաշեան. 2

Digitized by Google

ՑԱՆԿ ԳԼԽՈՑ ԵՐԻՑ ԳՐՈՑ

Ստեփաննոսի Ասողկայ :

Երես :

Ընծայաբերութիւն. 5

Avis. 6

Յառաջաբան. 7

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ ;

Ա. Յաղագս թէ ո՛յք եղեն պատմագիրք յայլոց ազգաց . և նախասացութիւն բանի. 13

Բ. Յաղագս Պտղոմեանց՝ Եգիպտացւոց թագաւորաց. 23

Գ. Յաղագս իշխանաց Եբրայեցւոց որք ի քահանայից անտի առաջնորդեցին ժողովրդեան. 25

Դ. Յաղագս թագաւորաց Ասորւոց , Պարսից և Մարաց. 29

Ե. Յաղագս թագաւորաց Հայոց Արշակունեաց. 36

Digitized by Google

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ:

Երես:

Ա. Յաղագս թագաւորութեան Տրդատայ և որ ի նմանէ թագաւորք Արշակունիք. և լուսաւորութեանս Հայոց ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի և որ ի նմանէ հայրապետք Հայաստանեայց. 59

Բ. Յաղագս իշխանաց Հայոց, որք զկնի թագաւորացն Արշակունեաց. և հայրապետաց Հայոց, որք զկնի տոհմին սրբոյն Գրիգորի. 79

Գ. Թագաւորք Պարսից Սասանականք. անուանք և ժամանակք նոցին. 114

Դ. Ամիր-ալ-մումնիք Տաճկաց. և որ ինչ յաւուրս նոցա գործեցաւ. 120

Ե և Զ. Գլուխքն ի ցանկին և եթ գտանէին:

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ:

Երես:

Ա. Բան նախադրութեան. և յաղագս Աշոտոյ Բագրատունւոյ թագաւորելոյ. . 141

Բ. Յաղագս թագաւորութեան Աշոտոյ Բագրատունւոյ թէ յորում ժամանակի. 143

Գ. Յաղագս թագաւորելոյն Սմբատայ. եւ որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ. . . . 145

Դ. Յաղագս մահուան Սմբատայ. և աւերածոյ աշխարհիս Հայոց յանօրէն Յուսուփայ՝ որդւոյն Աբուսաճի. 149

Digitized by Google

Երես :

Ե. Յաղագս նահատակացն որ ի Դուին քաղաքի կատարեցան յանօրէն Ցուսուփայ. 152

Զ. Յաղագս փախստի երկուց որդւոցն Սմբատայ. և դառնալոյ այսրէն. և Թագաւորելոյն Աշոտոյ. 155

Է. Յաղագս Թագաւորելոյն Աբասայ. և որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ: Եւ վարք միանձանց և բազմակեաց կրօնաւորաց. . . 157

Ը. Յաղագս Թագաւորութեան Աշոտոյ՝ որդւոյ Աբասայ. եւ որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ. եւ շինուածք սրբութեան տեղեացն. 166

Թ. Յաղագս կաթողիկոսութեան Տեառն Խաչկայ. և շինելոյ զեկեղեցին և զտուն կաթողիկոսարանին ի գիւղն Արգինայ. . . . 171

Ժ. Վասն պատերազմին Յունաց որ յԱմիթ. եւ երևման աստեղն. եւ մահուան Կիւր-Ժանայ Թագաւորի. 173

ԺԱ. Վասն Թագաւորելոյն Սմբատայ՝ որդւոյ Աշոտոյ. և շինելոյ զպարիսպն Անւոյ հանդերձ եկեղեցեաւն. եւ գալոյ կիւրապաղատին Դաւթի ի Շիրակ. 174

ԺԲ. Վասն գալոյ ամիրային Աբլհամայ ի Հայս. և յետոյ բառնալոյ իշխանութեան նորա. և խեղդամահ լինելոյ նորա. 175

ԺԳ. Յաղագս կոտորածին Վասպուրականի. եւ ձերբակալ լինելոյ իշխանաց ի ձեռն Աբուսվփոյ՝ Գողթան ամիրային. . . . 176

Digitized by Google

Երես :

ԺԴ. Յաղագս Թագաւորելոյն Վասլի Յունաց. և բռնակալութեան Վրաց. եւ աւերածոյ աշխարհին Յունաց. 177

ԺԵ. Վասն վերջին պատերազմին Յունաց. եւ փախստական լինելոյ բռնակալին Վրաց. 179

ԺԶ. Յաղագս ամիրայութեան Իբն Խոսրովու. եւ իմաստութեան նորա. 181

ԺԷ. Յաղագս Թագաւորելոյն Աբասայ ի Կարս. և բարեգործութեան նորա. և չինելոյ զՇիրիմն վանս անուամբ իւրով. . . . 183

ԺԸ. Թէ ո՛րպէս եկն Աբլհաճ որդին Ռովդայ, ի Դուին քաղաք. և հարկս ի Հայոց առեալ՝ դարձաւ. 186

ԺԹ. Դարձեալ եկն Աբլհաճայ յաշխարհն Վասպուրականի. և մահ նորին. և ամիրանալ Մամլանայ՝ որդւոյ նորա. . . . 186

Ի. Յաղագս անցուցանելոյ Թագաւորին Վասլի ի ժողովարանէս Հայոց յաշխարհն Մակեդոնացւոց. և հալածանք ի ձեռն մետրապօլտին Սեբաստիոյ. 188

ԻԱ. Պատասխանի Թղթոյն մետրապօլտին Սեբաստիոյ գրեալ հրամանաւ Տեառն Խաչկայ՝ Հայոց կաթողիկոսի. 190

ԻԲ. Թէ զի՛արդ չարաչար մահուամբ մեռաւ մետրապօլիտն Սեբաստիոյ. և վասն Թագաւորացն Բուլղարաց, որ սպանին զնա. . 236

ԻԳ. Եւ Թէ ո՛րպէս չոգաւ զօրօք Թագա-

Digitized by Google

Երես :

ւորն Յունաց Վասիլ յաշխարհն Բուլղարաց. և պարտեալ փախստեայ այսրէն դարձաւ. . . 237

ԻԴ. Վասն ելանելոյ բռնակալին Վարդայ ի Բաղդատոյ. եւ մտանելոյ յաշխարհն Հոռոմոց. 238

ԻԵ. Ելն Փոկասու-Վարդայ. եւ ունել զԹագաւորն. և Թագաւորել ինքեան . . . 239

ԻԶ. Գալն Փոկասու-Վարդայ յերկիր ծովուն զօրօք. և ելանելն Վասլի. և սպանանելն զնա. 241

ԻԷ. Յաղագս երևման աստեղն. և շարժման Կոստանդնուպօլսի. եւ մահ սալրատամբին Զորտուանէլի. 241

ԻԸ. Յաղագս մերժելոյ զԹեոդոս ի Թագաւորութենէ Ափխազաց. և Թագաւորեցուցանելոյ զԲագարատ՝ որդի Գուրգենայ. 243

ԻԹ. Յաղագս չար գործոցն Ամրատայ. և մահ Նորին. 244

Լ. Յաղագս Թագաւորելոյն Գագկայ. և որ ինչ յաւուրս նորա գործեցաւ. 247

ԼԱ. Յաղագս մահուան Տեառն Խաչկայ. 249

ԼԲ. Յաղագս կաթողիկոսութեան Տեառն Սարգսի. 260

ԼԳ. Թէ զիարդ չոգաւ կրկին անգամ Թագաւորն Վասիլ յաշխարհն Բուլղարաց. և առ զքաղաքն Վէռայ. 252

ԼԴ. Առաքումն ձեան պատուհասի յաշխարհն Բուլղարաց. և կոտորումն զինեղն. 252

Երես ։

ԼԵ. Ելն տաճիկ զօրուն Եգիպտացւոց յաշխարհն Յունաց. և միանգամ և երկիցս պատերազմելն. և ելն Թագաւորին Վասլի ի վերայ Նոցա. 253
ԼԶ. Յաղագս շարժման չորրորդ Հայոց. 254
ԼԷ. Դարձեալ ելն Եգիպտացւոց զօրուն. և վասն Բարսեղոնի. և մահ Դաւլասանոսին. 256
ԼԸ. Յաղագս ամիրային Բատին մահուանն. եւ աւերումն Մանազկերտի. եւ գալն Մամլանայ. եւ պատահումն կիւրապաղատին Դաւթի. 257
ԼԹ. Թէ զիա՛րդ քեռորդին Բատէն ամիրայ եղեալ՝ հանէ ի Նփրկերտոյ զտաճիկ բնակիչսն. և մահն Նորին յԱմիթ. 258
Խ. Կոտորած Վրաց զօրուն ի Խլաթ քաղաքի. 259
ԽԱ. Վասն մեծի պատերազմին Պարսից և Քրիստոնէից յԱպահունեաց գաւառին. . 261
ԽԲ. Մուտն միւսանգամ Թագաւորին Վասլի յաշխարհն Տաճկաց ի կողմն Ասորւոց. 266
ԽԳ. Վասն մեծի կիւրապաղատին Դաւթի մահուան. և գալն Վասլի՝ Թագաւորին Յունաց, յաշխարհն Արևելից. 267
ԽԴ. Վասն գալոյն Գուրգենայ յերկիրն Տայոց. եւ զօրացն Յունաց ի գաւառն Բասենոյ. 270
ԽԵ. Թէ զիա՛րդ Գագիկ աւերեաց զգաւառն Տաշիր և զՎրաց դաշտ. 272

Digitized by Google

Երես ։

ԽԶ. Յաղագս նահապետութեան Արծրունեաց, որ զմերովք ժամանակօքս Թագաւորեցին Վասպուրականի. 273
ԽԷ. Յաղագս շինելոյն Գագկայ արքայի ի քաղաքն Անւոյ զեկեղեցին մեծ անուամբ սրբոյն Գրիգորի. 274
ԽԸ. Յաղագս վճարելոյ մահուամբ իշխանացն Փառխոսոյ. 275
Բան վախճանի փառաւորական ի սպառուած յիշատակարանիս. 275
Ծանօթութիւնք երից գրոց Ստեփաննոսի Ասողկայ. 279
Անուանք բաժանորդաց. . . . . , 297

Paris. — Imp. E. Thunot et C[e], rue Racine, 26.

Digitized by Google